

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDATAȚIA "SOCIETATEA CIVILĂ"

Anul VI 1998

60



A N U L 1 8 4 8

Editorial Board:

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
DENNIS DELETANT
GAIL KLIGMAN
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (*Editor*)
VLADIMIR TISMĂNEANU
G.M. TAMAS

*fundatia
Societatea Civilă*

President: DAN GRIGORE

Redacție:

Dan Pavel
(*Redactor șef adjunct*)
Valentin Stan
Radu Dobrescu
Eduard Helwig
Iulius Rostaș
Sergiu Tîra

Grafică:

Tomnița Florescu

Acest număr este finanțat de:
Grupul de Presă NORD-EST
editorul cotidianului

Monitorul
www.monitorul.ro
și
TOFAN GRUP
București

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165.

Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

Tehnoredactare:
Ω Press '93
Manuela Gheorghiu

Tiparul executat la:

S.C. Multiprint S.A. – Iași

Sfera Politicii

este citită de membrii Parlamentului, de cei mai importanți oameni de afaceri, de intelectuali, oameni politici și studenți. SFERA POLITICII ajunge acolo unde se iau decizii, se creează imagine, se cîștigă influență.

Sfera Politicii apare la data de 1 a fiecărei luni. Revista poate fi procurată și direct de la sediul Fundației, str. Piața Amzei nr. 13, etaj 1, sector 1. Un abonament pe șase luni costă 40.000 lei, inclusiv taxele poștale, și se poate face numai la sediul redacției.

Outside Romania: Yearly subscription in \$50 or its equivalent in your country's currency (12 issues).

Please send checks only to: PO Box 22/212, Bucharest, Romania.

Include the following information: name, address, institution, phone number.

Cont FUNDATIA "SOCIETATEA CIVILĂ"
Lei: 25110246602642003
USD: 25110246602840000
BANCKOOP ROSETTI

În atenția cititorilor:

Adresa Fundației "Societatea Civilă" este:

Str. Piața Amzei nr. 13, Etaj 1
oficiul poștal 22/212, București

Fundație tel.: 659 57 90; tel./fax.: 312 84 96

Tehnoredactare: tel.: 610.16.03

EMAIL sfera @ dnt. ro

Adresa noastră Internet: <http://www.sfos.ro/sfera>

Găsiți Sfera Politicii la:

Librăriile Humanitas: din București și provincie
Librăria '95 (Academiei): București, Calea Victoriei 12
Librăria 155 (Drept): București, Bd. Kogălniceanu 24
Librăria Luceafărul: Bulevardul Unirii
Librăria M. Sadoveanu: București, Bd. Magheru 35
Euromedia: București, str. General Berthelot 41
Fundația Cărții: București, Bd. Ana Ipătescu 3
Librăria Bihar Naplo: Oradea
Librăria Omnicop: Craiova
Nord-Est (*Monitorul*): Iași, str. Smîrdan 5
Librăriile VED: Cluj, str. Helta 59

Cuprins

2. Editorial	Stelian Tănase	Europa și revoluțiile ei
5. 150 de ani de la Revoluția din 1848	Adrian Marino	Pentru neopașoptism
15.	Adrian Niculescu	Olanda secolului XIX
19.	Alexandru Paleologu în dialog cu Răzvan Bucuroiu	Pașoptismul între deriziune și ideologie
23. Exceptionalismul românesc	Vladimir Tismăneanu	"Exceptionalism românesc? Democrație, etnocație și pluralism incert în România post-Ceaușescu"
25.	Mihail Radu Solcan	Capcane
28.	Dan Oprescu	Spre normalitate
31. "Problema evreiască"	Dan Pavel	Banalizarea răului
34.	Andrei Oișteanu	"Evreul imaginar" versus "Evreul real" - stereotipuri (aparent) pozitive -
41.	Alex Mihai Stoenescu	"Problema evreiască" astăzi
44.	Alina Tudor	Radu Ioanid, <i>Evreii sub regimul Antonescu</i>
45.	Laurențiu Constantiniu	Raul Hilberg, <i>Exterminarea evreilor din Europa</i>
47. Arhiva Sfera Politicii Document		Stenograma discuției tov. Vințe cu Ana Pauker (II)
52. Politică internațională Mircea Boari		Mai '68
56.	Adrian Cioroianu	Germania - o lungă vară fierbinte electorală
60. Cărți și autori	Andra Lăzăroiu	Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii (antologie coordonată de Adriana Babeti și Cornel Ungureanu) Jacques Le Rider, <i>Mitteleuropa</i> Michael Howard, <i>Războiul în istoria Europei</i>
	Pop O. Clara	
64. Semnale		

Europa și revoluțiile ei

STELIAN TĂNASE

Lumea românească a cunoscut două revoluții. Una în 1848 și alta în 1989. Ambele au fost prilejuite de mari valuri revoluționare, care s-au consumat la scară întregii Europe. Și în 1848 și în 1989, segmentele "lumii de mîine" erau mai firave decât în multe din țările europene, dar nu atât de slabe încât să nu se integreze fenomenului general de lichidare a vechii orînduirii.

1. Lumea românească este consumator de istorie europeană, nu un producător al ei. Ca și în politica externă, unde marile puteri sunt cele care "produs" politica internațională, iar țările mici consumă efectele acestora sub forma nu numai a politicilor lor externe, dar mai ales sub aceea a politicilor lor interne. Jocul de domino din toamna 1989 a produs la Timisoara, București, Cluj etc. aceleași efecte ca la Berlin, Praga, Sofia. Sustragerea ei în fața acestei mișcări ar fi însemnat un dezastru istoric. Lumea românească nu a avut în perioada postbelică ridicări asemănătoare celor din Polonia (1956, 1970, 1980), Ungaria (1956), Cehoslovacia (1968). Acest lucru ar fi putut să se producă în 1977, cînd "mișcarea Goma" și grevele minerilor au făcut ca acest an să fie cel mai dificil pentru regim de pînă atunci. Ruptura nu s-a produs pentru că prestigiul lui Ceaușescu în lumea occidentală, ca și în România, era aproape neștîrbit după discursul din august 1968; pentru că naționalismul oficial detură preocupările straturilor profesionale de la chestiunile sociale și civice; pentru că ideologia "dictaturii proletariatului" domina o clasă muncitoare la prima generație; pentru că asaltul "modernizator" lansat de Ceaușescu promitea să aducă beneficii în cîțiva ani. Astă a făcut ca Paul Goma (și grupul din jurul lui) să rămînă izolat într-o vreme în care Charta 77 și KOR se organizau și aveau mii de militanți. Minerii din Valea Jiului nu au găsit sprijin nici în alte segmente ale clasei muncitoare, încă mulțumite de trecerea de la lumea rurală la cea urbană, și nici printre intelectuali, așa cum se va întîmpla, trei ani mai tîrziu, cu greviștii de la Gdańsk. Cauzele sunt multiple: supraviețuirea generațiilor antebelice dispăreau, epuizați după ani de restricții care merseră de la desproprietărire și interdicții profesionale pînă la închisoare. Noile elite profesionale apărute după 1948 nu aveau repere democratice. Originea lor rurală sau urbană periferică le făcea să considere regimul ca fiind mulțumitor, mai ales în ce privește "independența" față de URSS, dar

și al standardului de viață. Acestui patriotism local i se adăuga proiectul de modernizare, care asigura resurse suficiente, mai ales pentru intelectualitatea tehnică. Evident, aceste cauze erau valabile și pentru Polonia. Acolo însă, articularea opozitiei a fost posibilă în principal datorită unui activism mult mai intens al muncitorimii și intelectualității, al bisericii și tăranimii rămasă necollectivizată, ca și prezenței unei mișcări reformatoare înăuntrul comunismului polonez. Altă explicație o găsim în vechimea statului polonez și a vieții civile, a curentelor vest-europene care au irigat în mai mare măsură societatea poloneză decât pe cea românească în ultimele secole. Anul 1977, anul unei posibile articulări a opozitiei împotriva regimului comunist, a fost ratat. Regimul nu era în criză, și nici blocul sovietic. Iar societatea românească nu avea suficiente resurse "revoluționare" pentru a provoca această criză.

2. Nu te poți sustrage – ca țară – unei mișcări generale fără riscuri mortale. Cu un corp social mai inert, circumspect și mai obișnuit cu catastrofele istorice, lumea românească a reacționat totuși la noile circumstanțe în 1848, ca și în 1989. Reacția a venit după ce în Europa fenomenul revoluționar se generalizase. "Vechiul regim" se prăbușea cu rapiditate, într-o perioadă de accelerare a istoriei. La București, populația arde Regulamentele organice. Gestul este identic cu acela al răsculaților berlinezi, parizieni, vienezi. În 1848/9, Marile puteri, după un recul în fața baricadelor, au revenit. Un episod conservator avea să urmeze în toată Europa. Nu fără unele cîstiguri pentru noile forțe burghezo-liberale. Lumea post-napoleoniană primise lovitură care faceau ca procesele politice, economice să fie ireversibile. Astă indiferent că Sfânta Alianță încerca să "înghețe" aceste procese. Societățile se transformaseră prea mult pentru a mai putea fi guvernate cu vechile mijloace. Cei înfrînti în 1848 vor reveni. Revoluționarii, insurgenți, complicitii se transformau în politicieni reformatori pre-tutindeni. Lovitura lui Napoleon al III-lea în 1851, războiul Crimeii au deschis noi perspective. Pentru români însemnau și intrarea în politicul propriu-zis și ocuparea spațiului public de către generația pașoptistă. Programul acesteia era formulat încă din anii '40; ceea ce rămînea de făcut, era realizarea lui. Construirea instituțiilor statului modern, a infrastructurii și administrației sale, a principalelor structuri

economice (banca, bursa, creditul, codul comercial etc.), integrarea României în Europa au fost punctele acestui program. El va fi atins în 1881, prin declararea regatului. A fost ultimul act politic al acestei mari generații.

Era de așteptat ca și după toamna fierbință anului 1989 să avem o perioadă de conservatorism, generată de interesele "vechilor regimuri". Nu s-a întîmplat aşa din mai multe cauze. Prima ar fi perplexitatea Occidentului în fața căderii comunismului. Din 1956 știam că Occidentul coabita cu regimurile moscovite din Europa Centrală și de Est și că nu avea intenția să se amestece sau să revendice ceva acolo. Era lectia Genevei (1955), care se va încheia printr-un acord (în același spirit care înghețase Europa în 1849) la Helsinki, 1974. Două concluzii de aici. 1. Schimbarea trebuia să vină din interiorul acestor societăți. Statele s-au întîles între ele și se temeau prea mult de orice schimbare a acestor înțelegeri care contura zonele de ocupație și influență. 1956 a adus probele acestei renunțări (ca să nu spun "capitolări") a Occidentului. Același efect se produsese după cucerirea Constantinopolului de către Otomani, cînd, odată cu descoperirea Americilor la sfîrșitul aceluia secol, Occidentul va întoarce spatele restului Europei pentru a redescoperi geografic în secolul al XVIII-lea, militar, prin campaniile lui Napoleon, un secol mai tîrziu, și politic în secolul al XIX-lea, pe ruinele acestor campanii, prin congresele de la Viena, Paris și Berlin. 2. 1968 a adus altă probă. Blocul sovietic nu se putea demonta nici printr-o revoltă a maselor ca la Poznan sau Budapesta, nici printr-o emancipare a elitelor ca la Praga. Destabilizarea periferiilor imperiului ducea la intervenția metropolei. Exact ca în secolul al XIX-lea, ca în 1848 sau 1862. Fără criza puterii în chiar miezul Imperiului sovietic, revoluțiile din provincii nu puteau fi decât niște episoade singeroase ale istoriei. Anii '80 au adus și această criză la Moscova. Reacția Occidentului a fost de a-l sprijini pe Gorbaciov. Era consecința unei îndelungate complicități de cancelarie. Proiectul lui Gorbaciov nu era de a demonta sistemul, ci de a-l consolida, prin reforme. La acest proiect, Occidentul, elita politică mai ales, cînsimtea fără rezerve. Dar vremea reformelor trecuse. Un nou 1968 pe care să-l îngenunche tancurile nu avea cum să se repete. Lectiile anului 68 fuseseră prost înțelese de către elitele politice, dar bine de către activiștii *grass roots*, de către disidenții, intelectualii contestați etc. Manipulările antidemocratice ale elitelor politice din anii '60 au avut succes. La Varșovia, Paris, Praga, New York, Roma și Berlin. Timpul și-a schimbat sensul în anii '80. Inițiativa trecea de la cancelarii și elitele politice la societățile guvernante de

ele. Primele își trăi-seră ceasul de maximă intensitate la Helsinki. Dar schimbările în societate au continuat, nu au fost în-ghetate. Masele au marcat un continuu *crescendo* politic, în vreme ce primele înregistrau o paralizie și apoi un declin (politic, dar și economic) tot mai accelerat. În 1989, noul raport de forțe a găsit expresia în valul revoluționar care a dărîmat blocul sovietic. Ocidentul a reușit să supraviețuască în datele lui post-belice, pentru că a reușit o adaptare din mers, de care sistemul sovietic a fost incapabil. Astă nu însemnă că s-a reformat. Reforma Occidentului abia urmează să fie făcută, iar oportunitatea pentru a o înfăptui a prădătui tocmai căderea comunismului.

Decembrie 1991 a marcat și dispariția URSS. Instrumentul și alibiul "Sfântei Alianțe" s-a prăbușit. Acum, societățile occidentale, libere, fără presiuni militare dinspre Est, fără tensiunea Războiului Rece care a blocat inițiativele de reformă, pot să se ocupe de ele însele. Momentul conservator postrevoluționar – natural, după un vîrf revoluționar – nu s-a produs. Occidentul era în recesiune și preocupat de soluționarea propriilor blocăjelor și crize. De partea cealaltă, tentativa de a intra "în normalitatea" istorică s-a consumat în esență în august 1991, la Moscova. *Putsch*-ul a eşuat, astfel că eventualii aliați din țările excomunitate, ca și din Occident și Lumea a treia, nu au avut în jurul cui să se coalizeze. Sfânta Alianță a decedat cu această ocazie. Dacă a dispărut cu adevărat, ne va spune istoria secolului următor. De notat că, în acele împrejurări, august 1991, reacția Occidentului a fost ezitantă. Vocile mai ferme, fie au sprijinit *putch*-iștii, fie au dat declarării acomodante. Politic, el era încă sub efectele perplexității în care căzuse în toamna/îarna 1989/1990. Numai Germania avusese în 1990 o reacție normală, realizând o unificare care depășea ceea ce "Sfânta Alianță" convenise. Va juca ea rolul vechi al Rusiei și Habsburgilor?

3. Raportul între spontan și organizat are dimensiuni diferite. În 1848, gradul de organizare, de construire a rețelelor era foarte ridicat. Liderii revoluționari erau conectați, programele lor erau asemănătoare (de natură liberală). Parisul, Londra, Milano au fost locurile unde emigranții politici, tinerii veniți la studii, intelectuali, negustori au constituit grupurile care au ridicat apoii populațiile din țările lor. În 1989, aceste rețele au lipsit. Au existat, desigur, contacte între exil și contestația internă, dar acest element este departe de amplierea rețelelor constituite în secolul trecut de-a lungul întregii Europe. A existat o pregătire prealabilă, programe, oameni etc., iar revoluțiile din 1989 au avut în mare măsură un caracter spontan. Nu a existat nici o pregătire politică, diplomatică, militară. Regimurile s-au prăbușit, epuizate, incapabile

să supraviețuască. Dacă, în 1848, cancelariile occidentale au fost implicate într-o formă sau altă; de data aceasta, ele s-au rezumat să citească rapoarte, venite de pe teatrul "de război", mereu depășite de derularea evenimentelor. În 1848, mulțimile au invadat străzile și au împins spre putere persoane, grupuri constituite înainte în clandestinitate. Bolșevicii au rămas cu această obsesie a realității subterane, a organizațiilor clandestine, pînă înztru, cînd regimul s-a prăbușit. Era o mentalitate conspirațional-romantică, un efect înztruat al revoluțiilor secolului al XIX-lea. Astă a săcuit ca regimurile comuniste (consecință a cuceririi puterii de către grupuri create în clandestinitate, dirigate dintr-un singur loc, Comintern, și a ocupării străine) să se organizeze împotriva unor asemenea eventualități. Complotul, o posibilă revoluție care să-i răstoarne de la putere au fost principalele lor obsesii. În consecință, toate aceste regimuri s-au baricadat, au instituit un control fără precedent asupra societății și individului. Au interzis libertățile politice, de asociere și de expresie, pentru că liderii lor veneau din clandestinitate și usurpaseră puterea. În aceste circumstanțe, revoluțiile din 1989 nu au putut fi pregătite de grupuri clandestine, de rețele care să traverseze Europa, așa cum fusese cazul în 1848. Totul s-a întîmplat "la vedere", revoluțiile au fost televizate, negocierile s-au desfășurat cu jurnaliști în jur, într-o lume care se prăbușea accelerat, sub ochii tuturor. Evident, nu trebuie ignorată în nici un fel spontanitatea revoluțiilor din 1848, cum nici prezența unor grupuri organizate în 1989 (mai puțin în România). Trebuie spus însă că nici unul dintre aceste grupuri (disidenți, activiști civici, intelectuali contestați) nu numai că nu au "complotat" pentru răsturnarea "dictaturilor proletariatuții", dar nici măcar nu i-au prevăzut căderea. Au fost ei însiși la fel de surprinși ca și cancelariile occidentale de metastazele și dispariția rapidă a blocului sovietic. Aceste grupuri și personalități ale disidenței au jucat mai curind rolul pe care iluminismul l-a jucat pentru pregătirea Revoluției franceze. Au creat un mediu propice unor transformări radicale, au pregătit moravurile, au obișnuit lumea cu ideea că dictatura, deși pare eternă, este vremelnică.

4. Revoluțiile europene precedente au adus modelul unei lumi altfel organizată. Ele au impus valurile liberalismului prefigurat de Locke, Montesquieu, de economiști ca Adam Smith, David Ricardo, de "părinții fondatori" ai Americii, Franklin, Adams etc. Revoluțiile din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea au constituit bătălii angajate pentru impunerea în planul vieții reale a noilor valori și instituții (regimuri constituționale, reprezentative, guverne responsabile, libertate individuală, stat de drept, libertate

de mișcare economică, egalitate în fața legii etc.). Se pune întrebarea ce au adus nou revoluțiile din 1989? Ce sistem de valori, ce instituții, ce altă reorganizare a lumii? Nici una, așa cum observa Timothy Garton Ash, în 1990. Aceste revoluții au preluat valorile liberale ale secolelor trecute și le-au opus dictaturilor comuniste. Putem spune în acest sens că revoluțiile din 1989 sunt prelungirea revoluțiilor din 1789, 1830, 1848, episod al impunerii treptate în Europa a unui set de valori. Aceste valori sunt considerate anistorice, general umane, universale. Ele nu sunt ale unui regim sau altul, aparțin condiției umane. Regimurile comuniste sunt private ca uzurpatoare ale acestui set de valori. În consecință, condamnate de istorie. Ele trebuiau contestate, înții, pe această bază. Revoluțiile din 1989 tind să închidă acest spațiu de frustrare și tind la realizarea acestor valori. Înstrîinarea condiției umane sub regimurile comuniste era, din această perspectivă, rău esențial. Societatea paralelă, necesitatea reconstruirii societății civile, apărarea drepturilor omului (ca individ cu drepturi inalienabile) au constituit reflexe necesare. Era o întoarcere obligatorie la toate documentele libertății impuse de revoluțiile trecute. Societățile comuniste nu erau capabile să primească înainte, în ciuda ideologiei lor centrate pe "vîitorul luminos". Ele priveau obligatoriu înapoi. Liderii comuniști priveau spre lumea premodernă. Opozanții priveau spre tradițiile liberale, impuse de burghezie. Nici o privire înainte – nici dintr-o parte, nici din alta. Așa, revoluțiile din 1989 nu au adus pe acest plan nimic nou. A fost o aducere în același "timp", în aceeași durată istorică a popoarelor Europei. Abia de acum, după amputarea "timpului revolut" al regimurilor comuniste, pe acest nou teren unificat al Europei, este posibilă gîndirea unui viitor, a unei perspective. Aceasta este marea provocare pe care revoluțiile din 1989 au lansat-o în plan teoretic și practic. Căderea regimurilor comuniste nu este "sfîrșitul istoriei", ci începutul ei. Mai precis, este închiderea unei paranteze istorice, părăsirea unui drum înfundat, pentru a regăsi "the main stream", direcția esențială a surgerii istorice a timpului. Provocarea aceasta uriașă – regîndirea lumii, a istoriei, a viitorului – este cea mai mare din cîte a sfidat pînă astăzi omul.

STELIAN TĂNASE – Ph.D. Writer and political scientist. He graduated from the Faculty of Philosophy, University of Bucharest. Author of several books (novels, political essays). Fellow Scholar at Wilson Center in 1994. Visiting professor at UCLA, 1997. Fulbright/1997. Chief-Editor of *Sfera Politicii*.

Pentru neopașoptism

ADRIAN MARINO

Pașoptismul, în esență principiilor sale – oricărui părea de surprinzător, poate chiar paradoxal pentru unii – își reafirmă din plin, cu prilejul comemorării Revoluției de la 1848, actualitatea, vitalitatea și spiritul constructiv, profund reformator.

Slaba tradiție ideologică liberală, naționalismul etnicist, ideologile totalitare de extremă dreapta, apoi de extremă stînga, filosofia iraționalistă, antideocratică și antieuropeană, propagată de cîțiva guru și "căpitani filosofici" dintre cele două războaie, reveniți sub diferite forme în actualitate, au eliminat aproape total mica, dar fecunda tradiție iluminist-pașoptistă-liberală a incipientei ideologii românești. Ea este totuși mai "veche" decât toate filosofile și ideologii fascisto-marxisto-țărănești". Ideologia românească, atîta cît a fost, s-a născut sub semnul iluminismului și al liberalismului. Nu, să spunem, a celor *"Sase maladii ale spiritului contemporan"*. Occidental, fișește... Spiritul oriental nu are și el "maladiile" sale?

O revenire și rememorare, mai mult decât "festivă", la tradiția pașoptistă – care are totuși un secol și jumătate de existență – se impune deci, în ciuda tuturor obstacolelor, ca o necesitate obiectivă și de cea mai mare și imperioasă actualitate.

Nu ignoră, în același timp, cîtuși de puțin, noua realitate și evoluție istorică. După 1848, Țările Românești au trecut prin enorme transformări. Unele idealuri pașoptiste, în primul rînd Unirea și împrietărirea țărănilor, au fost realizate, în ciuda amputărilor teritoriale de după 1940. Ele au produs răni și traumatisme dureroase, nici azi vindecate. Pentru noi, chiar și în aceste condiții dificile și de subdezvoltare, pașoptismul își păstrează sensul general, esențial ideologic, profund pozitiv. El rămîne, orice s-ar spune, singura soluție fundamentală pentru modernizarea și europenizarea reală a României. Pe toate planurile. Urmează doar a traduce această aspirație într-un nou limbaj. Să nu uităm, în sfîrșit – precizare capitală – că acest elogiu al neopașoptismului, inevitabil polemic, vine după o jumătate de secol de dictatură totalitară. Structurile și mentalitatea comunistă nu au dispărut, nici pe departe, nici după alegerile din 1989. Să ne reamintim și de cartea, azi "ocultată", a Alinei Mun-

giu, *România după '89. Istoria unei neînțelegeri* (1996). Acestor imense obstacole, pașoptismul le opune mesajul său "revoluționar". Pentru mulți "anarconic", pentru alții profund "antipatic". Si totuși...

Rolul precursor și propulsor, militant, al ideilor, este esențial. Ele au o funcție critică și vizionară, perturbatoare, explozivă și, în același timp, de organizare pe noi baze. Deschid perspective și dau soluții. Totdeauna radicale și, adesea, în condiții date ostile, aparent sau inevitabil "utopice". Dar, fără enunțarea teoretic-pragmatică a unor principii, fără energia lor fundamentală precuroare, fără tensiune ideologică nu se poate construi și realiza nimic. Nici o transformare și nici o reformă în adîncime. Nici un progres, în nici un moment al istoriei ei și în nici o direcție. Rămîne, bineînțeles, mereu, un mare semn de întrebare, dacă mentalitatea și societatea românească actuală și, mai ales "România profundă", poate asimila și realiza, măcar în parte, un astfel de program radical "idealistic". Vom reveni asupra acestei probleme capitale.

Trebuie totuși subliniat cu toată puterea că pașoptiștii erau profund pătrunși, în primul rînd, de principiul vizionar, energetic, "luminează-te și vei fi". De eficiență sa. Că N. Bălcescu a fost, efectiv, un revoluționar radical, am spune un iacobin în miniatură: "În împrejurări grele și extraordinare trebuie măsuri extraordinare. Nu faceți poezie și sentimentalism, ci dreptate strănică". C. Bolliac vorbea, încă din 1836, de "drumul cel mai drept al ideilor". Ele clarifică, stimulează și orientează acțiunea. Principiu permanent valabil. Programul ziarului *Steaua Dunării* (1855) știa de mult că "în politică se învîrtește astăzi toată ideea. Din ea izvorăsc toate acele valuri de teorii, de proiecte, de sisteme care bat necontentit în opinia publică și împing activitatea multimii spre cai nouă". Despre rolul decisiv și precursor al ideilor în modernizarea României au scris, cu mare clarivizune, Ștefan Zeletin și E. Lovinescu. Acesta din urmă mai ales a demonstrat că *Forțele revoluționare în Istoria civilizației române moderne* au fost, în primul rînd, de ordin ideologic. Ideile politico-sociale au anticipat, adesea cu decenii, transformările politico-sociale. Ne revedicăm, în continuare, și în această direcție, de la

acești iluștri precursori. Problema "ființei" va fi ea importantă în plan ontologic. Problema civilizației române moderne, în ordinea urgenței și importanței istorice imediate, este însă și mai importantă. Ne reamintim și de o veche înțelepciune: *primum vivere, deinde philosophari*. "Platitudine"? Ne asumăm pe față această "platitudine": a necesității vitale, absolute, a unei civilizații române moderne pusă pe noi baze, inclusiv critice. Metafizica și mistica nebuloasă trec pe planul doi. De cea din urmă ne putem chiar lipsi...

Nu trebuie uitat o clipă că ne aflăm într-un moment istoric radical, de esență neopașoptistă, al unui nou "început", după decenii de dictatură totalitară, de subdezvoltare și înghet cultural. Pașoptismul reprezintă un astfel de moment simbolic românesc al "începutului" absolut. El face *tabula rasa* din structurile vechiului regim. Arde efectiv textele sale simbolice *Regulamentul Organic* și *Arhondologia*. Gest exemplar și reper esențial. Suflul său regenerator rămâne și azi imperios necesar. O "nouă Românie" democratică după "România comunistă" nu poate fi decât de structură neopașoptistă. Toți pașoptiștii au fost, cu o formulă fericită (Paul Cornea), *Oamenii începutului de drum* (1974). Ne reamintim, din nou, de N. Bălcescu: "Românii au trebuință astăzi să se întemeieze" (1845). Să se regenereze" în mod fundamental și integral printr-un nou "început" istoric. El trebuie continuat și perfeționat cu toată energia.

Acest spirit de pionierat rămâne la fel de actual și în 1848 și în 1998. O nouă "întemeiere" fundamentală devine imperios necesară. Vizionară, naivă, idealistă, "futuristă", după unii, probabil după cei mai mulți. De fapt, obiectiv-realistică pentru toți români care privesc spre "vest" și nu spre "est". Spre "viitor" și nu spre "trecut", ca să ne exprimăm în termenii epocii pașoptiste. Spre civilizație, modernitate și europașoptizare. Nu eterne fixați în obsesia identității, într-un problematic, imobil, sclerozat "sentiment românesc – de ce nu și 'paraguian', vorba lui E.M. Cioran? – al ființei". Care, în orice caz, ne izolează, ne menține într-o simplă "rezervație" folcloric-ethnografică a Europei. Expresie tipică a complexului rural al identității, specific micilor culturi fără prestigiul internațional. Că pașoptiștii erau mult mai realiști – și, deci, mai actuali – și în astfel de probleme capitale vom dovedi mai jos prin cîteva citate concluzante. Problema merită, de altfel, să fie reluată pe scară largă, în mod sistematic, riguros și amplu documentată.

Pînă atunci, semnalăm doar cîteva fericite anticipări. Chiar dacă mai mult sau mai puțin ocazie-

nate. Dar de o mare clarviziune istorică și de un superior simț al tradiției ideologice, de care are acută nevoie și întreaga politologie românească incipientă. Proclamația de la Islaz, primul impuls politic organizat de modernizare, rămîne prototipul acestei tendințe esențiale. Aproape toate cele 22 de puncte ale sale au devenit realități istorice, azi, ireversibile. Din acest punct de vedere, "pașoptismul" constituie simbolul și emblema fundamentală a modernizării și europașoptizării României. O constantă a politiciei sale progresiste. Un strălucit exemplu istoric. Este ceea ce și-a dat seama Stelian Tănase, într-un remarcabil text, "Lecția pașoptiștilor" (*Sfera Politicii*, 33, 1995, reluat în *Revoluția ca eșec*, 1996): "Leșirea din izolare este (ar trebui să fie) astăzi prioritarea absolută a elitei politice". "Alternativa la această situație înseamnă izolare, sărăcie, dictatură." Modernizarea României presupune introducerea reformelor și a instituțiilor occidentale, în termeni compatibili și inteligibili standardelor, modelelor și instanțelor internaționale. Ele singure dău "recunoaștere" internațională, care, în epoca actuală, este "unica sursă de putere". Interesul național suprem cere deci modernizarea cît mai profundă și mai bine studiată. Nu obsesii izolaționiste și foarte complexe.

Într-un alt articol ("Reformă și antireformă", *Sfera Politicii*, 56, 1997), ideea este reluată de același politolog, neopașoptist de vocație: "Aici văd amplificat rolul elitelor culturale, politice, economice. De a dinamiza, de a-și asuma riscuri, de a da dovadă de realism, imagine politică și socială, de a fi avangarda proceselor de tranziție. Exemplul pașoptist este un exemplu reușit". Clarviziunea istorică, asumarea unor riscuri inevitabile, tenacitate, abilitate. Mediocritatea clasei politice actuale nu suportă nici o comparație cu perioada pașoptistă. Singura scuză este decimarea vechilor elite în închisorile comuniste și imposibilitatea formării altor noi elite într-un timp foarte scurt. Dar obstacolul esențial rămâne pur ideologic. El este și rămâne catastrofal: "Educația politică a majorității parlamentarilor, liderilor partidelor, este una de tip stalinist, naționalist, etatist și egalitarist. Ruptura de trecut nu s-a produs. Modelul ante'89 și-a prelungit influența pînă astăzi". El nu poate fi dislocat, fie și parțial, decât de neoliberalismul obsesiv, bine calculat, sub marea emblemă a pașoptismului.

Neopașoptismul înseamnă deci, în esență, europașoptizare imperios necesară, fundamentală, sistematică. "Modernizarea ca program al revoluției de la 1848 a fost realizată pentru că elitele românești au

manifestat energie în a se integra valorilor burghezo-liberale ale Europei occidentale." Învățăm, încă o dată, eminenta *Lecție a pașoptiștilor*, pe care o trage, din nou, Stelian Tănase. El este un exponent al unei fecunde tradiții ideologice românești, din nefericire fie nu bine cunoscută, fie occultată. În parte, chiar din "vina" sa. Pentru ea, europașoptizarea și modernizarea reprezintă supremul ideal civic și patriotic. Un program permanent, de dus pînă la capăt și fără nici o șovăire. În secolul trecut, după un regim fanariot și de ocupație rusă. În cel actual, după un regim totalitar comunist de aceeași origine imperialistă răsăriteană, care ne-a smuls și izolat de marea "familie a popoarelor europene". Situația a definit-o foarte bine, între alții, A. Russo, într-un text din 1851 (*Studie moldovană*): "Ochii și gîndul părinților se învîrteau la Răsărit. Ai noștri sănătății spre Apus". La fel și azi. Mai lîmpede și concis nici nu se poate spune.

Ideea este subliniată și în articolul-program al ziarului *Steaua Dunării* (1 octombrie 1855), de M. Kogălniceanu: "Trebuie... a ne pregăti pentru a ne asemăna prin chipuri legale instituțiile noastre cu instituțiile Europei civilizate, în familia căror voim a fi numărați". O aspirație esențială, mereu actuală. Ceea ce dorea, în 1851, și D. Brătianu în *Manifestul comitetului revoluționar român: integrarea în "marea comunitate democratică" europeană*. Aspirația rămâne perfect valabilă și azi, la sfîrșitul secolului 20. Din aceeași perioadă pașoptistă datează și proiecte precise de integrare europeană: "Confederația cea mare a Dunării", de pildă. S-a publicat, de altfel, recent, și un întreg volum (postum) pe această temă, de George Ciorănescu: *România și ideea federalistă* (1996). Planuri vizionare atunci, realizate sau realizabile azi, fie și în parte, despre "asociația generală a toată Europa" (cu păstrarea "propriei individualități" a popoarelor) și chiar despre "unitatea republicii universale". Un fel de... ONU anticipat... Toate aceste idei, de amplă și vizionară perspectivă istorică, într-un lung studiu, "Naționalitatea", de I.C. Brătianu (*Republica română*, 2, 1853). Claritatea concepției de bază este remarcabilă. Iar stilul este perfect compatibil cu limbajul ideologic modern. Am intrat, în mod evident, într-o nouă fază de gîndire politică. Distanța față de cronicari este enormă.

Nu a fost încă studiată atent evoluția și dezvoltarea, fie și cu mari sincope, a ideii europene după epoca pașoptistă. În secolul 19, ea a fost chiar caricaturizată de I.L. Caragiale ("nu voi să știu de Eu-

ropa dumitale"). Spiritele politice erau profund divizate între varianta "germană" (predominantă), propagată îndeosebi de Junimea și de partidul conservator, și cea "franceză", animată de liberali, apoi de partizanii Antantei. După Unirea din 1918, care reprezintă victoria decisivă a "Europei Occidentale", o singură inițiativă notabilă: revista lui C. Rădulescu Motru, *Idea europeană* (1919-1928). Nu se poate vorbi, totuși, de o mare audiență. Intervine contraofensiva extreamei drepte antioccidentale. Apoi, mai ales, izolarea și blocarea influenței europene sub dicatura comunistă. Dar chiar și în această întunecată și represivă perioadă, ideea europeană nu a murit total.

Ea abia a supraviețuit, mai ales în sfera studiilor literare, camuflate îndeosebi în "literatura comparată" (disciplină total marginalizată, dar tolerată la limită din motive de "imagine"), prin reviste strict specializate în limbi străine, confidențiale, de tipul *Cahiers roumains d'études littéraires* și *Synthesis* (1973). Sînt citabile și unele volume de impresii de călătorie cu titluri ostentativ "europene", *Carnete europene* (1976), de pildă, inclusiv de autorul acestor note. Chiar și subtitul "Însemnare a călătoriei mele făcută în anii 1969-1975" trimite în mod direct la revelațiile "europene" naiv-entuziaste ale lui Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele... făcută în anii 1824, 1825, 1826* (1826). În spirit și stil la fel de aluziv scrie, în aceeași perioadă, despre același pionier european, și Mircea Iorgulescu (1977). Se pot da și alte exemple. Acest europenism pașoptist latent, structural și permanent, nu este pus nici pînă azi în cea mai bună lumină.

Capitală rămâne însă orientarea politică esențială. Istoria se repetă în mod inevitabil și la fel de dramatic, chiar și după prăbușirea comunismului, "revoluția" din 1989, alegerile din 1996. În ce zonă de influență "rămîne" România? Pașoptiștii, fundamental proeuropeni, o doreau cît mai independentă și mai sustrasă influenței rusești. După un secol și jumătate, această influență continuă să rămînă, totuși, în forme directe și mai ales indirecte (economice), o mare și apăsătoare realitate. Sistemele politice se schimbă, nu însă și geografia regiunii. Orientarea externă rămîne deci o problemă de cea mai acută și vitală actualitate. Nu este vorba de o criză de identitate, ci, în primul rînd, de o alternativă politică esențială: integrare în structurile euroatlantice (NATO, UE) sau aliniere la "viziunea geopolitică rusă"? Este mai mult decât evident că PCR, în toate variantele și

fracțiunile sale actuale, întreaga clasă nomenclaturală formată în spirit sovietic privește cel puțin nostalgic spre răsărit. Pe bună dreptate, *Proclamația de la Islaz* mai cerea ca "rusul nu (va) mai călcă în țara noastră", inclusiv sub pretextul "crucei". Pașoptiștii percepeau cu toată claritatea folosirea ortodoxiei ca instrument imperialist panslavist. Metoda se aplică în continuare. Protest plin de demnitate, gest de independentă națională și deplină suveranitate, de o legitimitate indiscutabilă.

Tratatul de aservire semnat de I. Iliescu și M. Gorbaciov este simbolul acestei orientări tradiționale, de aservire comună neocolonială. Iar adevarata dramă istorică a României postpașoptiste este că ea nu întrunește – și nu poate încă îndeplini într-un viitor previzibil – condițiile obiective ale integrării europene reale. Cu sau fără *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (1997), după formula lui Samuel P. Huntington. Forțele politice, sociale, economice și ideologice, proeuropene, din România actuală, sunt încă în minoritate și subdezvoltate. Ele nu sunt, cel puțin deocamdată, capabile să încline în mod hotărîtor balanța integrării europene efective. Poți cîștiiga alegerile – cum s-a și spus de către președintele E. Constantinescu – și să nu cîștiigi puterea. La acest capitol, mai ales, spiritul pașoptist rămîne ceea ce a fost încă de la apariția sa: o formă de afirmare a independenței naționale. Puternic influențată de un mesianism pozitiv, realizabil doar parțial, în condiții specifice, instabile, determinate de conjuncturi geopolitice. Adesea imprevizibile, totdeauna hotărîtoare. Adevarata politică externă a României, "pragmatică" sau nu, se desfășoară în mod obligatoriu în aceste coordonate. Inflexibile și care nu iartă. Dar orientarea prooccidentală este și trebuie să rămînă activă în toate împrejurările. Fie și ostile.

Într-o țară unde prima constituție democratică datează doar din 1923, desființată de Carol II în 1938, și după o lungă perioadă de dictatură care ia sfîrșit abia în 1989, idealul democratic pașoptist rămîne în continuare o mare, actuală și imperioasă necesitate politică. Democrația, în țările fără o reală tradiție de acest tip, se cucerește greu și se pierde ușor. Tentăția totalitară este un reflex structural al regimurilor post-comuniste. Mai ales în România, unde tradiția, mentalitatea și deprinderea mecanismului democratic nu au fost niciodată consolidate. Din care cauză, exemplul revoluționar pașoptist, invocarea principiului "poporului suveran", revindicarea tuturor drepturilor

democratice din preambulul *Proclamației de la Islaz*, întregul program al Revoluției de la 1848, respectiv "democratizarea statului prin egalitatea drepturilor" (N. Bălcescu) formează și azi principiul de bază și steaua polară a democrației române. De aceeași mare și permanentă actualitate rămîne și suprimarea oricărora abuzuri dictatoriale, "terorismul (ce) azi domnește", poliția politică "lăsată în libera urgie a unui domn" – azi am spune dictator – încă una din *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (1848). Antologia *Gîndirea românească în epoca pașoptistă* (Paul Cornea - Mihai Zamfir, 1969, I-II) – în cazul cînd cele 6 volume masive *Anul 1848 în Principalele Române* (1902-1910) sunt mai greu accesibile – ar trebui să constituie o "lectură obligatorie" pentru toți oamenii politici români demni de acest nume. La fel și pentru toți politologii români, de toate categoriile și nivelele de competență.

Principiile de libertate și egalitate, "drepturile omenirei", invocate de același N. Bălcescu încă din 1846, "prefăcînd acea iubire numai teoretică de libertate și egalitate în libertate și egalitate practică și actuală", revendicate în același an și de C. Bolliac, au o profundă rezonanță în orice conștiință democratică liberă românească. Iar pentru cei ce sunt dominați de nostalgiei de extremă dreaptă, le reamintim cuvintele lui I.C. Brătianu: "Steagul naționalității și al democrației trebuie să fie unul" (1853). Toate drepturile și libertățile individuale sunt de altfel incluse în preambulul *Proclamației de la Islaz*: "Populul român decretă tipar liber, cuvîntare liberă, adunări libere spre a vorbi, a scrie cele de folos, spre a arăta adevarul". În perioada actuală, după jumătate de secol de cenzură sălbatică, totalitară, sătem – și din această cauză – mai "neopașoptiști" ca oricînd. Si *Sfera Politicii* se pronunță în același sens, în articolul-program "O cale pentru România": "Adoptarea unui ton cît mai critic prin încurajarea exprimării libere, necenzurate a opiniei" (50, 1997, p. 7).

Libertatea de gîndire, conștiință și expresie constituie drepturi imprescriptibile și inalienabile. *Pruncul Român* folosea aproape aceleași cuvinte (26, 28 iunie 1848): "Dreptul de gîndire și de publicație liberă spre luminarea reciprocă", "fiecare e liber a cugeta după cum crede că e mai bine, căci acesta este unul din drepturile libertății și se numește libertatea conștiinței". Această libertate presupune, tot după *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (punctele 26 și 27) și *Proclamația de la Islaz* (punctul 21) "eman-

cipăția izraeliților și drepturi politice pentru orice compatriotă de altă credință". Libertatea tuturor cultelor este intrinsec și esențial democratică. Separarea bisericii de stat, concepția statului laic este consecință directă a acestei libertăți esențiale. Orice teorie a primatului sau exclusivismului unei singure "biserici a neamului" este de fapt naționalistă, izolaționistă și intolerantă. Orice restricție, sub orice pretext, este nedemocratică. Pașoptiștii respingeau cu anticipație și cu toată convingerea orice formă de "fundamentalism". Sensul esențial al libertății de conștiință și exprimare se extinde de la filosofie la ideologie și programe cultural-literare, de la credințele religioase la concepțiile de orice natură, în limitele Constituției și legilor democratic votate. Drepturile omului privesc în mod direct și viața strict personală a indivizilor.

La doar un deceniu după redobîndirea, cel puțin teoretică, a libertăților democratice fundamentale, este necesar de reamintit că documentele programatice de la 1848 dau o mare importanță nu numai drepturilor și libertăților individuale, "siguranței personale" (după formula lui V. Alecsandri din *Protestăția...* sa), "libertății, naționalității și dreptății" (C.A. Rosetti, 1848), dar și principiului fundamental al separației puterilor în stat. Acestea... lipsește totuși din Constituția actuală a României. Pare evident că dl. Antonie Iorgovan n-a auzit sau n-a citit încă nici *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (punctul 21), nici cap. VII, *Despre guvernul reprezentativ din Elemente de dreptul politic...* (1846). În primul text se cere în mod limpede: "Neamestecarea domitorului în ramul judecătoreșc". În cel de-al doilea, "Împărțirea celor trei puteri". Si ce să mai spunem despre principiul descentralizării administrative, nici pînă azi legiferat? Si la acest capitol, *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* sunt mult mai înaintate decât ale contemporanilor noștri cu preocupări politico-parlamentare: "Dritul fiecărui ținut, oraș și comună de a-și controla administrația, prin sfaturile ținutale, municipale și comunale" (punctul 29). Despre toate aceste "drituri" esențiale se vorbește în România de peste una sută cincizeci de ani... dar nici pînă azi realizate. Si ceea ce este și mai trist: nu se întrevede încă nici o rezolvare grabnică și precis legiferată a unei astfel de situații negative.

Aceste principii, de inspirație și orientare liberală, rămîn literă moartă fără un nou proiect și modul social, fără baza unei noi structuri sociale și, mai ales, un nou regim al proprietății. Si de acest imens adevăr

și-au dat seama, cu multă clarviziune, pașoptiștii: "De-aici nevoia de-a opera o revoluție democratică și socială. Astfel fu programul revoluției de la 1848 (N. Bălcescu, 1859). Cele două lozinci esențiale ale *Proclamației de la Islaz* – Respect către proprietate, Respect către persoane – rămîn și azi, nu mai puțin, de o mare și evidentă actualitate. Dacă Respect către persoane, tradus în termeni moderni, poate însemna – la limită și în mod general – Drepturile omului, incluse și în Constituția din 1991 (deși cu multe diferențe, doavă existența LADO și a altor organizații de acest tip), problema proprietății nu a primit nici pînă azi o rezolvare satisfăcătoare. O gravă lacună, cu urmări profunde.

Au intervenit, bineînțeles, reforme agrare cunoscute. Dar regimul colectivist comunist instaurat în 1948 a subminat în mod grav și, după toate indicile, aproape definitiv principiul proprietății particulare. El nu este, nici pînă azi, recunoscut, garantat și, mai ales, aplicat. Invocarea energetică a acestui principiu "pașoptist" este deci mai imperios necesară ca oricînd. Restituirea proprietăților rurale și urbane, a caselor naționalizate întrîzie în mod nepermis de mult. Mentalitatea dominantă, popular exprimată, este limpede: ce a intrat în gura lupului este bun mîncat. Nici măcar hotărîrile judecătorești definitive și executorii, după 1989, nu se aplică. De altfel, Constituția din 1991 este, la acest capitol esențial, profund echivocă. Unele inspirații "socialiste" sunt evidente. Articolul 135 alineatul 1, precizează: "Statul ocrotete proprietatea". Dar nu o garantează. În mod explicit și definitiv. Problema de bază: "emanciparea clăcașilor ce se fac proprietari prin despăgubire" (punctul 13 al *Proclamației...*) sau "improprietărea țărănilor" (după expresia și mai "modernă" a lui N. Bălcescu) a rămas pînă în perioada actuală, și mai ales după colectivizarea forțată, încă nerezolvată. Si nu sunt deloc semne (dimpotrivă) că sectorul agricol de stat, cu întreaga sa nomenclatură, este dispus să cedeze terenurile țărănești colectivizate (IAS). De recunoașterea, consolidarea și dezvoltarea – sub toate formele – a proprietății rurale și urbane depinde întreaga evoluție politică, socială, economică și culturală a țării. Nu colectivistă-populistă-egalitaristă-etatistă-centralistă, ci liberală-individualistă, cu o economie reală de piață, descentralizată și diferențiată economic. Libera circulație a proprietății agricole individuale garantate poate, singură, pune bazele unei agriculturi moderne, într-adevăr productivă și rentabilă, prin regrupare pe

suprafețe mai întinse sub diferite forme (vînzare, arendă, asociații etc.). În loc de "țărani", "fermieri".

În esență, proprietatea este garanția fundamentală a libertății. În toate domeniile de activitate. Pașoptiștii au avut și această convingere de ordinul evidenței, exprimată cu o energie și azi greu de egalat. Doar cîteva exemple: "Libertate fără proprietate este un cuvînt fără sens" – citim în *Disertație asupra dreptului de proprietate și asupra diferențelor felurilor de a-l obține* de D. Brătianu (1841). Nu oferim, bineînțeles, o "bibliografie" completă, care ar include, neapărat, și texte de Ion Ionescu de la Brad. Amintim, totuși, din nou, de *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (redactate de M. Kogălniceanu), de "prefacerea țărănilor în mici proprietari". Formularea este memorabilă, chiar dacă PCR, în toate variantele sale actuale, este de altă părere: "Proprietatea este cel mai puternic instrument de civilizație și dacă vroim serios să ne civilizăm țara trebuie să avem mulți proprietari". Rurali și urbani. Pe care, de fapt, nu-i avem în România nici după 150 de ani... Un mare vizionar pozitiv este și N. Bălcescu: "Revoluția de la 1848 a vrut ca românul să fie nu numai liber, dar și proprietar, fără care libertatea și egalitatea e minciună" (1850). Într-adevăr. Această "minciună" este propagată și azi de comunism în toate versiunile și camuflările sale.

Noul regim al proprietății este baza unei noi structuri sociale și economice. Elementul-pivot este o clasă de proprietari întreprinzători și oameni de afaceri efectiv independenți din punct de vedere politic și un capital românesc nu mai puțin independent. Nu controlat indirect prin interpuși ai fondurilor secrete, obscure, ale PCR și ale altor structuri ale sale. Pașoptiștii nu au nici o inhibiție să spună pe nume acestei strucuturi: capitalistă, citadină și mic-burgheză, expresie a "stării de mijloc". Ideea se întâlnește, între alții, la Ion Ghica (1856). Pașoptiștii nu aveau și nu propagau, în nici un caz, concepția unei României subdezvoltată economic, etern patriarhală, rurală, de chirici, stuf și sindrilă, pe care orice inundație sau surpare de teren "o ia la vale".

De cel mai mare interes este, în această ordine de idei, și elogiu profesiunilor liberale. Îl făcea, de pildă, N. Krețulescu, fiu de mare boier, unul dintre primii medici români cu studii la Paris (1834-1839). Dojenit de monitorul Al. Dim. Ghica, el răspunde că învățând medicina voise "a ridica profesurile liberale atât de disprețuite la noi în țară și considerate de pu-

blicul românesc de domeniul exclusiv al străinilor". De notat că, încă din 1845, N.A. Corandini semnală pericolul biocratizării, care a luat proporții enorme: "Vedem sute de tineri căutând toți slujbe la stat". Profesiile liberale ar fi absorbit multe din energiile și competențele incipiente din cele două Țări Românești. Contribuția civică la formarea unei noi mentalități sociale a acestor "pături mijlocii" este capitală. Ele introduc o altă etică a muncii, profesionalismului, competenței, inițiativei particulare, independenței morale, sociale și economice, organizării și eficienței. Mitul statului-providență, statului-sinecură, statului-eternă vacă de muls, tradițional în România, este subminat în esență. "Dacă nu era comunismul eram negustor de Bărăgan", declară scriitorul Mircea Nedelciu (*Cotidianul*, 7 aprilie 1998). Declarație simbolică. Concepția proleptică, comunist-totalitară, a "Artistului de Stat", a "Scriitorului-funcționar de stat" și, în general, a oficializării și biocratizării culturii este perimată și profund sterilă. Vom reveni pe larg, cu alt prilej, asupra programului și implicațiilor specific culturale ale ideologiei nepașoptiste. Centralizarea și dirijismul sunt moartea culturii.

Spiritul inițiativei economice particulare este deosebit de evident la Heliade Rădulescu, la M. Kogălniceanu, la alții pașoptiști. Acesta din urmă este proprietar de tipografie și "fabrică de postav", antreprenor al poștelor, arendaș. Avea chiar și... două șleuri pe Dunăre. Un adevarat "om de afaceri". Despre "averea sau capitalul" scria C. Diamant încă din 1834. Manifestele revoluției de la 1848 au în mod lîmpede viziunea unor Principate Române capitaliste. *Proclamația de la Islaz* "decreță dar o bancă națională, însă cu fonduri naționale" (citim în filigram viitoarea politică economică liberală: "Prin noi în sine"). Aceeași politică economică și în *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*: "Înlesnirile comerțului și libertății muncii", "legi de credit", "întemeierea unei bănci naționale și de escortă", măsuri de stimulare a exporturilor (punctul 38). Despre "credit", "industria", "credit" scria și Ion Ghica, ziarul *Steaua Dunării* etc. O preocupare pașoptistă la ordinea zilei. Atunci și acum.

Reluarea acestor idei – mai bine spus, reînnodarea unui fir întrerupt – se observă, în mod mai mult sau mai puțin organizat, abia după 1989, la unii ideologi publiciști, nu foarte numeroși totuși, de orientare declarat liberală. Ei combat economia de stat centralizată, industria parazitară, "statul oligarhic-parazitar".

Preconizează "dezvoltarea unei numeroase clase mijlocii, a unei burghezii autonome". Limbajul este tipic "neopașoptist". Adoptat mai ales de Stelian Tănase în *Sfera Politicii* – "Burghezia tranzită" (32, 1995, text reluat în *Revoluția ca eșec*, 1996). Într-un alt editorial ("Reformă și contrareformă", 56, 1997), aceeași filiație ideologică este revendicată pe față: "Acum 150-200 de ani s-a înțeles mai bine decât astăzi că, fără o clasă burgheză, România nu poate fi modernizată". "Un capitalism fără burghezie este de neimaginat." Revine în plină actualitate și un alt principiu central: respingerea oricărei lupte de clasă. Manifestele epocii insistă în repetate rînduri asupra armoniei sociale. Doar un singur exemplu: "A împiedica ura între deosebite clase ale societății" (*Dorințele Partidei Naționale...*). Cu atât mai anacronice și periculoase sunt reminiscențele acestei concepții. Ea este camuflată în "protecție socială", "apărarea drepturilor chiriașilor" – care se comportă în proprietari eterni ai unor imobile adesea efectiv furate –, în diferite revendicări și acțiuni "sindicale", "mineriale" etc. Noi însine vorbeam, în legătură cu unele jurnale intime, de "Micburghezi, pașoptiști întîrziati" (*Cuvîntul*, 4, 1997). Ecoul unor astfel de idei precursori nu este încă foarte mare. Dar ele au cel puțin meritul istoric al continuității unor tradiții și, în perioada comunistă și postcomunistă, al unei anumite "rezistențe" ideologice și antitotalitare. Neopașoptismul este adversarul ireductibil al oricărora forme de comunism declarat sau rezidual. Iar ideile sunt invincibile și imposibile de redus permanent la tăcere.

Toate reformele, întreaga modernizare pașoptistă a României presupun influențe occidentale directe, un import masiv de idei și forme de civilizație europene. Proces de sincronizare ideologică și socială, rapid și inevitabil. Cum observa, de altfel, foarte lucid (între alții) și M. Kogălniceanu în *Tainele inimi* (1850): "...În secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei nații de a se închide înainte înfirurilor timului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și de la străini". Este esența alternativei fundamentale a societății și culturii române moderne, a criticii și polemicii împotriva binecunoscutelor "forme fără fond", formulată exemplar de T. Maiorescu. Doar că junimismul, în general, are precursorii săi. *Spiritul critic în cultura românească*, de G. Ibrăileanu (1908), dovedește numai în parte existența acestui "prejunimism". Ceea ce se știe și mai puțin este că adevărata geneză a spiritului critic românesc, ideologic și social

în primul rînd, aparține de fapt pașoptismului. Începuturile modernizării românești coincid cu începuturile criticii modernizării românești. Este un capitol ideologic încă insuficient cunoscut și pus în valoare. Neopașoptismul românesc se revendică în mod deschis și de la această tradiție. Ea trebuie doar reluată, adaptată, modernizată și reformulată conform limbajului ideologic și condițiilor istorice actuale.

Cîteva referințe de minimă orientare sunt necesare pentru a înțelege în mod corect spiritul și conținutul acestui criticism pașoptist incipient. În ajunul adoptării *Regulamentelor Organice*, Gr. Pleșoianu cerea românilor să fie "europeni și cu faptele, nu numai cu numele". T. Maiorescu moștenise, am spune, chiar în... familie, teoria "formelor fără fond". Tatăl său, Ioan Maiorescu, protesta, încă din 1838, împotriva "hainelor nouă după civilizația Europei". Prudent, lucid și realist se dovedește și M. Kogălniceanu. Citim, între altele, în *Introducție la Dacia literară* (1840): "Dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă". Ideea revine și în *Tainele inimi*: "Am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera iar nu spiritul". Documentația este însă mult mai abundentă. Ne îngăduim să amintim, în trecere, că am reactualizat-o, chiar dacă nu exhaustiv, încă din 1968, într-un studiu inclus în *Pentru Europa* (1995): *Din istoria teoriei "formă fără fond"*.

Interferențele și contrastele Occident/Orient (bine documentate recent prin observatori străini de epocă, de Neagu Djurova, *Între Orient și Occident*, 1995) erau percepute cu acuitate, încă din 1858, și de C. Bolliac, în eseul său *Mozaicul social*. Sensul critic, antimimetic, anisuperficial-sincronic al acestui text este mai mult decât evident. Ideea însăși de "critică", în sensul cel mai larg al cuvîntului (de la realitățile politico-sociale la literatură) apare și se consolidează în aceeași perioadă. Doar două date de orientare: *Dacia literară* (1840) și *Principiile criticei* (1861) de Radu Ionescu.

Problema modernizării și integrării europene – respectiv, controversatele "forme fără fond" – provin din partea ideologiei pașoptiste soluții pe cît de acceptabile, pe atât de actuale. Ele oferă un foarte bun exemplu de asimilare și sinteză critică, deci creațore. Ignorat în genere cu dezinvoltură. Nu este deloc adevărat că pașoptiștii cultivau frenetic doar ideea imitației oarbe, mecanice, cu ignorarea realităților locale.

Pentru a nu mai vorbi de indiferență sau disprețul pentru personalitatea specifică. Unul dintre maeștrii lor, Jules Michelet, sfătuia, de altfel, la 5 aprilie 1857, pe discipolul său C.A. Rosetti, chiar în acest sens: "Que vous soyez vous-même et non occidentaux, que votre sympathie pour l'Occident ne vous deçoive pas. Soyez vous, n'imitez personne. Vous avez près de vous et sous pieds des sources vives. N'enviez pas les vieux peuples, mais regardez le vôtre. Plus y vous creuseres, plus vous ferrez jaillir la vie".

De unde puneri lucide în gardă și formulări de prim ordin. Toate de o evidentă permanență. Din nou, *Tainele inimii*, de M. Kogălniceanu: "Adevărata civilizație este aceea care o tragem din sînul nostru, reformînd și îmbunătățind insuțările trecutului cu ideile și propășirile timpului de față". După 150 de ani de "europenizare" aproximativă, blocată de o jumătate de secol de dictatură antieuropeană, metoda asimilării și reintegrării europene rămîn, în continuare obiective capitale. Mai actuale ca oricând. La aceeași soluție ajunge și C. Bolliac în finalul *Mozaicului social*: "... Tara noastră să rămîne cu deosebit caracter între toate țările din lume". Europeană, cu personalitate proprie. Europa transformată într-o realitate locală și modelată de "geniul locului". O parte componentă, recunoscută ca atare, a unui ansamblu continental, cu instituții și aranjamente internaționale comune. Nu nivelare, ci cooperare, ca parteneri reali, credibili, serioși și de durată. Cît timp România este și va rămîne doar țara lui *pseudo*, ea nu este și nu poate fi nici într-adevăr "română", nici efectiv "europeană". Doar o zonă inconsistentă, cu o populație subdezvoltată, fără prestigiu, în bătaia tuturor vînturilor, confundată adesea pe hartă. Avem destule exemple, unele chiar foarte recente. Citiți volumul *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*, de Gabriel Andreescu (1996), și veți vedea că obiectul acestei violente controverse nu este, nici azi, altul.

Evident, un astfel de program ambițios, dificil și de mare avangardă istorică nu poate fi realizat decît printr-o politică și "tehnica" speciale. Odată consumat momentul incandescent al "începutului" revoluționar mesianic, pașoptiștii și-au dat seama că metoda nu poate fi decât integrarea progresivă, prin compromisuri și adaptări succesive la realitățile geopolitice și presiunile contextului internațional. În perioada Unirii, reformismul progresiv devine deci cuvîntul de ordine" "ordinul prin progres", nu "grabnice și zgomotoase schimbări", după încă o formulă a lui

M. Kogălniceanu, din anii '50. Divanele *Ad hoc* pun o surdină liberalismului ideologic radical, pentru a nu compromite ideea unionistă recunoscută ca esențială, priorităță. După doi istorici ai *Liberalismului politic în România* (Apostol Stan și Mircea Iosa, 1996), acum se produce și primul mare exercițiu al "artei compromisului". Ea va prezida, de fapt, la formarea României moderne. Confruntarea și ruptura definitivă dintre pragmatismul politic al lui I.C. Brătianu și radicalismul intransigent al lui C.A. Rosetti sunt emblematic pentru această nouă politică adaptabilă și realistă. Ea singură este cu adevărat "creatoare".

Așa-zisa "monstruoasa coaliție", din 1866, reprezentă, într-adevăr – cum observă și Stelian Tănase – "unul din marile succese ale clasei politice românești". Analistul se dovedește chiar un teoretician al compromisului constructiv între elita guvernantă și contralietă (opozitie), un partizan al "consensualizării elitelor politice". Din nefericire, "România are azi elitele dezbinăte, sursă sigură de crize politice și instabilitate, premisă certă a rămînerii României la periferia sistemului capitalist" ("Magna Charta", *Sfera Politicii*, 18, 1994, text reluat în *Revoluția ca eșec*). Criza politică actuală confirmă integral acest diagnostic. Junimisti conservatori nu erau, de fapt, decât tot spirite "liberale", doar mult mai moderate și prudente. De altfel, diferențele guverne liberale, dar și conservatoare s-au dovedit adepte ale liberului schimb și împotriva protecționismului vamal. Legea minelor din 1895 (P.P. Carp) deschide chiar drumul pătrunderii capitalului străin. Liberalismul economic a dominat, de fapt, cu mici oscilații, gîndirea și mai ales practica economică a țării pînă la introducerea sistemului comunist, în 1948.

Privind retrospectiv și prospectiv, experiența pașoptistă și postpașoptistă permite rezolvarea, în esență, a problemei centrale a "formelor fără fond". Ea își păstrează întreaga actualitate. Rezumă nu numai disputa esențială în jurul evoluției româniei moderne, dar și modalitatea remodernizării sale după "noaptea totalitară", pentru a relua o formulă a lui Vladimir Tismăneanu, cel mai bun analist româno-american al dictaturii comuniste și a ravagiilor sale. Credem că problema "formelor fără fond" poate fi rezumată, în final, astfel:

1. Importul lor este inevitabil prin sincronizarea obiectivă, necesară, impusă de globalizarea întregii economii, civilizației și culturi moderne. Izola-

ționismul, sub orice formă, la sfîrșitul secolului 20, este o imposibilitate evidentă și o funestă utopie.

2. Formele sănătoase sunt totdeauna autogenerative. Ele își creează în timp, în mod inevitabil, fondul corespunzător. Simularea lor, inițial oricărt de superficială, se dovedește, în cele din urmă, în condiții istorice adesea foarte diferite, stimulativă.

3. Procesul are o durată istorică foarte variabilă. El nu este realizabil decât progresiv: "Ceea ce o generație a început, alte generații trebuie să sfîrșească și să completeze" (N. Bălcescu, 1 ianuarie 1847).

4. Doar continuitatea și practica timp de generații, și chiar de epoci istorice, a "formelor" (fără "fond" sau cu "fond" incipient, în formare) poate crea mentalități, deprinderi sociale, reflexe și moravuri stabilă. Ele singure dău adevăratul conținut oricărora "forme" imitate.

5. "Fondul", care se exprimă în orice "formă", nu poate fi nici programat, nici planificat. Singura sa exigență esențială este să se exprime liber. Să și dezvăluie întreaga autenticitate și, deci, originalitate. A fi înținsuți și nimic mai mult este esența "fondului". El apare și se dezvoltă în condiții date. Poate fi cultivat și educat. Dar niciodată impus, îndoctrinat, dogmatizat. Care vor fi realizările de fond ale spiritului românesc nimeni nu poate deci să prevadă. Ele singure vor dezvăluia, în timp imprevizibil, virtualitățile sale creatoare. Ele există sau... nu există. La acest capitol, numai principiul *wait and see* rămîne justificat și promițător.

În această perspectivă, întreaga critică antipașoptistă, deosebit de virulentă, se dovedește ceea ce a fost și a rămas mereu: profund irealistă, iluzorie, obscurantistă, retrogradă și antipatriotică. Dacă ar fi fost luată politic și social în serios, România ar fi rămas o țară primitivă, cu structuri încă medievale, voievodale, pur etniciste, rurale, izolaționiste, pînă la sfîrșitul secolului 20. Sub motiv că formele occidentale moderne nu ar corespunde realităților sale "organice". Dacă un trib din jungla Amazonului nu folosește lumina electrică, ea nu trebuie introdusă. Nu corespunde, bineînțeles... "realităților" sale "organice". Astfel de elucubrații au fost susținute totuși de ideologia antieuropeană, antidemocratică, antimodernistă și inevitabil antipașoptistă, a extremității drepte

românești, în frunte cu Nae Ionescu, între cele două războaie mondiale. El relua, în forme radical și involuntar caricaturale, întreaga polemică a "formelor fără fond", care "nu se transmit, ci se nasc". Combațea deci cu violentă "toată falsitatea și artificialitatea culturii române, deaproape 100 de ani încoace" (1930). Preconiza "o decuplare a noastră de politica mondială, o închidere a noastră *cît mai departe împinsă* în granițele noastre" (1932). O cruntă aberație și o imposibilitate absolută. Si atunci și acum. Discipolul său, Mircea Eliade, contesta și el "cultura oficială occidentalizată introdusă prin pașoptism" (1933). Putem invoca o întreagă antologie de astfel de texte regretabil retrograde.

Enormitatea identice susținuse anterior și Nicușor Crainic, la *Gîndirea*: "Generoșii pașoptiști aduceau din apus vedenia unei Români europenizate. Ei simțeau patriotic, dar nu cugetau românește" (1923). Intervine, ulterior, și barajul rilegios: "Pașoptismul este o prăbușire a românilor din spiritualitatea ecumenică. E naționalist, dar nu mai e ortodox..." (1937). Partea tristă a lucrurilor este că întreagă această ideologie, categoric obscurantistă și antimodernă, îndreptată în mod direct împotriva integrării europene a României (și, deci, a intereselor sale naționale esențiale), revine masiv la suprafață după 1989. În cadrul recuperării textelor interzise în perioada comunistă și a tendințelor de reabilitare sistematică a tuturor personalităților culturale de extremă dreaptă. Nu mai dăm nume, deoarece ele sunt foarte bine cunoscute. Succesul lor se datorează și prestigiului "fructului oprit", ca și slăbiciunii forțelor democratice actuale de orientare liberală, replicii ideologice încă inevitabil anemică din partea tinerei neoideologii liberale.

Mesajul neopașoptist, în ciuda acestor enorme obstacole și necesar a fi mereu reamintite și permanent subliniate – rămîne în continuare o necesitate obiectivă imperioasă a modernizării, europenizării și democratizării României postcomuniste. La distanță de un secol și jumătate, actualitatea principiilor sale de bază (trecute rapid în revistă) este și rămîne indiscutabilă. Bineînțeles, deocamdată doar pentru o subțire pătură intelectuală, occidentalizată și urbanizată în toate sensurile cuvîntului. Dar ea continuă să joace același rol de pionierat ideologic, de educație civică politică, de integrare europeană și polemică antiretrogradă (păstrînd proporțiile) ca și marii săi precursorsi de la 1848. Raportul de forțe este și va fi,

pentru o lungă perioadă, încă inegal. Mentalitatea rurală, etnicistă, naționalistă, xenofobă, izolaționistă, populist-egalitaristă domină încă. Mitul etatist, sub toate formele, rămîne foarte puternic. Reflexele anticapitaliste și centraliste sînt deosebit de evidente. Extrema stîngă și extrema dreaptă, în plină recrudescență, sînt radical antipașoptiste. Noua clasă privilegiată, nomenclatura industrial-bancară, "directocrația" – echivalentul modern al vechii "boierimî" reacționare de la 1848 – este visceral antiliberală, anti-pașoptistă. Vechiul aparat de stat a rămas în esență ne-schimbă și el are o organizare și mentalitate comunista-ceaușistă.

De unde necesitatea formării sau refacerii unei noi clase politice și a unui nou aparat de stat, proces început încă de la 1848; a societății civile, alternative, care să cultive valorile individului și cetățeanului; a deruralizării și deprovincializării; a formării unei puternice pături mijlocii citadine, independentă economic față de stat, cu spirit de întreprindere și capitalizare prin muncă, inițiativă și eficacitate. Fără această nouă bază socială, orice liberalism neopașoptist este imposibil. O dulce reverie ideologică. Nimic mai străin de spiritul adevăratului capitalism decât "mili-ionarii de carton", apărăți la noi, peste noapte, după 1989.

Neopașoptismul acționează energetic în toate aceste direcții. Rămîne ceea ce a fost încă de la început: o ideologie precursoare, inovatoare, de "avangardă". O aspirație încă fundamental nerealizată. Limbajul se schimbă, ca și sistemele de referință, dar mesajul rămîne același. El actualizează în termeni imediat accesibili și încearcă să insuflă un nou elean unor principii radical opuse spiritului totalitar, mentalității extremiste, politicianismului minor balcanic, adesea de o mediocritate egoistă, carieristă și coruptă. Față de această pseudoclasă politică, revoluționarii de la 1848 – cu toate extravagantele lor, verbale și numai – au demonstrat o intransigență, o puritate de intenții și un idealism neegalat nici pînă azi în sfera democrat-liberală. Involuția, ca să nu spunem "decadență", este incontestabilă. Despre "Trista soartă a liberalismului românesc" aminteam noi însîine, recent (*Cuvîntul*, 3, 1997), cu melancolie nedisimulată.

De unde, rolul ideologic extrem de important al unor publicații încă nu de mare tiraj totuși, dar combative, ca *Sfera Politicii*, *Polis*, 22, *Revista română de Drepturile omului*, *Altera*, *Politica externă*, *Studii internaționale*, *A Treia Europă*, *Caietele Tran-*

zijiei (anterior *Dialog* – din fosta RFG) și a animatorilor săi. Unii politologi, comentatori politici și eseisti de prim ordin – și avem în vedere nume ca Dan Pavel, cu o activitate bogată, H.-R. Patapievici, Andrei Cornea, Dan Oprescu, Cristian Preda – sînt foarte prezenti în această zonă. Un consecvent și redutabil polemist, cu o constantă și veche orientare liberală, bine documentată, este, mai ales, Alexandru George. Nu ne despart decît opinile despre... critica și cronică literară, deci... foarte puține lucruri. La fel de bine documentat, în studii și cronică ale edițiilor, este și Z. Ornea, critic constant al reabilitării maestrilor spirituali ai extreamei drepte, antiliberale. Mult prea discret, Iordan Chimet, face și el o "apologie a libertății redobîndite" în antologia *Momentul adevărului* (1993, 1996). Dar poate cel mai apropiat politolog al generației tinere de sensul profund al neopașoptismului, în termenii definiții mai sus, este Sorin Antohi. Teoretizează un *Al Treilea Discurs*, "relativizînd deopotrivă fantasmele occidentalizante și himerele autohtoniste". Continuă, în esență, mesianicii pozitivi și criticii de la "48", cu erudiție și vervă speculativă. Un frumos exemplu de arc peste timp și generații.

ADRIAN MARINO – literary historian, critic and theoretician. Former political prisoner, free lance writer during communism. He published more than 20 books, many of them translated into English, French, Italian, Japanese etc. Founder and Chief-Editor of *Cahiers Roumaines d'Etudes Littéraires*, recipient of the Herder Prize Prize (1985) and of many Romanian literary prizes.

Olanda secolului XIX

ADRIAN NICULESCU

I. Preambul: Despre importanța Revoluției de la 1848 și semnificațiile ei

Revoluția de 1848 a marcat triumful definitiv al idealurilor democrat-liberale pe cea mai mare parte a continentului european și a anunțat zorile lumii noi. Valorile acesteia, negația însăși a "vechiului regim" medieval, își trag seva de departe. Ele sunt izvorîte din redescoperirea antichității clasice greco-latine, operată de Renaștere, din zestrea morală a Reformei, din experiența revoluțiilor burgheze din Tările de Jos și din Anglia, și mai ales din patrimoniul intelectual al Luminilor și din spiritul lor, din care s-au născut Revoluția Americană și Marea Revoluție Franceză. Revoluția de la 1848, chîntesentă a mentalității, a gîndirii politice și a acțiunii practice occidentale, a reprezentat corolarul și sinteza acestor momente cardinale din istoria omenirii. Libertatea, democrația, drepturile omului, toleranța, laicitatea, prioritarea individului și a valorilor individuale, egalitatea juridică și de sănă, emanciparea minorităților, responsabilitatea personală, cultul progresului, noile norme și raporturi de conviețuire civilă și de organizare a vieții publice, noile principii de reglare a mecanismelor economice, bazate pe dezvoltarea nestingherită a forțelor de producție, în strînsă și profitabilă asociere cu ideea protecției sociale și a bunăstării generalizate, se află la rădăcina civilizației occidentale moderne așa cum o cunoaștem astăzi.

Dovadă a universalității și a adaptabilității lor, toate aceste valori au fost rapid însușite și creator aplicate de către Părinții Patriei la condițiile țării noastre. Dacă, în Moldova, revoluția a rămas la nivelul unor generoase proiecte, iar în Transilvania a prevalat, cum era și firesc, lupta națională, în schimb, net s-a detașat, în sensul celor de mai sus, Revoluția din Muntenia. Aici, latura socială, bătălia pentru un nou regim, concret instaurat, de libertate și democrație, a fost clar preponderentă. Victorioasă timp de trei luni, Revoluția din Țara Românească a prefigurat, la modul cel mai direct posibil, statul român modern. Recuperarea întîrzierii istorice acumulate era o necesitate inderogabilă și o datorie națională față de generațiile următoare. Ea a fost exemplară îndeplinită. Efectul al acesteia a fost autentică "lansare pe orbită" a României, cu o energie absolut ieșită din comun, egală numai cu disperarea în fața spectrului înapoierii endemice a țării lor, de care erau stăpîniți cei care au înfăptuit-o.

Întreaga evoluție ulterioară a societății românești, cel puțin pe parcursul a ceea ce, pe drept cuvînt, poate fi numit "secolul european" al istoriei noastre (1848-1948), a rămas pentru totdeauna marcată de această demarare în forță pe "drumul Europei", impusă de către "Părinții fondatori". Ritmul susținut, chiar deliberat voluntarist și forțat, pe care au știut să-l imprime acestei dezvoltări, avîntul și, mai ales, rezultatele atinse prin dinamica aleasă, confirmă justitia și ambicia viziunii lor temerare. Este ceea ce a permis remarcabilul salt al sincronizării cu Europa, reușita cea mai mare a "fraților căuzași", care, pe alocuri, a dus pînă la fenomene de avangardă socială reală (*de la 1859, și, mai clar, în și după 1866, s-au putut aplica în România reformele de la 1848, în timp ce în Franța, blocată de regimul Napoleon III, aceasta nu se va putea realiza decît după 1870*, și, mai precis, după consolidarea "republicanilor", din 1879; într-o anumită măsură, se poate spune că România trăea de pe-atunci la ora Republicii a III-a franceze și că devenise un fel de "laborator social", de unde interesul opiniei publice progresiste franceze!), singurele, pînă acum, din istoria noastră și petrecute, nu întîmplător, chiar la începuturile statului român modern (învățămîntul gratuit obligatoriu, cu 13 ani înaintea Italiei și cu 18 ani înaintea legii franceze a lui Jules Ferry, din 1882, libertatea presei cu 15 ani înaintea Franței, schițarea, printre primele în lume, chiar dacă în scop demagogic, sub Cuza, a sufragiului universal, mult mai serioasa abrogare a censului, la vot, pentru alfabetizații etc.).

Revoluția de la 1848 a avut, practic, un incon-testabil caracter paneuropean: puține țări î s-au sutras. Dintre acestea, majoritatea aparțin ariei noastre geopolitice și culturale: lumea balcanică de factură bizantino-slavă. Spațiul românesc a constituit cel mai înaintat avanpost către est al Revoluției de la 1848. Societatea românească a fost singura dintre cele de tra-

diție ortodoxă care a cunoscut revoluția pașoptistă. Cu excepția Ungariei, aceasta nu a prins în nici una dintre regiunile limate: Bulgaria, Rusia, Serbia, Grecia, Turcia, nici chiar Polonia. Acest simplu fapt spune mult despre gradul de evoluție atins, în epocă, de societatea românească. El certifică momentul cînd, printr-un admirabil și uriaș efort de sincronizare, condus de o elită clarvăzătoare, ce a programat pentru un secol întreg (pînă la instaurarea comunismului) etapele dezvoltării sale, lumea românească reușește detașarea de condiția sa geografică pentru a se alinia, prima din zona sa, "standardelor" europene. Nu la *orice fel de standarde* (o astfel de adeziune, pe "poarta mică"), se realizase deja în epoca precedentă, a Regulamentelor Organice), ci chiar la cele mai ambițioase dintre ele. După cum reiese din programele și practica revoluției, revendicări – parțial realizate – ca republică, votul universal, abrogarea pedepsei cu moartea și a "pedepselor degradante" (tortura, bătaia), emanciparea israeliților și a "celorlalți compatrioți de alte credințe", corespundeau cu cele mai înaintate proiecte vehiculate pe plan internațional. Dacă și lumea românească, pe ansamblul ei, era preparată să le primească, este o altă problemă. Importantă era însă voința revoluționarilor de a aduce țara la astfel de parametri. Tocmai plasarea ștachetei cît mai sus a creat o șansă în plus pentru reușita sincronizării și a recuperării. Refuzul strategiei "pașilor mărunti" a constituit "secretul" succesului românesc din secolul XIX, factorul care a făcut posibilă detașarea României în raport cu celelalte țări din jur. Această strategie își are originea în Revoluția pașoptistă, în mentalitatea radicală a noii generații de politicieni occidentalizați, afirmată cu acel prilej. Ea va forma specificitatea căii românești spre modernizare, cheia reușitei din epoca Regenerării. Revoluția de la 1848 este atestatul primei noastre intrări în Europa și patenta însăși a vechimii democrației românești.

Dintr-o societate tradițională, înapoiată și închisă, lumea românească, după o scurtă "tranzitie" (perioada Regulamentelor Organice, 1830-1848), își depășește condiția și se transformă rapid, pentru a deveni o parte a lumii occidentale, pentru a adera la valorile acestei societăți a deschiderii și a progresului. Dovada acestei metamorfoze este însăși existența unei revoluții române, fie și numai efemeră victoriösă, la 1848. Deși se spune că "istoria nu face saluturi", nu putem să nu recunoaștem că '48-ul românesc a fost, totuși, grație în principal penetrației spiritului francez, un veritabil salt. Cu o fericită expresie a is-

toricului Neagu Djuvara, a fost vorba despre una dintre cele mai reușite și mai spectaculoase operații de aculturare cunoscute. În cîteva decenii, adevărată "schimbare la față" a României. Dacă, în general, Revoluția de la 1848 reprezintă chintesașa spiritului și a acțiunii politice occidentale, ce stă la baza vieții contemporane, Revoluția de la 1848 din Principatele Române este simbolul și proba vie a integrării noastre în clubul restrîns al civilizației europene. A-i aparține constituia, atunci ca și acum, un privilegiu. E ceea ce ne-a permis să profităm din plin și de fenomenul "primei modernități" (de cea de-a "două modernitate", de astă dată în ritm exponential, a beneficiat numai Lumea Liberă de la 1945 încoace, noi fiind excluși!), pe parcursul amintitei perioade 1848-1949.

De la 1848 înainte putem spune că lumea românească a optat, pentru adeziunea la comunitatea occidentală, racordindu-se mentalmente la filonul de evoluție și de gîndire ce a condus Europa pînă la momentul pașoptist. România "regenerații" de la 1848, aproape o generație spontană, prima întru "europitate" (să ne gîndim ce distanță uriașă îl separă în nici 20 de ani pe boier Dinicu Golescu de generația integrat europeană a fiilor săi, a lui Rosetti și a celor doi Brătianu, veritabili "oameni de casă" ai lui Jules Michelet și Edgar Quinet!) au parcurs drumul acesta "arînd etapele", într-un formidabil marș forțat, voluntarist, un *raccourci*, accelerat și comprimat, impus de situație (endemică arierare ce, cu orice preț, trebuia învinsă, înapoierea, handicapul istoric ce, imperios, se cerea recuperat). Favorizată și de latinitatea sa, ce o predispunea la legături cu Occidentul pînă la assimilare, societatea românească a reușit, metaoric vorbind, să se prindă, ca un "ultim wagon", la "trenul" Europei. Restul țărilor din sfera geopolitică (Bulgaria, Serbia etc.) vor realiza acest racord abia circa o jumătate de secol mai tîrziu.

De menționat că, dacă este îndeobște cunoscut faptul că, de la 1848 înainte și de-a lungul întregii perioade, determinante, de făurire a României moderne (1848-1888), rolul hotăritor a fost deținut de liberali, mai puțin cunoscută este împrejurarea că, în interiorul mișcării liberale românești, ponderea, și numeric și sub profilul influenței personalităților, a fost constant de partea liberalilor-radicali (liberalii de stînga), pe linia C.A. Rosetti (omul de convingeri și al principiilor), Dumitru și Ion Brătianu (omul pragmatic, ce trebuia să "compună" cu realitatea), Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac, frații Golești, George Panu, Eugeniu Carada etc., un sir care merge pînă la

tînărul Ionel Brătianu, la orizontul primului război mondial. Părinții națiunii române s-au adaptat astfel de la cel mai autentic și mai avansat filon al gîndirii politice occidentale din epocă – liberalismul radical. De asemenei, trebuie reamintit că Revoluția de la 1848, contactele și succesele internaționale ale protagoniștilor și însăși apariția României moderne sunt inescindibile legate de activitatea, de principiile și de idealurile masonice, la rîndul lor strîns legate de preceptele liberal-democratice. Se trece prea ușor cu vedere că toți conducătorii Revoluției de la 1848 au fost, fără excepție, masoni. Potrivit celei mai plauzibile interpretări, un simbol masonic este însuși drapelul tricolor național, arborat pentru însăși oară la Paris, pe "Hotel de Ville" – Primăria –, pe 24 februarie 1848 (cu 5 luni înainte ca Decretul nr. 1, de la 14 iunie, al Guvernului Provisoriu, să-l fi oficializat!) cu ocazia sărbătorii victoriei revoluției din Franța, după cum ne arată o însemnare a lui Jules Michelet, în care se referă la o înfilnire, acolo, cu Dumitru Brătianu. Doar patru țări au steaguri tradiționale similare celui românesc: Franța, Italia, Belgia și Mexic. Toate patru sunt țări născute din revoluții masonice. Astfel, tricolorul se vădește a fi un inconfundabil semn al originii occidentale a statului român modern.

Concret, pe lîngă integrarea generală, adaptarea la mentalitățile noi etc., intrarea în Europa a avut și o puternică componentă personală, prin contactele directe dintre capii revoluției române cu cei mai importanți *opinion makers* și, eventual, *decision makers* ai vremii, fenomen petrecut cu precădere în mediul parizian, dar nu numai, în epocă, adevărată capitală a lumii (și accentuat în anii exilului, ai bătăliei pentru Unire și ai Congresului de la Paris, după 1856 etc.). Exemplele tipice: prietenia dintre Jules Michelet (căsătorit cu Athenais Millaret, fostă guvernantă la București, prietenă cu doamna Maria Grant-Rosetti – v. volumul *Legendes démocratiques du Nord* și naș al unuia dintre copiii Rosetti, Jules-Vintilă; pe mormîntul său (1876), de la Père Lachaise scrie "Roumanie") și C.A. Rosetti sau Dumitru Brătianu, legăturile cu Edgar Quinet (căsătorit cu Hermiona Asaki), Alphonse de Lamartine, Adam Mickiewicz, dar și cu Giuseppe Garibaldi, Giuseppe Mazzini, contele de Cavour, Francesco Crispi (anchetat împreună cu Ion Brătianu în procesul patriotului italian Felice Orsini, 1858, pentru tentativa de asasinare a lui Napoleon III), sculptorul, liderul mason și omul politic republican italian Ettore Ferrari (autorul statuii lui Heliade-Rădulescu din Piața Universității și a lui Ovi-

diu, de la Constanța) etc. Se poate, deci, spune că prin calitatea, străduințele și relațiile "părinților ei", România a avut drept "naș" pe unele dintre cele mai luminoase spirite europene ale epocii. De asemenei, putem afirma că gradul de integrare și de implicare în Europa atins de români și de cauza românească, prin expoziții ei, în acea perioadă, în special în rîndul societății care conta, nu a mai fost egalat niciodată.

Din nefericire, Revoluția, ca și oamenii săi și rînduiala socială generată dintr-însa au fost supuși, în decursul timpului, unei *duble lentile deformante*. Distorsionări previzibile practicată de comuniști i se adaugă și aceea, nu mai puțin insidioasă și periculoasă operată, de pe poziții opuse, paseiste și conservatoare – cînd nu deschis reacționare! – de către însăși clasicii culturii române din perioada imediat următoare. Această deformare în cheie conservatoare a fost mai periculoasă decît cea comunistă, întrucît a beneficiat de tot prestigiul și ecoul unora dintre cele mai mari nume din cultura română: Maiorescu, Eminescu, Caragiale, Slavici etc. Să ne aducem aminte de "bulbucății ochi de broască", reținuți de Eminescu, pentru a-l portretiza pe marele Rosetti, de "formele fără fond" ale lui Maiorescu, de Agamîță Dandanache – caricatură pe cît de transparentă, pe atît de răuvoitoare a lui Ion Brătianu –, de *Răgnetul Carpaților* (aluzie vădită la ziarul *Trompeta Carpaților* al pașoptistului C. Bolliac! Multe alte referiri se mai pot identifica...) – și de satira *Scrisorii Pierdute*, ca de altfel de întreaga creație a lui Caragiale, gustată de comuniști, ulterior, fiindcă vedea într-însa critica societății burgeze etc. Că era făcută "de la dreapta", astă nu se mai spunea... Este ceea ce ar trebui să nu-mim "responsabilitatea clasincilor" în sufocarea deliberată a unei incipiente culturi democratice românești... O chestiune, gîndim noi, gravă, vitală, care, dacă se vor învinge tabuurile, ar merită să facă obiectul unei dezbateri naționale ample (un prim pas a fost făcut deja de revista *Dilema*, în atît de pe nedrept contestatul număr consacrat lui Eminescu...).

Dacă am fi asimilat mai bine lectia democratică a pașoptismului, dacă ne-am fi bătut joc mai puțin de ea, poate că am fi putut rezista mai bine sirenelor totalitare interbelice și am fi ieșit mai bine din cei peste patruzei de ani de comunism...

De aici, din aproape în aproape, din cedare în cedare, de la un conservatorism soft la unul mai hard, de la sămănătorism și poporanism, trecînd prin "păsunime" varii, prin naționalismul lui Iorga, prin exaltarea satului și a valorilor rurale, antimoderne, antiur-

bane ("Veșnicia s-a născut la sat", "Elogiul satului românesc" etc. Să ne mai mirăm că nu avem "cultură civică"? De unde să ne vină? Ea nu se dezvoltă la fară...), se ajunge încet-încet, pe nesimțite, la o cultură de dreapta de tip Nae Ionescu și *Gindirea*, în mediile căreia "a fi pașoptist" devenise o insultă... Până la legionarism și la antisemitismul organizat nu mai e decât un pas... De minune a servit această magmă culturală antidemocratică instaurării regimului comunist. Sarcasmul din *Scrisoarea Pierdută* a făcut – credem noi – mult rău societății românești, torpilându-i la rădăcină încrederea în născințele sale instituții democratice – imperfecte, dar *perfectabile*. Ironia decapantă a dramaturgului conservator, recuperat din prima oră de regim, a avut un efect incomparabil mai devastator decât stalinismul declarat, dar primitiv, al unui A. Toma... A. Toma, ca toți cei de teapa sa, era un nimeni inventat, pe cind Caragiale era un mare clasic, insuspectabil de complicitate cu noua putere... Dulce trebuie să fi fost pentru activiști să se poată sprijini pe clasici... Ce știa Caragiale despre drama umană, dar și politică, ce stătea în spatele rupturii dintre Brățianu și Rosetti de dragul unui principiu – exact cel al votului universal, luat în derâdere în piesă?...

Pădurorii României moderne au fost foarte puțini numericește, o mînă de oameni, o minoritate, practic, irelevantă statistic: exilații după Revoluție au fost 35; putem aprecia la 2-300 numărul celor care s-au implicat activ în "nașterea" națiunii! Este un fenomen comun și altor țări, cea mai frapantă asemănare fiind, și sub acest aspect, cu *Risorgimento*-ul italian. Niciodată însă în istoria noastră nu s-a mai întîmplat ca atât de puțini să facă atât de mult și atât de durabil, pentru atât de mulți. Să nu uităm că acea mînă de oameni a reprezentat exemplul social după care s-au modelat, ca cetăteni și ca europeni, generații întregi de români, iar clasa politică ce s-a afirmat la 1848, a determinat apoi destinele țării noastre vreme de peste o jumătate de secol, până spre orizontul anului 1900 (1888, demisia; 1891, moartea lui Ion Brățianu, 1892, dispariția lui D. Brățianu, 1897, dispariția lui Ion Ghica etc.) punându-și pecetea pe împliniri de veacuri așteptate, precum Unirea de la 1859, reforma agrară, Constituția de la 1866, Războiul de independență, proclamarea regatului, progresul economic, consolidarea societății liberale, largirea democrației etc., toate premise ale unui început de bunăstare difuză – trăsătura definitorie a societăților occidentale avansate – care apucase să se înfiripe și la noi

în anii '30, o evoluție, din păcate, brutal întreruptă de instalarea comunismului...

În sfîrșit, nu putem să nu amintim că, la fel cum poate numai – și probabil, nu întîmplător – în Franță și în America, cu revoluțiile lor respective, nicăieri mai mult ca în România, mai mult chiar și decât în Italia, 1848-ul reprezintă *mitul fondator* prin excelență, iar statutul de *pater patrias* al fruntașilor acelei foarte bine conturate generații, apare mai clar definit ca oriunde și în sensul cel mai direct și mai imediat cu putință. Revoluția română nu a fost una oarecare!

Un episod al acesteia – debaterea dintre tăranii și boieri din comisia proprietății – a fost apreciat de către Jules Michelet, drept "La pièce plus originale, la plus forte, que la mémorable année 1848 ait donné, au monde". Venită din partea unuia dintre părinții nobili ai Revoluției pe plan european, o astfel de apreciere capătă o inestimabilă valoare. Iată cartea de vizită cu care România, încă înainte de a se naște, păsea în lumea civilizată! Apărută sub astfel de auspiciovi, nu e de mirare că marele C.A. Rosetti avea să scrie în următoarii termeni, peste cîțiva ani, în 1863, unui prieten francez, despre țara sa: "Je voulais arriver à l'indépendance de mon pays et en faire, pour consolider cette indépendance, le foyer de la liberté, une Hollande du XIX-ème siècle".

În numele Grupului Informal de Reflexie '48,
Adrian Niculescu

ADRIAN NICULESCU – NATO fellow 1996-1998, he works as Lecturer at the National School of Political Studies and Administration, Department of History, Bucharest.

Pașoptismul între deriziune și ideologie

ALEXANDRU PALEOLOGU în dialog cu RĂZVAN BUCUROIU

RĂZVAN BUCUROIU: Domnule Alexandru Paleoagu, în preambul discuției noastre ați remarcat că, la nivel lingvistic, cuvîntul pașoptist a căpătat o conotație derizorie. Cum explicați acest lucru cînd, conform istoriei pe care am învățat-o cu toții, acest cuvînt definește, în fapt, un lucru foarte serios?

Limba curentă aduce corective firești; respectiv, arată forță irezistibilă a adaptării *lexicului* cu nuanțele pe care le evocă în mentalul colectiv. Și, vrem nu vrem, ne place nu ne place, rămînem cu formula *pașoptist*... Și în zadar unii publiciști și istorici, care vor să dea mai multă seriozitate și demnitate noțiunii, au încercat să spună "patruzechișoptiști", căci limba a refuzat cuvîntul. Limba are anumite reacții, ale ei, refuză ceea ce este nefiresc sau adoptă un cuvînt tot ca fenomen derizoriu – în specie, ea nu a adoptat "patruzechișoptismul" deoarece este un cuvînt impronuntabil și a luat mai firescul, mai românescul, mai bine-dispusa formulă "pașoptism". De la "pașopt", "eu, cu familia mea de la pașopt, și dă-i și luptă!". Că pașoptismul a fost receptionat sub o nuanță derizorie, că ne place sau nu, că suntem de acord sau nu, asta este *un fapt!* Cu faptele care nu au fost ale unui individ, ci faptele colectivității, faptele societății nu te poti pune! Poți să fii contra, dar degeaba ești contra; poți să fii pentru, dar degeaba ești pentru – ele nu țin de sufragiile noastre. Cuvîntul pașoptism rămîne cu o conotație oarecum derizorie...

Și, totuși, care este sursa căderii în derizorie a acestei sintagme?

Într-un fel, o abilitatează prin uz, pentru că noi numim pașoptiști niște oameni care au fost admirabili, care au făcut lucruri foarte generoase... Caragiale însă nu numai că a adoptat expresiunea, dar a și dezvoltat în comic, în satiric și în critică substanță și evantial de noțiuni și de reprezentări ale cuvîntului pașoptist. Rezultatul este că el a discreditat acest cuvînt. Mulți îl atacă pe Caragiale fiindcă a discreditat în general virtuile noastre naționale, că nu a avut

nimic sfînt, că ridea în loc să fi luat lucrurile în serios. Să nu ne punem împotriva, să nu fim adversarii celor care rîd și știu să rîdă că ne ardem, ne plasăm pe o poziție prostă. Dacă a rîs Caragiale – cu geniul lui irezistibil și cu puterea lui de instaurare împlacabilă –, fără nimic găunos, fără nimic vulnerabil, apoi a instaurat această viziune care rămîne și care este o foarte simpatică imagine. La urma-urmei, eu nu înțeleg de ce trebuie să ne revoltăm atât de tare contra lui Caragiale și contra lui Tipătescu; aceasta este o lume simpatică, fermecătoare, în care sarea și piperul balcanic ne aduc nouă, care nu suntem balcanici – un condiment care ne dă o deosebită valoare, o deosebită grăție și înțelepciune în contextul în care trăim.

Prin urmare, dacă s-a impus ca derizorie formula *pașoptism* sau *pașoptist*, dacă a intrat prin Caragiale într-o imagine generală, care provoacă rîsul, asta nu înseamnă că trebuie eradicată, că trebuie alungată, că trebuie blestemată. Pur și simplu trebuie luată ca atare, aşa cum se prezintă și, dacă ne uităm mai atent, ne place foarte mult, ne distrăm foarte bine și, de fapt, lucrurile acestea au și ele substanțele lor. Pentru că a fost pusă multă virtute în acțiunea pașoptistă, multă încredere, multă credință, mult ideal... Acum, cu idealul eu suntem mai sceptic. În general suntem bănuitor cu idealul și nu îl recomand.

Ambiguitatea fenomenului trebuie însă să o relevăm. Cu ocazia acestei celebrări de 150 de ani trebuie să relevăm, cred, o realitate care astăzi ne apare cu toată limpezimea ei – să suntem foarte lucizi, pentru a putea percepe fenomenul acesta ambigu, ambigu în sensul că este derizoriu și este, totuși, stimabil.

Se poate certifica, referindu-ne la momentul 1848, cuvîntul "măreț" în sens istoric, bineînțeles...

Eu îi zic, dintr-o prudentă, "stimabil". Sigur că, dacă vrem să fie măreț, nici vorbă, poate fi, dar mărețul este totdeauna cu risc. Și în acest caz se confirmă adagiu că între măreț și ridicol nu este decât un pas. Fenomenul este obiectiv, este foarte contestat – aşadar, este inutil să iei parte în acest contencios.

Dacă iei partea unuia sau altuia, rîști să nu ai dreptate deloc, că toată chetia asta este o viziune plină de farmec, de haz, de deriziune și de *simpatie*; adică, ne înțelegem, avem compasiune, înțelegere unul pentru altul. Eu pentru Cațavencu și pentru Dandanache am o înțelegere extraordinară de mare, mai ales pentru că la ultimele alegeri am fost și eu un fel de Dandanache...

Să vă relatez o istorioară prin care să vedeti cum aranjează Dumnezeu tot felul de glume, deoarece El are simțul umorului. Are și o manieră extraordinară de a se amuză de noi. De pildă, cînd am ajuns prima oară la Focșani, circumscripția mea de la ultimele alegeri (deoarece aici îmi găsise și mie partidul un loc), era pus un panou mare peste șosea, pe care scria "Agamîț Dandanache"; de fapt, era scris *Agramîț Dandanache*, și era vorba despre un spectacol popular care se desfășura în oraș. Dar intrarea mea prima oară acolo, ca să-mi iau în primire "costumul" de candidat s-a petrecut sub acest "Agamîț Dandanache", pe care eu am percepit-o ca pe un lucru neînțimplător, pe care cineva foarte spiritual și foarte hazos și mult mai mare decît noi, muritorii, mi-a oferit-o... Mi-am amintit replica din "Conul Leonida" – "Dau cu barda-n Dumnezeu, / Azi aici, mîine-n Focșani / Ce-am avut și ce-am pierdut...". Ar trebui să percepem derizorul imanent pe care l-a instalat în fapte și lucruri cineva mai deștept decît noi și care este așezat mult mai sus deasupra noastră; aşadar, să nu dramatizăm lucrurile.

Domnule Alexandru Paleologu, cuvîntul pașoptist l-am definit. Cum rămîne cu personajele care au realizat 1848?

Personajele au fost, toată lumea le știe, niște figuri care între ele nu s-au putut înțelege totdeauna unele cu altele. De pildă, Heliade Rădulescu nu era agreat de mulți dintre ei, deoarece avea o atitudine care nu era sănătoasă la sănătoșa conformă și concordantă cu viziunea pașoptiștilor, dar nici nu putea fi repudiat. Omul cu mantaua albă era favoritul domnitorului Alexandru Ghica, care era un domnitor onorabil, nu-i așa?, dar nu se potrivea cu "revoluția". "Revoluția" a devenit atunci un termen magic, un termen care incita la o mitologie asemănătoare Revoluției franceze.

În Țările Române a fost cu adevărat o revoluție, asemănătoare celei franceze?

Cuvîntul "revoluție" trebuie atent analizat. Dacă ne gîndim la acceptia lui reală, etimologică vedem că este o întoarcere de 180 de grade, este o mișcare de revoluție, în sens cosmografic. A fost re-

voluție pentru că a adus momentul rămas decisiv și a constituit un pas pe o anumită cale, pentru că cei care au înfrînt revoluția nu au mai putut, ulterior, face abstracție de ea și de ceea ce ea a încercat să instaureze. A precedat curențul unionist, a adus niște domnii interesante – în Muntenia pe Știrbei, un domnitor despre care s-a spus mult bine, și în Moldova pe Sturdza, despre care mulți istorici vorbesc de rău; eu cred că este și patima angajării politice a unor istorici. De pildă, de Mihalache Sturdza a vorbit foarte rău Costică Gane, care a văzut în el un model al lui Carol al II-lea – el înclinase spre legionari și, ca atare, era firesc să fie adversarul lui Carol al II-lea.

Vedem în Sturdza un posibil model de referință și mai cred că a fost pe nedrept atacat și de alți istorici mai vecchi, cum a fost faimosul paharnic ..., cel care păstrează optica pătimășă și oarecum vanitoasă și stupidă, dar este dublat de un foarte talentat pamphletar, poate unul dintre cei mai talentați...

Se poate vorbi de o generație '48? Sî, dacă da, prin ce se caracterizează ea?

Era o generație, clar, chiar dacă între acei oameni erau diferențe mari de vîrstă. De pildă, Heliade era născut pe la 1800, mult mai tîrziu decît Bălcescu de pildă, care era născut pe la 1820 – adică, unii puteau fi părinții altora. Dar alcătuiau o generație sau, mai bine zis, o cuprindere unitară asupra echipei care urmau să aducă celor două țări niște oferte, niște programe, niște teluri.

Pașoptismul a fost o mișcare politică sau o mișcare culturală?

O mișcare politică, nu socială – cum s-a crezut la noi. Nu a fost o mișcare socială, ca în Franța, ci una politică, bazată în special pe elementul național. și iarăși este interesant de văzut, pornind de la analistul cel mai fin al fenomenului – care este Ibrăileanu –, cum pașoptismul în Moldova a fost mai puțin efectiv, mai puțin spectaculos și mai critic. Moldova a fost o țară mai propice spiritului critic, iar Muntenia mai propice expresiei dinamicii entuziaste. Mai spune Ibrăileanu că printre cei care au alimentat revoluția din Muntenia erau cîțiva boiernași, cîțiva intelectuali și cîțiva prăvăliași. Important este rolul prăvăliașilor în Muntenia și absența lor în Moldova; și acolo erau negustori, dar prăvăliașul este o categorie morală alta decît negustorul. Moldova a fost o zonă ceva mai propice pentru doctrină – mai puțin pentru ideologie!, ceea ce înseamnă o mai mare atenție critică. Ideologia, dimpotrivă, mizează pe mobilizarea maselor, a lumii, a aderenților și o anumită acțiune, acțiune pen-

tru împlinirea idealului acelei ideologii. Această diferență a făcut ca toate formele mai stridente dar și mai impunătoare, mai groață dar și mai patetice, mai demagogice dar și mai efective să fie în Muntenia. În Moldova a rămas mai mult un parfum nostalgic, al unor tineri care se întîlnesc pentru a discuta chestiuni de actualitate și cum s-ar putea face să fie mai bine. În Muntenia au fost mai dinamici, deoarece și temperamentul este altul – este mai gălăgios, mai mahala-giu... Eu am o mare stimă pentru mahala din românească și nu consider deloc peiorativă expresia "mahala" și "mahala-giu"... Mie îmi place foarte mult mahala, care are niște protocoale foarte interesante și complexe. Mahala din Muntenia era mai activă, mai energetică decît mahala din Moldova, avea mai multă conștiință de sine, și deci o putere revendicativă mai mare și o anumită putere de impunere economică. Așadar, toată această poveste a fost mult mai eficientă în Valahia și a dat, totodată, și formele cele mai gri-masante sau cele mai inestetice. Sigur că acolo unde oamenii erau mai liniștiți, mai domoliți și mai critici, a fost mai puțin pocită întîmplarea. Aici, în Muntenia, a fost elementul forte, dinamic și plin de izul de ojetar și de mititei. Aici, în Muntenia, a fost această putere, o putere a discursului revoluționar, fiindcă, de fapt, ce este revoluția?! Este discurs!

Chiar credeți că sunt numai discursuri? Multe au avut ca rezultat direct eşafodul.

Da. Discursurile au efecte teribile. Te uiți la acest Camille Desmoulins prin care Camil Petrescu, în capodopera sa – *Danton* –, smulge milă și simpatia noastră pentru acest tînăr, frumos și iubită lui soție, Lucile. Iată că acesta, prin discursul lui inspirat, a fost un instigator la masacrul – erau discursuri inspirate, dar care duceau la masacrul. Astă s-a întîmplat și la Revoluția de la 1848. La noi nu a fost un masacr dramatic, ca în Franța anului 1793, dar modelul este tot franțuzesc și a dus aici la un fel de francofonie populară. Nu mai era francofonia saloanelor, era francofonia populară.

Da, acesta a fost elementul dinamic, care a creat o situație ireversibilă. Ce s-a petrecut ulterior? Moldovenii au rămas cu un soi de privire nu disprețuitoare, dar cu o anumită distanță față de munteni; nu le-au prea plăcut nici mahalagismul acesta, nici acești prăvăliași, nici arivistii, nici oratorii, avocații... Este interesant cum îi numea nu un moldovean, ci un muntenean, retrogradul colonel Lăcusteanu, pe revoluționarii de la '48: "avocații, dăscăleții și desculții – ăștia erau...". Interesantă această triplă determinare. Percepția ulterioară, care poate în epocă nu a fost așa

cum a avut-o Caragiale, s-a cristalizat însă destul de repede în această lumină, adică după o generație. Or, Caragiale a avut reculul unei generații care a creat asupra revoluției o viziune pe care spiritul lui o putea percepe – nici prea aproape, cînd ești prea în contact cu realitatea și ai reacții prea imediate, fie pro fie contra, nici prea departe, ci exact la distanța necesară – și a percepit-o sub aspectul acesta ambiguu, mai mult derisoriu.

Așadar, aceasta să fie percepția corectă asupra evenimentelor?

Eu cred că sub raport comportamental, sub raportul imagistic, sub raportul estetic, sub raportul – să-i spun așa – reprezentării lui cinetice, este corectă această viziune.

Exact aceeași viziune o găsim și la Călinescu, în Istoria literaturii române, aceeași imagine, aceeași descriere...

Da, cam aceeași este, deoarece nu poți fi un om cu simț critic, cu umor, cu aptitudine pentru lumea culturală (ceea ce înseamnă una mai de cabinet, mai sedentară și nu acțiune); fără să atingi vreodată nuanțele și să nu fii așa de entuziasmat, ca primii oameni activi, dinamici, care sănătoși mai lătrători. Cuvîntul nu e rău ales, lătrător, așa e, dacă facem o fenomenologie a lucrului, obiectivă și fără patimă. Mai tîrziu, în secolul XX, s-a discutat mult. Au fost tezele lui Zeletin, Lovinescu, Ibrăileanu mai tîrziu. Zeletin este cel care a constatat că după Pacea de la Adrianopol a început să se lege o nouă burghezie, activă, a început să între la noi capitalul de interes, schimbul foarte fecund de raporturi internaționale. O fază de progres accelerat, dar cu disferite disformități... Pînă să se asimileze, există tot felul de fenomene disforme, care trebuie percepute ca atare. Nu este nici o rușine, este un fenomen inevitabil. Partea tristă, după Zeletin, este faptul că nu a urmat și cultura acest mers al progresului social și aici apare grava eroare a lui, care este, de fapt, un viciu de gîndire profund. Mai este și faptul că avea o deformare mai mult sau mai puțin marxistă în analiza fenomenului social, ceea ce nu este rău... Marxismul poate fi o metodă de analiză, dacă nu e fanatic. Zeletin are această slăbiciune, ca să nu-i spun altfel, de a crede că este bine ca și cultura să meargă ca un fel de acompaniament al dezvoltării socio-economice. Or, cultura nu are acest mers și nici nu l-a avut vreodată.

Toți am fost molipsiți de patima ideologizantă. Indiferent de ce ideologie îmbrățișăm – asta este o altă problemă –, băgăm în ea orice, s-o potrivim, nu s-o

potrivit. Eu remarc chiar la foarte mulți dintre prietenii noștri ortodocși: ideologizează Ortodoxia, ceea ce este o manieră de a infecta cu o boală gravă, de a nu-i respecta sănătatea, și mai cu seamă de a nu respecta această extraordinară înțelegere profundă, nu-anțată și integrală a naturii umane. Nu concordă cu ce spun Sfinții Părinți, și mai ales cu unii pe care eu îi admir foarte mult: Varsanufie și Isaac Sirul.

Ce înseamnă, concret, a ideologiza?

Înseamnă a formula un corpus de idei coerente și unilaterale, cu excluderea a ceea ce nu convine. Or, trebuie să acceptă și ceea ce nu convine. Dacă citești pe Sfinții Părinți, vezi că ei acceptă și ceea ce nu le convine. Ideologia este, aşadar, o patimă coerentă, o boală mortală.

Care sunt efectele lui 1848 pentru România?

Evident, pozitive, deoarece a fost un preludiu al etapelor ce au dus la unificarea țării și la independența ei, a fost o etapă prealabilă, necesară pentru a ajunge la un statut de stat independent și de regat. Nu am fi fost regat dacă nu ar fi fost 1848.

Poate fi considerat 1848 începutul liberalismului în România?

Liberalismul a început după Pacea de la Adrianopol. Liberalismul efectiv, nu politic. Liberalismul a început să se producă și să aibă efecte imediat ce am avut libertatea comerțului. În fapt, au existat și înainte oameni care gîndeau liberal. Gîndirea liberală este și ea un fenomen al unei epoci. La nivel individual, liberali au existat din totdeauna. Un liberal înseamnă un om politicos, generos, dispus – “Il est très liberal” –, astă nu înseamnă o atitudine politică, ci un comportament. Socialmente onorabil. Si mai cu seamă benevolent. Liberalismul, ca doctrină politică, are și el niște etape. Capitalismul primitiv, în perioada de constituire a mașinismului industrial și a organizării muncii pentru tipul de mare industrie, marile întreprinderi au constatat că au interesul să evite conflictele de muncă și să-i cointeresze pe lucrători în procesul de producție al întreprinderii, și ca acționari și ca oameni care să răsplătiți în raport cu productivitatea; aceasta este protecția socială efectivă, și nu “asistență”, cum a apărut la noi într-o formă pasivă și ipocrită. Astfel, pauperizarea a început să scadă. S-a început prin a face în așa fel încât lucrătorii din industrie să aibă o viață asemănătoare cu cea a burgheziei mijlocii. Nu s-au confirmat însă toate previziunile. În ciuda faptului că există și astăzi enorme diferențe între viața marilor magnati și a muncitorilor, există, totuși, ten-

dința societății de a avea o clasă mijlocie... Va fi clasa care va cîștiga teren în lume. Este un stil confortabil, civilizat, uman, are o tradiție și o cultură... La noi în țară, imediat după generația boierilor care au făcut România modernă – oameni școliți în străinătate –, în linia imediat următoare, a fost mica burghezie. Ea a dat oamenii care, imitând modelele anterioare – că erau cu adevărat modele de imitat – și-au asimilat perfect modul de existență al acestei clase: au învățat limbi străine, s-au instruit în străinătate și au dat imediat ofișeri, magistrați, negustori, profesori, diplomați, intelectuali etc. A fost o clasă capabilă să-și înșucească modelul cel bun. Dar acesta este unul din efectele tardive, trecind prin foarte multe crize, prin foarte multe incongruențe, disformități, degradări, căci evoluția nu este numai lineară și orientată mereu spre mai bine; este foarte amestecată.

Domnule Paleologu, apropiindu-ne de finalul discuției noastre, ce ați mai adăuga referitor la Revoluția de la 1848?

Este absurd să luăm poziții în 1998 pro sau contra anului 1848. Dacă noi am privi aceste lucruri, contemplindu-le în varietatea misterioasă, și poate capricioasă, pe care Providența o dirijează am putea fi mai liniștiți, ne-am comporta mai firesc și mai puțin crispăt. Noi suntem acum, într-o măsură mai mare sau mai mică, crispăți cu toții.

ALEXANDRU PALEOLOGU – Writer, essayist and philosopher. He authored after '70 several books among which *Spiritul și litera*, *Bunul simt ca paradox*, *Simțul practic*, *Les souvenirs d'un ambassadeur des Golans*; *Sfidarea memoriei* is a book containing a dialogue with Stelian Tănase.

Exceptionalism românesc?

**Democrație, etnocratie și pluralism incert
în România post-Ceaușescu ***

VLADIMIR TISMĂNEANU

(continuare în numărul viitor)

Introducere

Pînă la alegerile prezidențiale și parlamentare din noiembrie 1996, România postcomunistă îi punea pe expertii în tranziție în fața unui paradox izbitor: ruptura cea mai abruptă cu vechea ordine părea să aibă drept rezultat cea mai puțin radicală transformare. Multe dintre vechile fețe au rămas la putere, punindu-și însă noi măști. Observatorii României sună, de aceea, divizați între cei care subliniază eșecul revoluției și cei care cred că fostul președinte Ion Iliescu a făcut maximum din ceea ce putea, în circumstanțele existente, pentru a-și transforma țara într-o democrație funcțională. Prin urmare, temele majore abordate în acest studiu se leagă de perceperea naturii “exceptionale” a tranziției României de la socialismul de stat. În paginile de concluzii voi aborda semnificația alegerilor din 1996, care au condus la înfrângerea lui Iliescu și victoria majoră a adversarilor săi, inclusiv alegerea lui Emil Constantinescu drept președinte al României.

Nici un alt regim leninist est-european nu a fost doborât de o revoltă violentă de jos în sus. În nici o altă țară din regiune nu au recurs guvernele comuniste la forme brutale de represiune împotriva demonstranților pașnici, în timpul evenimentelor dramatice din 1989. Cu toate acestea, continuitățile în raport cu vechiul regim sunt mult mai evidente în România decât în alte țări est-europeene (probabil, cu excepția fostei Iugoslavii și Slovaciei). Arăt aici că unele din aceste trăsături se leagă de tradițiile culturii politice a țării, fără ca acestea să facă din România un caz absolut unic. Într-adevăr, trăsături autoritar-populiste și neliberale pot fi întîlnite și în alte țări: Albania, Serbia, Croația, Slovacia, Rusia și, într-o oarecare măsură, Polonia. Mai mult, cu toate că schimbările s-au petrecut lent în România, ele nu pot fi pur și simplu negate ca fiind o

* Studiul lui Vladimir Tismăneanu, intitulat “Romania exceptionalism? Democracy, ethnocracy and uncertain pluralism in post-Ceausescu Romania”, a apărut în volumul *Politics, Power, and Struggle for Democracy in South-East Europe*, editat de Karen Dawisha și Bruce Parrot (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1997) și apare în traducere cu permisiunea autorului.

vernul controlat de FSN (ianuarie și februarie 1990); alegerile din mai 1990 și conflictul dintre grupul Ion Iliescu-Petre Roman, pe de o parte, și forțele democratice, pe de alta; atacul sălbatic asupra noilor partide și mișcări civice, în iunie 1990; ruperea alianței Iliescu-Roman și căderea guvernului reformist Roman în septembrie 1991; alegerile locale din februarie 1992 și succesul opoziției în marile orașe; alegerile parlamentare și prezidențiale din 1992 și încercările de a stopa reformele economice și politice; stagnarea și polarizarea în continuare a spectrului politic în 1992-1995; și victoria opoziției în alegerile din noiembrie 1996.²

În politica românească s-a maturizat o nouă generație, care nu mai poate accepta reîntoarcerea la vechiul *status quo*. Aprecierea este validă nu numai pentru fosta opoziție, dar de asemenea pentru membri ai fostului partid conducător, Partidul Democrației Sociale din România (PDSR). Invizibile pentru mulți, au avut loc schimbări profunde în țară, și chiar cei desemnați drept aripa dură (*hard-liners*) din interiorul PDSR nu luptă pentru reînsuflețirea unui sistem monist, pe baze ideologice, al economiei de comandă, uniformității culturale și represiunii politice. Chiar dacă, ocazional, mai iese la suprafață o anumită nostalgie pentru timpurile lui Ceaușescu, acesta este un sentiment marginal și slab din punct de vedere politic. În realitate, nici un actor major din politica românească contemporană nu pretinde neșvăitor afinități directe cu dictatorul detronat și moștenirea sa. Pentru fostul președinte Ion Iliescu (care a fost amestecat în executarea lui Ceaușescu) o asemenea poziție este chiar logică. La fel este și pentru forțele prooccidentale, democratice (inclusiv pentru Partidul Democrat al fostului prim-ministru Petre Roman). Nici chiar Partidul Socialist al Muncii (PSM), o formătione neocomunistă, nu a îndrăznit să își afirme în mod public angajamentul pentru o restaurare deplină a vechiului regim.

Capitolul acesta abordează cauzele principale ale prăbușirii comunismului în România și stadiile tranzitiei democratice a țării. De asemenea, el identifică principalele dificultăți și perspective ale pluralismului românesc. În primul rând, voi lua în discuție moștenirile leniniste, punând în lumină declinul instituțional al Partidului Comunist Român (PCR), în timpul ultimului deceniu al domniei lui Ceaușescu, starea jalnică a economiei, disperarea psihologică și atomizarea socială. În al doilea rând, capitolul explorează complexitățile tranzitiei, ambiguitățile străpunerii revoluționare (*revolutionary breakthrough*), durerile

de naștere ale opoziției și eforturile de a stabili un regim preșidențial semiautoritar. Cea de-a treia parte examinează cauzele polarizării politice în cultura politică postleninistă, arătând faptul că responsabilitățile pot fi puse atât pe seama deținătorilor puterii, cât și a opoziției. În sfîrșit, îmi voi concentra atenția asupra principalelor amenințări la adresa pluralismului care își face apariția în România. Ajung la concluzia că aceste amenințări nu sunt trăsături românești unice, ci mai degrabă ele exacerbă tendințe care pot fi identificate la fel de bine în alte societăți postcomuniste. La urma-urmei, reîntoarcerea "comuniștilor regenerați" (*recovering communists* – un termen propus de Ken Jowitt³) nu este o ciudătenie românească, după cum au demonstrat-o în mod clar alegerile din noiembrie 1995, în Polonia.

Vîitorul României nu este hotărît dinainte. Chiar și în fața unor puternice tendințe restauratoare, cum ar fi excesiv de influentul rol al poliției secrete și încreșterea privatizării, între 1992 și 1995, a fost demonstret vechiul sistem al dictaturii personale exercitat de o clică de sicofanți coruți slujind interesele unei singure familii. Oricum, noua ordine rămîne marcată de ezitări, tentații paternaliste și colectiviste, precum și forme reînviate de intoleranță.

(continuare în numărul viitor)

NOTE:

1. Vezi, de pildă, frecvențele referiri ale lui Petre Roman cu privire la rolul Serviciului Român de Informații în căderea guvernului său. Caseta cu ultima întîlnire a guvernului Roman, septembrie 1991, transmisă de postul TV independent SOTI.
2. Vezi Michael Turner, "The Political Insulsion of Romanian liberal Parties", comunicare prezentată la AAASS Convention, Washington, D.C., octombrie 26-28, 1995. Profiluri excelente ale partidelor politice românești au apărut în perioada 1994-1995 în *Sfera Politicii*, un jurnal lunar de știință politică publicat la București.
3. Vezi Ken Jowitt, "No More Normans in Europe", manuscris nepublicat. Citat utilizat cu permisiunea autorului.

traducere de
Dan PAVEL

Capcane

MIHAIL-RADU SOLCAN

Discuțiile despre excepcionalitate (în istoria românească sau de azi) iau, pentru cineva ca mine, care s-a inițiat în filosofie prin intermediul logicii și al filosofiei științei, o turură derulantă. Există oare excepcionalitate?

Pentru un protocronist sau pentru unii analiști ai carierei politice a lui Nicolae Ceaușescu există excepcionalitate. Pentru alții, nu. Terenul pe care te miști pare să fie aidoma nisipurilor mișcătoare ale anticei întrebări despre coarne? V-ați pierdut coarnele? Da sau nu! Filosofic vorbind, antica problemă a coarnelor, după cum lesne își vor fi dat seama cititorii, are un defect în zona presupozitiei ei. Dacă răspunzi într-un fel (da sau nu), atunci admîni implicit că este adevărată presupozitia existenței unor coarne, pe care le-ai avut sau le mai ai. Nu vreau să spun doar că nu aş răspunde în nici un fel la întrebarea despre excepcionalitate, suspectând faptul că orice răspuns pe care l-aș da ar fi lipsit de sens. Chestiunea mi se pare mai complicată. Vreau doar să spun că prima mea intenție este să examinez condițiile în care discuția respectivă are un sens.

Excepția față de legi sau de tendințe?

Chestiunea excepcionalității este complicată deoarece presupozitiile excepcionalității sunt ambigu. O primă interpretare a unei discuții despre excepcionalitate ar fi aceea că este presupusă existența unor legi sau a unor tendințe.

În raport cu acestea se manifestă momentele de excepcionalitate. Ai putea oferi exemple de genul unei discuții referitoare la ceea ce se întâmplă în România după primul război mondial. În vreme ce în țări precum Rusia sau Ungaria au loc revoluții comuniste, în România este liniste. Țăraniile așteaptă reforma agrară; mari mișcări sociale nu se produc. Este acesta exemplul unei Români cu reflexe conservatoare?

Mutatis mutandis, reflecția ar putea sări în timp la evenimentele din 1989. Schimbarea este, de data aceasta, violentă, revoluționară doar în România. Doar aici cade retezat capul primului secretar. Este România desincronizată față de tendințele din țările din jur?

Colectivismul metodologic

Discuția de mai sus are o meteahnă care ma cină adesea dezbatările intelectualilor români. Ea este dusă ca și cum ar exista niște entități colective: România, țărăneala, proletariatul, țările din jurul României.

Colectivismul metodologic trebuie distins cu grijă de colectivismul normativ. Intelectuali care ar putea fi altfel teribil de anticolectiviști în sens normativ (respingând, de exemplu, proprietatea colectivă, rolul extins al statului și.a.m.d.) pot vorbi imperiabilă despre destinul României ca entitate colectivă. Și care ar fi defectul major al colectivismului metodologic? Răspunsul meu ar fi oarecum paradoxal: faptul că nu ne punem în față unor dificultăți, a unor probleme? Entităților colective li se atribuie tendințe de evoluție istorică, eventual să încadreze în mersul mai amplu al "legilor istoriei" (ceea ce Popper a denumit istoricism) și se dau exemplele ilustrative de rigoare. Cercetarea este precară.

Opusul colectivismului metodologic, individualismul metodologic, este mult mai sever cu noi. Trebuie să găsim explicații care ne conduc, în ultimă instanță, la individii care își fac socotile fiecare separat, prin prisma avantajelor pe care le poate aduce o acțiune sau alta. De aici nenumărate dificultăți ale construirii unei explicații, dar și o cercetare care încearcă să rezolve probleme și care generează ea noi probleme, pe măsură ce soluțiile propuse cad sub tirul criticii severe.

O lume compusă din cazuri

Imaginea pe care își punem-o în contrast cu aceea a unei lumi sociale caracterizată de legi sau de tendințe de evoluție, este cea a unei lumi făcută din cazuri. Fiecare caz pornește de la o problemă în care este angrenat un individ. Pastișindu-l pe Adam Smith, am putea exemplifică ideea pornind de la problema unui individ oarecare de a-și satisfacă pofta, dorința (attenție, nu nevoie!) de a mîncă un cîrnăt. Individul dat rezolvă problema mergînd la băcanul din colț și vorbindu-i acestuia, după cum se exprimă Smith, nu despre avantajele sale, ci despre avantajul băcanului de a schimba cîrnătul pe o sumă de bani. În acest caz,

cooperarea dintre indivizi se desfășoară cu succes. Intervenția nei terțe părți nu are nici o noimă.

În alte cazuri, problema poate conduce la conflict. Cineva ia cîrnatul fără să dea nimic acceptabil în schimb pentru băcan. Sau banii sănt dați, dar cîrnatul nu s.a.m.d. Acestea sănt cazurile în care chiar împri-cința găsesc cu cale să recurgă la terțe părți.

Între cazuri se pot face analogii, dar fiecare își păstrează individualitatea sa. Farmecul acestei abor-dări mi se pare a fi tocmai locul pe care îl lasă pentru ceea ce este mai uman: lipsa unor izomorfisme struc-turale menținute de la un capăt la altul al lanțului de analogii între cazuri.

Excepțiile într-o lume de cazuri

Pe acest fond, al ideii unei lumi alcătuită din cazuri, poate fi pusă în evidență ambiguitatea presu-pozițiilor excepcionalității. Excepționalitate nu înseamnă aici altceva decât cazuri exceptionale, cazuri pentru care nu există precedent. Din acest punct de vedere, discuția despre excepcionalitate nu mi se pare lipsită de sens. Există cazuri exceptionale.

Trebuie să examinăm exemplele concrete oferite spre analiză. Ce-i drept, uneori este greu de făcut ordine în hățul de presupozitii. Nicolae Densușianu, de pildă, în *Dacia preistorică* (ediția Victorela și Manole Neagoe, București, Meridiane, 1986), începe prin a pune problema de la care pleacă cercetarea sa în termenii colectivismului metodologic (Dacia care își extinde influența sa civilizatoare – p. 42). Dar ipoteza sa cu privire la faptul că limba română nu este o limbă neolatină, ci o continuare a limbii pelasge de la Carpați (p. 382) poate fi interpretată în termenii ideii de caz excepcional. (Desigur, ipoteza este greu de corroborat și nici nu merită să consumi timp discutind-o, dar ceea ce ne interesează aici sănt presupozitiiile.)

Sindromul excepcionalismului

De ce poți oare documenta prin opera unor intelectuali români, precum și prin dezbatările lor, o adevărată obsesie a admiterii sau a respingerii excepcionalismului? La urma urmei, într-o lume de cazuri, trecerile graduale, situațiile în care există unele ele-mente de analogie cu alte cazuri, dar și elemente de nouitate par a fi cele pe care ne-am aștepta să le înfil-nim cel mai des.

Ar fi, desigur, ridicol să ne angajăm acum, contrazicînd individualismul metodologic asumat im-plicit mai sus, în considerații pe marginea tendințelor

de acțiune ale membrilor elitelor politice, economice sau intelectuale românești. Cred că ne putem permite însă să construim schițe ale strategiilor de acțiune ale membrilor acestor elite. Aceste schițe sugerează felul cum am putea analiza cazurile și degaja înțăruiile generate de rezolvarea prin analogie a problemelor cu care se confruntă indivizii într-un caz sau altul.

Sindromul excepcionalismului își are rădăci-nile în situații foarte concrete în care se găsesc, de-a lungul ultimerelor două sute de ani, membrii elitelor românești și, pînă la urmă, toți locuitorii României.

S-ar putea să-ți dorești lucruri mult mai com-plexe decât cîrnată. De pildă, tuturor ni se poate în-timpla să dorim să trăim în contextul unei anumite in-stituiții: democrația, piața liberă s.a.m.d.

Imitarea strictă a altor cazuri

Din pricina caracterului său complex, introducerea unei instituții trebuie să depășească rapid cunoș-tințele și, de asemenea, resursele (timp, energie, inter-tes, nu neapărat bani!) pe care cei implicați săn dispuși să le cheltuiască pentru a rezolva problema în fața căreia săn puși. Schița conturată aici pare să explice destul de bine așa-numitele "forme fără fond" ale istoriei românești. Pur și simplu, rezolvarea insti-tuțională găsită în Franță sau Belgia a fost preluată ca atare. Cu alte cuvinte, "imitare strictă" înseamnă imitație care se străduiește să realizeze un izomorfism structural. Este ca și cum ai construi o mașină care are exact structura unui Renault, dar în care pui tablă indigenă și îi dai un nume patriotic. APLICATĂ INDIVIZILOR, metoda are ceva inuman prin caracterul ei mecanic.

Reacția excepcionalistă: autohtonismul

Schița strategiei practice excepcionaliste este simplă: totul este făcut aici și are un caracter original. În limbajul propus mai sus, este vorba despre cazuri exceptionale, care cuprind o rezolvare pe care altii, nu noi, trebuie să o imite. Am putea identifica foarte ușor asemenea pretenții de originalitate în propaganda comunistă de pe vremea lui Ceaușescu. Aproape orice analist al perioadei este însă de acord că pretențiile de independență și originalitate nu sunt întemeiate.

Principalul defect al strategiei independentiste din acea perioadă este păstrarea unor instituții politice și a unei structuri economice cvasistaliniste. Cu greu o asemenea opțiune ar putea fi calificată drept origi-nală. Chiar și manevrele de politică externă nu erau, la urma urmei, foarte originale. Ceea ce rămînea era o propagandă autohtonistă.

Integrare și competiție

Care să fie cauzele acestui balans între oraarea de excepcionalitate și căutarea ei ferventă? Oricare ar fi răspunsurile, ele se vor plasa probabil în zona pro-blematicii generate de procesul de modernizare.

Dacă privim procesul acesta cu ochii colectivismului metodologic, totul pare relativ simplu: țările sănt cele care se integreză și, în esență, tot procesul este unul de sincronizare instituțională.

Dacă privim procesul prin prisma individualismului metodologic, perspectiva se schimbă radical: integrarea se petrece la nivelul indivizilor și ia forma competiției. Competiția este integrare pentru că per-mite indivizilor să-și aleagă partenerii.

Cheia întregului proces tîne de gradul de interes pe care îl prezintă un partener potențial. Cineva care imită strict cea ce au făcut alții nu este un par-tener interesant. Tot așa, cu cineva care se refugiază într-o radicală excepcionalitate nu se poate coopera.

Cu alte cuvinte, explicația refugiuului în excepcionalitate este oferită de avatururile integrării în lumea modernă.

Răspunsul la întrebarea despre excepcionalitate nu este, pînă la urmă, unul ce ține de "este" sau "a fost". Din punctul acesta de vedere, este mai degrabă plauzibil răspunsul negativ în cazul istoriei ro-mânești. Răspunsul ține de "trebuie" și, în subtextul ei politic, aşa cred că a și fost gîndită toată această problemă.

Ceea ce trebuie să existe în acțiunea unui indi-vid și, prin extensie, a unei colectivități de indivizi care coopereză este un delicat echilibru între imitație și originalitate. Din punctul acesta de vedere, excepcionalitatea – cîtă va fi fiind – are rolul ei de jucat în explicarea a ceea ce a fost și, în doze echilibrate, ar trebui să existe pentru a permite singurul mod de integrare viabil în lumea civilizată, cel pe calea com-petiției.

MIHAIL RADU SOLCAN – He is Lecturer of Faculty of Philosophy, University of Bucharest.

**România și minoritățile
Colecție de documente**
București, Editura Pro Europa, 1997
pag. 230, lei 15.000

Lucrarea reprezintă o colecție de documente juridice, interne și internaționale, în succesiune cronologică, începînd cu 1918, cu privire la tratamentul minorităților din România. Capitolul "Documente interne" înglobează articole constituționale și de lege, paragrafe din coduri de procedură, declarații oficiale. Acestea au fost elaborate în perioada interbelică, în perioada comunistă și în cea postcomunistă. În cadrul capitolului "Documente internaționale" găsim o serie de acte legislative cu valoare de obligație juridică, recomandări sau declarări cu valoare politică sau morală, adoptate de organisme internaționale din care România face parte. Ultimul capitol conține proiecte de lege referitoare la protecția minorităților, elaborate în perioada de după 1989.

MIRCEA CHIRIȚOIU
Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947
Preliminarii militare, consecințe politice
Fundația Academia Civică
București, 1997
pag. 304, preț neprecizat

Cartea de față este rezultatul unor laborioase investigații de arhivă, adunînd 92 de documente, dintre care 60 sunt inedite, aparținînd arhivelor MApN, conținînd evenimente derulate de-a lungul unei perioade de patru ani, de la 23 august 1944 pînă la 22 mai 1948. Acestea prezintă atitudinea URSS față de suveranul Mihai I, poziția lui Stalin în privința instituției monarhice din țările viitoare satelite ale Uniunii Sovietice. În aceste documente mai sunt cuprinse momentul trecerii Armatei Române sub controlul comuniștilor, care au folosit-o pentru a lupta împotriva democrației și a monarhiei, precum și modul în care a fost pregătită lovitura de stat din 30 decembrie 1947. Documentele sunt redate conform originalelor din arhivă, fără a se face interpretări. În afară de arhivele MApN, autorul mai prezintă și documente din Fondul Casa Regală, din Fondul Arhivar CC al PCR, documente publicate în *Monitorul Oficial* între 1944 și 1948, precum și din presa vremii. Toate acestea reușesc să surprindă adevărul istoric despre un eveniment crucial din istoria României, mult timp ascuns nouă, abdicarea Regelui Mihai.

Intrarea în normalitate

DAN OPRESCU

Epoca modernă începe, pentru Țările Române, din 1821-1829, cînd teritoriile ce vor alcătui Vechiul Regat intră pentru prima oară – direct – în istoria europeană. Îndeosebi după Tratatul de la Adrianopol și odată cu introducerea Regulamentului Organic, Moldova și Țara Românească par să participe și altfel decît simbolic la marea desfășurare istorică a Apusului. Temeurile economice ale acestui *aggiornamento* îl constituie transformarea agriculturii dintr-una de subzistență într-una orientată către export – și anume, către exportul de grîne spre Apusul Europei. Spargerea monopolului turcesc, din 1829, a reprezentat un mare pas înainte spre propășirea acestor două țări. În paralel, Ardealul și Banatul se încadrau în sistemul central-european al Habsburgilor. Pentru prima dată în istorie, Țările Române aveau șansa de a părăsi ceea ce F. Braudel numea *partea rea a Europei* și să se apropie de Europa cea adeverătată, de acea Europă care nu este doar o noțiune cartografică, ci una desemnind o întreagă civilizație.

Din păcate, această primă șansă a fost ratată, iar clasa politică românească este în principal răspunzătoare pentru incapacitatea ei de a mobiliza energiile în vederea Marelui Pas Înainte. Cei cîțiva latifundiari interesati în exportul de grîne s-au văzut repede puși în minoritate de către aceia pentru care izolaționismul și autarhia erau de preferat sistemului concurențial modern. Reflexul ideologic al unei asemenea situații a fost un romanticism idealizînd modul de viață tradițional, lumea satului și trecutul medieval. În chip firesc, reacția conservatoare avea drept ingredient major xenofobia și profunda neîncredere față de tot ceea ce venea din afara granițelor sau, înăuntrul granițelor, față de tot ce era percepuit ca străin. Iar străinii erau de două feluri: evrei și romii.

Cu romii, lucrul a fost mai ușor, întrucât ei nu fuseseră niciodată foarte populari, iar prejudecătele referitoare la ei puteau fi întîlnite peste tot de-a lungul Europei. Soluția adoptată a cuprins, pe de o parte, măsura eliberării lor din sclavie (*slobozirea robilor* – 1856), iar pe de altă parte neîmproprietărea lor cu pămînt; dimpotrivă, ne-romii vor fi, în 1864, nu numai eliberați, dar și împroprietăți (*împroprietărea clăcașilor*). În felul acesta se realiza atît dobîndirea

unei conștiințe nevinovate de către clasa politică și de către opinia publică, precum și o dezangajare a statului și a majoritarilor în toate chestiunile privindu-i pe romi. Ca atare, romii vor fi fost lăsați în săracia lor pînă în vremea celui de-al doilea război mondial, cînd autoritățile române au întocmit liste (în 1941), iar în 1942 au început deportările în Transnistria.

Referitor la evrei, aici problemele au devenit, imediat după 1848, deosebit de sensibile, iar reacția conservatoare (în sensul de izolaționistă și xenofobă) s-a dovedit preponderentă atît printre intelectuali, cît și printre oamenii politici. Iar cheia succesului unei asemenea raportări a fost faptul că marea majoritate a etnicilor români puteau face dovada unui antisemitism dintre cele mai radicale. Conta, Eminescu, Hasdeu se înfrățesc întru antisemitism cu extrema dreaptă interbelică (extremă dreaptă ce i-a revendicat, pe drept cuvînt, drept înaintemergători). Fără satul românesc tradițional n-ar fi putut exista legionarii, și – probabil – nici Mircea Eliade, Ernest Bernea, C. Noica sau Emil Cioran. Dimpotrivă, Eugen Ionesco ar fi putut fi imaginat și fără existența satului românesc tradițional.

Venirea în calitate de domnitor a lui Carol I a fost dătătoare de speranțe în Europa în ceea ce privește reglementarea situației masivei populații evreiești din Principate; mai precis, marile puteri europene sperau că evreii vor deveni cetăteni cu drepturi depline (aşa-numita *împărițire*). Spre surprinderea întregii lumi civilizate, oamenii politici români, în consonanță cu opinia publică, au refuzat adoptarea unei astfel de măsuri prin Constituția din 1866, în ciuda presiunilor europene și chiar a dorinței personale exprimate de Carol I. Și din această pricină, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, România devenise un fel de paria printre statele europene, o arie doar geograficește în Europa, dar înînd esențialmente de barbaria Răsăritului (pogromurile antievreiesti din Imperiul Țarist – 1902-1905 – nu făceau decît să evidențieze această apropiere). Europeanii nu puteau pricepe cum de români nu-i acceptă pe evrei în calitate de semeni de-a lor, în vreme ce Imperiul Britanic era condus de primul ministru Disraeli, iar în Franța marea majoritate a

evreilor era bine integrată social și economic de sute de ani (afacerea Dreyfuss va da întreaga măsură a pozițiilor proeminente ocupate în societatea franceză de către evreii stabiliți acolo de mai multă vreme, subliniind totodată caracterul marginal al poziției evreilor recent veniți din Răsăritul European – inclusiv din România).

Primul război mondial s-a sfîrșit pentru România într-un mod aproape miraculos, prin anexarea la Țară a Ardealului, Banatului, Basarabiei și Cadrilaterului (în acest din urmă caz, cea dintîi anexare, din 1913, după cel de-al doilea război balcanic, fusese o gravă greșeală politică a primului-ministrului de atunci, conservatorul Titu Maiorescu, și România va plăti în 1940 prețul amar al acestei greșeli). Mai mult încă, armata română a ajuns pînă la Budapesta (și a trebuit să-o părăsească în 1919 în urma unui ultimatum al Aliatilor, ultimatum ce va marca începutul tensiunilor postbelice dintre România și țările apusene. Printre alte lucruri cu care liberalii lui Ionel Brătianu nu erau de acord la Conferința de pace de la Paris a fost și adoptarea unui statut al minorităților naționale, statut care să reglementeze, între altele, și situația cetățeniei evreilor din România cea Mare).

Exceptionalismul românesc în materie de nerespectarea drepturilor minorităților naționale s-a prelungit în chip aşteptat și de-a lungul perioadei interbelice, îndeosebi în ceea ce-i privește pe ungurii din Ardeal. Lozincii pretins liberales “Prin noi însine!”, îi va corespunde în 1990 lozinca “Nu ne vindem țara!” (cu varianta: “Nu vrem Kent, nu vrîm valută” etc.). În condițiile ascensiunii dreptei europene, și în consonanță cu această ascensiune, va avea loc și ascensiunea dreptei românești, inclusiv a extreamei drepte reprezentată de legionari. Importantele cîștiguri electorale pe care aceste mișcări le vor înregistra la alegerile din 1937 vor fi subminat fragila democrație românească îndeajuns spre a-i permite regelui Carol al II-lea (care numai de instincte democratice n-a fost acuzat pînă acum) să suspende regimul parlamentar și multipartinic, și să-și instaureze dictatura – una considerată drept *soft* de către mulți observatori. După modelul european cel rău, din 1938 apar și în țara noastră elemente ale legislației cu caracter rasist, și se poate considera că legislația rasistă românească dintră 1938 și 1944 este întrutotul comparabilă cu cea nazistă. Mai grav este faptul că această similitudine între sistemul discriminatoriu românesc și cel nazist nu a presupus vreo legătură directă între cele două, în sensul că nu a existat o presiune germană asupra politicilor români să adopte legi rasiste, îndreptate în prin-

cipal împotriva evreilor și a romilor. Măsuri rasiste de felul deportărilor evreilor și romilor în Transnistria (unde prizonierii se aflau sub comandă militară românească) s-au dovedit, în timpul războiului – dar mai ales în prima parte a acestuia –, deosebit de populare, iar opinia publică nu a protestat în mod semnificativ (cf., pentru o jumătate de poveste, jurnalul lui Mihail Sebastian); intelectualii (cu extrem de rare excepții), nici atât. La fel, la Odesa, în 1941, tot români au fost soldații ce au condus represiunea singeroasă. Dacă nici atunci cînd era vorba, literalmente, de o chestiune de viață și de moarte nu a putut fi găsită, la noi, fibra celui mai elementar umanism, înseamnă că stăteam cu adevărat rău, înseamnă că așezarea noastră în partea cea rea a Europei aproape că nu mai este o întîmplare. Și mai înseamnă că, de fapt, ne meritam (și ne merităm) soarta. Bulgarii au fost realmente supuși la enorme presiuni din partea naziștilor – aliații lor, dar și aliații noștri –, dar n-au deportat, niciunde, nici un evreu; și au putut să facă asta pentru că a existat o bună consonanță între clasa politică bulgară și opinia publică. Disperarea lui Eichmann că nu poate deporta nici un evreu din Bulgaria își are pandantul rușinos în disperarea același Eichmann că autoritățile române fac dovada unui vădit exces de zel (Hanna Arendt pomeneste pînă și amenințările pe care a trebuit Eichmann să le adreseze românilor pentru a stopa debandădă pogromurilor – cum ar fi cel de la Iași, din 1941 – și a deportărilor în Transnistria, iar printre aceste amenințări figura și aceea că, dacă români n-o lasă mai moale, va interveni ... SS-ul spre a controla situația). Iar ceea ce îmi pare încă mai descurajator este faptul că bulgarii sănt, la fel ca români, o populație cu caracter preponderent agrar și pastoral, tradițional.

Nu cred că acest trecut este de tot trecut și rămas, undeva, în negura timpului. Exceptionalismul românesc, cu momentul său de glorie la 21 August 1968, s-a bazat neconitenit pe naționalism și, într-o manieră paradoxal democratică, pe reprimarea minorităților, a deosebitilor, a disidenților de orice fel. În August 1968, români erau gata să se bată cu superputerea de la Răsărit, și erau gata să moară. Dar nu caracterul represiv și inuman al sistemului sovietic îi facea să iasă la bătaie, ci simplul fapt că de partea cealaltă se aflau rușii, care erau și continuă să fie prieteni, în mod tradițional, drept adversari noștri naturali, alături de unguri. În definitiv, sistemul comunitismului românesc era la fel de represiv și de inuman precum cel sovietic (ba chiar, cu timpul, va deveni mult mai represiv și mai vulgar, ceea ce a sesizat toată lumea mai ales după 1985, cînd Gorbaciov a venit la conducerea URSS); el era însă resimțit ca fiind al

nostru, românesc sută la sută.

Norocul istoriei a făcut ca, în Decembrie 1989, revolta ce a dus la căderea lui Ceaușescu și a regimului său să fi fost provocată, într-o primă instanță, de solidarizarea locuitorilor Timișoarei cu pățania unui dublu minoritar, ungur și protestant. Dar solidaritatea era doar una în fața lui Ceaușescu, și foarte curând au început să se facă simțite răbufnirile de intoleranță, xenofobie și izolaționism. Acestea au culminat cu evenimentele de la Tîrgu Mureș, din Martie 1990, și cu prima mineriadă, în Iunie 1990. Astfel de întâmplări au arătat ochilor îngroziți ai lumii civilizate ce cutie a Pandorei se deschise odată cu prăbușirea zidului de la Berlin (fapt în mod tragic confirmat de războiul civil din fosta Iugoslavie). În imaginul occidental, români au ajuns să se identifice cu un fel de sârbi care n-au avut încă prilejul să se arate ca atare (iar simpatia vădită pe parcursul conflictului de guvernanții României și de opinia publică – *În afara de Marea Neagră, România mai are un singur vecin bun: Serbia etc.* – nu au făcut decât să întărească această percepție).

Exceptionalismul românesc nu este ceva cu care să ne mîndrim prea tare; dimpotrivă, acest exceptionalism s-a manifestat pînă acum în calitate de intoleranță și xenofobie, iar uneori de-a dreptul prin racism și antisemitism (inclusiv, ca acum, într-un antisemitism fără evrei). Din păcate, prea adesea la români exceptionalismul a însemnat doar naționalism. Ceea ce-i de făcut acum este nu cultivarea așa-zisului nostru exceptionalism, care ne-a adus de atâtea ori în fundături ale istoriei, ci intrarea într-o normalitate care să ne apropie de lumea civilizată. Dacă ne îndreptăm spre normalitate, și dacă vom avea șansa să o căpătăm, în chip firesc o vom dobîndi într-o formă care să ne fie proprie. Dacă vom ținti însă exceptionalismul, vom rămîne acolo unde suntem și acum.

DAN OPRESCU - Ph.D., Bucharest University, Senior Associate Member, St. Antony's College, Oxford University (1990-1991). Currently, he is Head of National Office for Roma, Department for Protection of National Minorities, Government of Romania.

Din sumarul tematic al numerelor viitoare:

- Trinomul stat-societate civilă-biserici
- Politica de securitate a României, într-un nou context geopolitic
- Capital autohton și capital străin
- Riscul de țară și investițiile străine
- Zona gri
- Mass media la răscrucă

Revista Sfera Politicii

intenționează să abordeze arii tematice mai puțin familiare cititorilor și specialiștilor români. Întrucât mulți dintre colaboratorii noștri se află la studii în străinătate, își definitivăză doctorate sau ocupă funcții înalte în executiv și legislativ, iar majoritatea temelor au fost studiate de unii și aceiași oameni, ceea ce a condus la o supraîncărcare de sarcină intelectuală, apelăm la noi colaboratori, mai ales pentru unele dintre temele anunțate. Așteptăm în special studenți și absolvenți de la științe politice, relații internaționale, sociologie, filosofie, drept, istorie, dar și alți specialiști ce pot participa la analiza unora dintre temele anunțate (și a unora inedite).

Redacția

Banalizarea răului în istorie

DAN PAVEL

Dacă modul de raportare la Holocaust constituie un test și o piatră de încercare pentru multe teorii sociale și politice actuale¹, pentru o națiune care are o cît de mică legătură cu acest experiment de "inginerie politică" el constituie testul crucial al tăriei sale morale. Fără a le păsa prea mult de dimensiunea etică a problemei, de judecățile de valoare și de modul în care trebuie rescrisă istoria noastră culturală și morală, cercetătorii s-au concentrat mai mult asupra stabilității exacte a faptelor. Abundența din ultima vreme a documentelor, cărților și studiilor cu privire la situația evreilor din România în perioada 1939-1945 fac imposibilă continuarea atitudinii de negare a implicării deliberate a autorităților române în organizarea crimei în masă împotriva evreilor. Cum era de așteptat, majoritatea discuțiilor s-au mutat înspre stabilirea exactă a numărului de morți, iar tendința este de a diminua cît mai mult cifrele victimelor, fie că este vorba de pogromul de la București, din timpul rebeliunii legionare, fie de pogromul de la Iași, fie de numărul victimelor din Basarabia și nordul Bucovinei, care au fost deportate în Transnistria. Există și istorici români onesti, care admit faptul că cifrele (re)cunoscute pînă acum sunt *minimale* și că cercetarea arhivelor românești și străine vor lămuri aceste necunoscute.² Aceștia sunt mici pași intermediari către o dezbatere esențială cu privire la reconstrucția identitară a unui popor și a elitelor sale. În orice caz, publicarea documentelor – care sunt atât de multe încât te întrebă dacă nu cumva cei care făceau istoria genocidală nu își închipuiau că sunt nemuritori și de neînvins, ori cel puțin imuni la judecata posterității – este un demers care clarifică lucrurile în mod indubitatil.³ În paralel însă, apar documente de natură personală, intime, ce aruncă o lumină cu totul tulburătoare asupra perioadei.⁴

Comunismul s-a instaurat în România cu sprijinul modest al populației majoritare. Cu toate că ponderea evreilor era importantă în cadrul minusculului Partid Comunist din România, iar aderarea lor la comunism se făcuse în special ca urmare a profundului lor angajament existențial antifascist, totuși discuția cu privire la Holocaust nu a cunoscut în România anvergura și profunzimea cu care această problemă a fost abordată la nivel internațional, mai ales în Occident. Doar în faza imediat următoare războiului, cînd comuniștii au vrut să scape de adversarii lor po-

fost judecat și condamnat pentru genocidul comunist? La fel, cind vorbim despre responsabilitatea implicării armatei, miliției, securității în reprimarea revoluției din decembrie 1989.

Cind se prelungește exagerat tacerea cu privire la avalanșa de dovezi despre participarea trupelor române și ordinele date de mareșalul Antonescu, de alte oficialități militare și administrative, ea echivalează cu o conpirație. Dacă s-a evoluat inițial de la negarea integrală la cea parțială a unor evenimente componente, ulterior s-a ajuns la tăgăduirea sau diminuarea unor date sau cifre cu privire la ele. Cu toate acestea, nu se trag concluziile necesare, iar oamenii asistă pasiv la comemorarea lui Antonescu de către întregul parlament sau la ridicarea în diferite localități a unor statui și monumente pentru un talentat conducător militar, despre care se știe însă că a fost criminal de război. Aceasta dovedește că, în ciuda a ceea ce s-a publicat și continuă să se publice, mitul Antonescu este mai puternic decât nevoia de adevăr.⁷ Avem nevoie de o figură puternică și charismatică în trecutul nostru recent, pătat de radicalismul politic al extreimii drepte sau al extreimii stîngi, aşa cum avem nevoie de mitul că armata a fost întotdeauna apărătoarea intereselor naționale ale poporului român. Numai că un astfel de mit alimentează fantasma cu privire la necesitatea unui *braț de fier* în fruntea statului, a unei dictaturi militare, care să ne scape de putregaiul democrației parlamentare. Asemenea resentimente față de pluralism și democrația liberală avuseseră reprezentanții strălucitei generații de la 1927 (elevii lui Nae Ionescu, adică Noica, Cioran, Eliade etc.).⁸

Demnitatea asumării unei identități colective sau individuale se face pe baza unei logici identice: și individul, și colectivitatea se consideră responsabili pentru binele și răul care intră în sfera lor de acțiune, iar dacă interdicția biblică de a nu păcătui nici măcar cu gîndul mai are vreo valoare, atunci și pentru ceea ce intră în sfera lor de gîndire. Necazul unei colectivități astăzi de mari cum este o națiune este că ea se vede în situația de a-și asuma – din punct de vedere simbolic – tot ceea ce membrii ei săptuesc. Aici nu este vorba despre o responsabilitate juridică, ci de una etică. Un tată nu este vinovat la tribunal pentru faptul de a nu-și fi putut împiedica fiul să le comită.⁹ Chiar dacă nimic nu are dreptul să-l acuze, conștiința lui îl apasă. La o asemenea apăsare mă gîndesc atunci cind pun în discuție atitudinea noastră colectivă față de Holocaust sau față de genocidul communist. Apartenența la o identitate colectivă te face să fii mîndru de faptele bune și să-ți fie rușine de faptele rele ale acelei colectivități, chiar dacă tu nu ai, ca individ, nici un

merit sau nici o vină pentru fapta bună sau pentru cea ră. Cel mai mare păcat pe care îl poate comite cineva față de poporul din care face parte este să încerce să-i ascundă faptele rele, gafele, nerealizările, ratările. Or, în majoritatea cazurilor, acele fapte bune sau rele sunt comise de un individ sau de un grup particular dintr-un popor, însă și le asumă simbolic întregul popor. Participarea unor indivizi sau a unor grupuri mai mult sau mai puțin largi la o crimă în masă nu atrage după sine vinovăția întregului popor căruia îi aparțin respectivii indivizi și grupuri. Nici la Judecata de Apoi oamenii nu sunt judecați conform criteriului apartenenței la o colectivitate, fie ea familie sau națiune. Tocmai de aceea, represaliile comise de Antonescu și de alții ca el împotriva tuturor evreilor – pe motivul că unii dintre ei ar fi atacat trupele românești și i-ar fi umilit pe soldații și ofițerii români, cind România a cedat Rusiei Sovietice nordul Bucovinei și Basarabiei – este atât împotriva logicii, cât și a eticii.

Cea mai mare și autentică mîndrie – de fapt, prima – pentru faptul că sunt român am simțit-o în după-amiază zilei de 21 decembrie 1989, în fața baricadelor de la hotelul Intercontinental, cind făceam parte dintr-un grup de revolutionari nu prea mare – vreo cîteva mii – alături de care am învățat să scap în mod fundamental de starea permanentă de frică, de teroare, de umilință, de suspiciune, în care trăisem din momentul în care am început să fiu conștient de închisoarea socială în care mă născusem și din care nu se întrevedea posibilitatea de a evada fizic. Nu bănuiam atunci că voi simți în același loc cea mai mare rușine că sunt român, jumătate de an mai tîrziu, în zilele de 14 și 15 iunie 1990, cind niște bestii cu chip uman – mineri, securiști, milițieni, procurori, gospodine și oameni de bine, în general feseniști – îi terorizau pe cei care îndrăzniseră să manifesteze împotriva unei puteri abuzive.

Prin urmare, ca să nu-mi mai fie rușine de faptele comise de unii conaționali în trecut – cum ar fi crima în masă împotriva fiilor și fiicelor unui alt popor – trebuie să știu adevărul și să afli cine au fost vinovații. Și să știu că vor fi blamați pentru ceea ce au făcut. Numai așa te poți elibera de povară. Numai așa pot fi împiedicați cei din jurul nostru să mai comită fapte reprobabile și abominabile asemănătoare. Dacă nu se vor întimpla aceste lucruri, atunci toată discuția despre Holocaust nu are nici un rost. Iar dacă nu se întimplă, atunci nici supraviețitorii evrei și urmașii lor și ai victimelor nu vor putea simți regretul și compasiunea noastră. Și nici nu vor putea să ierte. Pentru că de uitat nici nu poate fi vorba. Nici pentru ei, nici pentru noi.

NOTE:

- Asupra acestui subiect, vezi Dan Pavel, *Etica lui Adam. Sau de ce rescriem istoria* (București: Editura DU Style, 1995), în special capitolul "Jocul de-a fi sau a nu fi. Holocaustul", pp. 103-157.
- Iată ce scrie istoricul român: "Și-au pierdut viața circa 15.000 de evrei din Vechiul Regat, Transilvania de Sud și Bucovina de Sud; 108.710 din Basarabia și nordul Bucovinei (inclusiv județul Herța); 90.295 în Transilvania de Nord, anexată, în septembrie 1940, de Ungaria: În total 214.005.
- Răspunderea revine autorităților române și româno-germane pentru 123.710 victime, și celor ungare, sub directivele lui Eichmann, pentru 90.295 de persoane (*cifre minime*).
- În nici o țară dominată de naziști n-a supraviețuit o așa de mare proporție a populației evreiești (Dr. Wilhelm Filderman, declarație în *Jurnalul de dimineată*, București, din 19 august 1946).
- Adunând supraviețitorii (355.972) și cei care au pierit (214.005), obținem un total de 569.977. Comunitățile evreiești numărău, la 29 decembrie 1930 (recensămîntul), 728.115 persoane. Rămîn, aşadar, 158.138, de căror soartă nu știm încă nimic.
- Dr. W. Filderman și Sabin Manuilă, în studiu citat (vezi nota 6), apreciază că în jur de 100.000 evrei s-au retrас din Basarabia, odată cu trupele sovietice, în iunie-iulie 1941. Dacă această cifră de refugiați se confirmă, tot mai rămîn 58.138 persoane dispărute despre care nu știm încă nimic.
- Centrul pentru Studierea Evreilor din România, de pe lîngă Federația Comunităților Evreiești din România, a publicat două volume privind anii 1940-1944 și are în pregătire altele. Ele vor aduce, probabil, noi mărturii. În plus, cercetarea arhivelor rusești, ucrainene, ungare, germane și românești este absolut necesară. Abia atunci vom ști că evrei, locuind în Basarabia, și nordul Bucovinei, și în partea de nord a Transilvaniei au pierit și că au supraviețuit", în Dinu Giurăscu, "Evreii din România, 1939-1944", postfață la Hannah Arendt, *Eichmann în Ierusalim. Un raport asupra banalității răului*, traducere de Mariana Net (București: Editura All, 1997), pp. 362-363.
- În acest sens, semnalizez apariția volumului III, partea I și a II-a a volumului *Evreii din România între anii 1940-1944*, intitulată *1940-1942: perioada unei mari restrîști*, cuvînt înainte de acad. prof. dr. Nicolae Cajal (București: Federația Comunităților Evreiești din România, Central pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, Editura Hașefer, 1997), volum alcătuit de un colectiv de cercetare compus din Sergiu Stanciu, Ion Șerbănescu, Lya Benjamin, Paula Litman, Carol Marcusohn, Leon Esanu, Eugen Gluck.
- În acest sens, trebuie semnalat Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935-1944*, text îngrăjat de Gabriela Omăt, prefăță și note de Leon Volovici (București: Humanitas, 1996), care nu au stîrnit decât anumite reacții în presa literară, dar nu i-a stîrnit absolut deloc pe filosofi și politologi, de parcă filo-

"Evreul imaginar" versus "Evreul real"

— stereotipuri (aparent) pozitive *

ANDREI OIȘTEANU

A. Evreul intelligent

Majoritatea clișeelor care compun portretul robot al "evreului imaginari" sunt negative. Nu lipsesc, totuși, stereotipurile pozitive, dar acestea nu sunt mai puțin false, iar mentalitatea care operează cu ele nu este mai puțin nocivă. Mai ales că, aşa cum vom vedea, unele dintre aceste clișee sunt doar aparent pozitive, ele subliniind, de fapt, explicit sau implicit, trăsături de caracter negativ.

Un bun exemplu de stereotip (aparent) pozitiv este "proverbiala" inteligență a evreului. Exclamații admirative, de genul "Deștept ovreu!" sau "Cap de jidan!", erau atât de obișnuite printre ne-evrei, încât au fost preluate de evrei însăși, în încercarea de a-și defini propria lor identitate. Este drept că expresia omologă în limba idiș, "Idischer Kopf!", nu exprimă astăzi inteligența evreului, cît caracterul speculativ al minții sale, un anume fel – specific – de a aborda și de a rezolva o problemă intelectuală.

Caracterul generalizator al stereotipurilor rezultă cît se poate de lîmpede dintr-un proverb popular românesc: "Grec politicos, ovrei prost și țigan cinstit nu se poate" (1, p. 44). Un proverb identic este atestat și în paremiologia maghiară (18, p. 120), dar zicale mai mult sau mai puțin similare se regăsesc și în folclorul altor popoare europene: "Nici evreu prost, nici iepure lenăș (nu se poate)" (proverb spaniol), "Numai un evreu poate înțelege ceva din încîlceala asta" (zicală germană) (1, p. 67), "Înțelept ca un evreu" (10,

p. 91) sau "Deștept ca un rabin" (ultimele două, zicale poloneze) (21, p. 180).

În 1892, Moses Schwarzsfeld încearcă să demonstreze faptul că acest clișeu privitor la "evreul imaginari" este, de fapt, o trăsătură autentică a "evreului real". În acest sens, în studiul său de "psychologie populară" el aducea cîteva argumente mai mult sau mai puțin discutabile. Schwarzsfeld susținea ideea ridicolă conform căreia evreul ar beneficia de o "inteligentă atavistă", adică ar avea "o predispoziție naturală", care ar face din el "un om intelligent șiabil". Cu mai mult de un secol înainte, Voltaire facea cam aceeași eroare, chiar dacă dintr-o perspectivă opusă, iudeofobă. În 1771, el explica viciile evreilor cu aceeași metodă "atavistă" cu care Schwarzsfeld le explica virtuțile. Pentru filosoful francez, evreii sunt "din fire" răi, fanatici și chiar ignoranți, "tot așa cum bretonii și teutonii se nasc blonzi". În al său *Dictionar filozofic* (1756), Voltaire afirmase deja că "evreii sunt o nație de ignoranți" și că au și alte defecte, dar, "cu toate acestea, n-ar trebui să fie arși pe rug". În aceeași epocă, un alt "encyclopedia", d'Holbach, scria și el despre "prostia" și "imbecilitatea" evreilor ("Hébreux stupides", "frénétiques imbéciles", "Asiatiques lâches et dégradés" etc), dar nu acest clișeu negativ a prevalat, ci acela (aparent) pozitiv privind "inteligența evreului".

În al doilea rînd, pentru a explica presupusa inteligență a evreului, Moses Schwarzsfeld aducea în discuție "cultura, ce fiecare (evreu) se silește a-și în-susă". "De veacuri – comenta el, de data aceasta, cu destulă îndreptățire – obligativitatea instrucției primare a intrat în obiceiurile evreului". Într-adevăr, oricât de săraci sau umili ar fi fost, instrucția religioasă a băieților evrei – de cum începeau să vorbească – tinea de o tradiție imuabilă. "Ştii cum e la noi – explică un locuitor al mahalalei evreiești, din Dorohoiul începutului de secol XX –, de cum începe copilul a mișca limbă, trebuie să învețe a citi, ca să știe a se ruga..." (11).

În fine, Moses Schwarzsfeld aducea ca argument faptul că evreul a fost obligat de condițiile istorice specifice în care a trăit să-și "ascută inteligența"; aceasta fiind "singura armă de apărare" a evreului față de "popoarele ce-l disprețuiau și prigoneau"; în caz contrar, el ar fi fost "amenințat a peri în noianul de dușmani și hărțuieli." (1, p. 44). Cu zece ani înainte, în 1882, încercând să determine trăsăturile "etnico-psichologice" ale evreului, aşa cum reies ele din "literatura populară israelită", Schwarzsfeld susținuse aceeași idee, altfel însă formulată: "În timpul cruntelor persecuții din Evul Mediu caracterul evreiesc s-a oțelit. Mintea cea vecinică ațintită asupra loviturilor, ce trebuiau evitate, l-au făcut pe evreu mai pătrunzător și mai în stare de a judeca darurile înțelepciunii; de a distinge între bine și rău, între adevărata fericire și nefericire. El, care a suferit atâtă, [...] consideră *lenea* și *prostia* ca cel mai mare rău și dușman al omului. În special, nimic nu e mai aspru judecat și osindit ca *prostia*". Printre altele, M. Schwarzsfeld exemplifică ultima sa afirmație cu două proverbe evreiești: "Prostul e un necaz vecin" și "La venirea lui Mesia orice beteag se va vindeca, numai prostul nu, căci el nu-și cunoaște cusurul" (3).

Cel mai adesea însă, această virtute ("Evreul e inteligent") se transformă într-un viciu: "Evreul e vi-clean". El este "isteț", dar "coțcar" – zice țaranul din Maramureș, cu un soi de invidie ascunsă (12, p. 259). Clișeu pozitiv basculează în contrariul său, păstrându-și totuși caracterul stereotip. "Evreul este deștept", se spune, dar își folosește această calitate pentru a-i înșela pe alții, "pentru *Gescheft*", pentru a se îmbo-găti; căci, pentru evrei – zice un proverb german –, "deștept este cel bogat" (1, p. 67). Într-un straniu clăsimen pe națiuni, evreul (veșnicul cămătar, cîrciumar și negustor necinstiit) pare să ocupe primul loc la proba înșelării altora, cel puțin conform următoarei zicale românești: "Un ovreu înșeală doi armeni, un armean doi greci, un grec doi români" (1, p. 47). În conformitate cu această insolită ecuație etnico-etică, viciul de căpătăi al evreului ar fi frauda, pe care ar practica-o de două ori mai bine decât armeanul, de patru ori mai bine decât grecul și de opt ori mai bine decât românul. Proverbe similare se regăsesc la polonezi ("Pe polonez îl înșeală neamțul, pe neamț italienul, pe italian spaniolul, pe spaniol jidanul, pe jidan însă numai dracul"), la macedo-români ("Un ovreu înșeală zece greci, un grec înșeală zece albanezi") și la ruși ("Un evreu face cît doi greci, un grec cît doi armeni, un armean cît doi nobili din Poltava") (1, pp. 71-72). Fiind deștept și bun afacerist, evreul

este, la rîndul lui, greu de păcălit: "Dacă vrei să înșeli un evreu – spune un proverb polonez – trebuie să te scoli foarte devreme" (10, p. 91). Mai rar sunt atestate și proverbe care se referă, dimpotrivă, la corectitudinea evreilor la bani: "Să ne iubim ca frații, dar să ne ținem socotile ca evreii" (21, p. 179).

Trebuie aduse aici corecțiile de rigoare. Veronika Görög-Karady este îndreptățită să sublinieze faptul că, pentru mentalitatea populară, "a înșela era parte integrantă a activității de comerț, în mod tradițional percepță ca opunându-se muncii cinstite. Țărani, precum și majoritatea muncitorilor, identificau munca cu efortul fizic; de aici aversiunea lor față de gulelele albe." (18, p. 122). A spus-o și Moses Schwarzsfeld, la sfîrșitul secolului al XIX-lea: "Explicația acestei credințe false nu trebuie căutată numai în concepția greșită a poporului, că evreul ar fi de felul său prefațat și săret și deci predispus spre înșelăciune, ci și într-un motiv istoric, într-o erzie a veacurilor trecute, ce mai are răsunet puternic în prezent, adică: *în considerarea negoțului ca o hoție patentă*" (1, p. 47).

Expresia amintită deja, "Are cap de jidan!", nu are doar un sens admirativ, ci și – foarte adesea – unul peiorativ. După Iuliu Zanne, ea s-ar aplica unei persoane care "umblă cu înșelăciuni" (2, p. 178). În limba maghiară există o zicală similară; despre un negustor necinstiit, care îi trage pe sfoară pe alții, se spune: "Înseală ca un evreu" (18, p. 120). Zicală românească "Ovrei prost nu se poate" are și un revers, la fel de ușual: "Ovrei cinstit n-am văzut" (1, p. 46). Fiind imposibil de găsit, evreii cinstiți au devenit un fel de ființe fabuloase, cu semne fiziologice neumană: "Evreii cinstiți – spune un proverb german – au păr în palmă" (1, p. 69). Problema este prezentată în termeni de supraviețuire: "Ovreu' pînă nu înseală nu mă-nîncă", consemnează Anton Pann în a sa "culegere de proverbi", care au fost "de prin lume adunate" în prima jumătate a secolului al XIX-lea (*Povestea vorbei*, 1847). Se subînțelege că evreul trebuie să înșele un non-evreu. De regulă, acest fapt este formulat în mod explicit, ca într-o cărticică populară, *Ruhălă și Mesia*, cam din aceeași epocă: "ei sunt îndatorați de Talmudul lor ca să nu măñince în ziua în care nu vor putea să înșele un creștin" (1, p. 46). Sau într-o altă formulare, în care "creștinul" capătă identitate etnică: "Ovrei nu măñincă pînă n'o înșela pe un român", cum apare această zicală în colecția de snoave populare, culese de Petre Ispirescu în a doua jumătate a acelaiași secol XIX. În forme foarte asemănătoare, proverbul apare și în cultura folclorică a polonezilor: "Pînă nu înseală, evreul nu măñincă micul dejun" (21,

* Fragment din-o carte în pregătire, intitulată *Imaginea evreului în cultura tradițională românească. Studiu comparativ în context central-european*. Cercetarea se realizează în cadrul unei burse acordate de Universitatea Ebraică din Ierusalim (Centrul Internațional de Studiere a Antisemitismului "Vidal Sasoon"). Pentru alte capitole ale cărții, vezi Andrei Oișteanu, *Mythos & Logos. Sudii și eseuri de antropologie culturală*, Ed. Nemira, 1997, pp.177-228 (ediția a 2-a, 1998).

p. 178), dar acest fapt nu-l îndreptăște pe Moses Schwarzsfeld să afirme – invocînd și părerile lui P. Isăirescu și Al. Odobescu – că acest proverb ar fi “ori o traducere din vreo limbă străină, ori mai mult ca rarism”.

B. Evreul afacerist

În epoca modernă, acest gen de retorică – ușor de digerat de către omul neinstruit – a fost preluat de către intelectualii și politicienii români. Nu atât și nu întotdeauna pentru că ei credeau în aceste “conserve meniale”, cît pentru faptul că aveau cunoștință de eficiență și de impactul lor în rîndul oamenilor simpli. Antisemitismul politic (activ și conștient) a speculat toate clișeelor antisemitismului popular (pasiv și latent). “Jidanul e din fire speculant”, scria Costache Negruzzu la jumătatea secolului al XIX-lea.

Un exemplu elocvent de cărtură și om politic, care a preluat astfel de stereotipuri simpliste (de genul “evreii trăiesc din înșelăciune”, “ei sunt inteligenți, dar violeni” etc.), este istoricul Nicolae Iorga. Își a făcut-o nu atât în cărți savante de istorie, care se adresau elitei intelectuale, cît mai ales în articole incendiare, publicate în ziarul său *Neamul românesc*, răspîndit în 1906-1907 în satele din Moldova, de către învățători și preoți de țară. Iată ce scria Nicolae Iorga, în numărul din 5 iunie 1907 al ziarului pe care îl conducea, la rubrica sa permanentă “Chestiunea țărănească și evreii noștri”: “Evreii din România, mai ales cei din Moldova, trăiesc din comerț, din schimb, din înșelăciune în paguba altora și se feresc de orice muncă grea. Ei sunt inteligenți, dar violeni și, urmărindu-și numai interesele, caută să corupă moravurile. Sunt răzbunători și cruzi, cîtă vreme nu simt un pumn viguros apăsîndu-le pe ceafă...”.

“Pumnul viguros”, căruia îi simacea lipsa mărele istoric, nu a întîrziat să lovească. Astfel de texte instigatoare au contribuit și ele la orientarea anti-evreiască a începutului răscoalei țărănești din 1907, cu toate pogromurile și jafurile produse de răsculați (mai ales în luna martie), în sate și în cartierele evreiești ale unor localități din nordul Moldovei (4, p. 262 și 5, pp. 393-395). Nu numai Nicolae Iorga și nu numai ziarul *Neamul românesc* au dus atunci acest tip de campanie diversionistă. Comentând pogromurile anti-evreiești, înfăptuite de țărani moldoveni în primăvara anului 1907, un personaj ziarist din romanul lui Rebrenau, *Răscoala*, zice: “E o supapă de siguranță. Bătînd pe jidani, țărani se vor răcori și vor uita pe ceilalți boieri și arendași care nu-s jidani, dar și exploatează la fel, dacă nu și mai rău (...). Urmărește

toată presa! Pretutindeni, mai în surdină, mai pe față, sunt justificate, aprobată, chiar blagoslovite sălbăticile țăraniilor răzvrătiți, cu scuza subînteleasă «Jos jidani!»”.

Asistăm, în aceste cazuri, la un interesant fenomen de *feed back* cultural. Stereotipuri de imago-logicie etnică (de genul celor amintite: “evreul e deștept, dar viclean și pus pe fraudă”), născute în spațiu antisemitismului popular, au fost preluate de promotori ai antisemitismului politic, pentru ca ulterior – ușor reformulate – să fie reactivate, ideologizate, multiplică prin presă și retransmise cu o forță înzecită în spațiu cultural care le-a generat. Wilhelm Filderman, președintele *Uniunii Evreilor Pămînteni*, avea partea dreptate cînd, în 1921, îi scria primului ministru Ion I.C. Brătianu următoarele: “...țara nu este antisemîtă. Singurul antisemitism care există nu vine de la popor, ci este injectat”.

Dar nu numai perspectiva antisemîtă a dat naștere unor astfel de mentalități și retorici. Un tip asemănător de discurs – chiar dacă redactat în forme mai moderate – se regăsește și în textele scrise cu bună credință, cum este un “studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric”, referitor la *Evreii din Bucovina*, elaborat la sfîrșitul secolului al XIX-lea de folcloristul bucovinean Dimitrie Dan: “Istorie minții lor [= a evreilor] – notează autorul în 1899 – este bine cunoscută și ei sunt niște calculatori neîntrecuți, cu un spirit speculativ, care se află vecinic în activitate. Pentru întreprinderi și asociații de speculă sunt ei totdeauna gata (...). Ei își mai mult la adunarea avelei, decât la îngrijirea și nutritia corpului”. Ultima remarcă a fost probabil influențată de zicala deja amintită: “Ovreiu’ pînă nu înșeala, nu măncă”. “Nu se încheie un negoț mai însemnat – continuă folcloristul D. Dan –, ba nu se vinde nici o coadă de vițel sau de cal fără de întrevirea dorită sau nedorită a unui evreu” (6, pp. 7-9).

Nu toate portretele psihico-morale ale evreului-negustor din Țările Române sunt zugrăvite în negru. Sunt și câteva excepții. În 1787, de exemplu, după o călătorie prin Moldova, un diplomat francez, contele Maurice d’Hauterive, și-a dat seama că părerea sa contravine părerii generale și a simțit că “trebuie să facem dreptate evreilor”. În acest spirit, el a consimmat următoarele într-un *Memoriu* prezentat Domnitorului Alexandru Ipsilanti: “[Evreii din Moldova] sunt cumpătați, plătesc dăriile fără murmur, se îmboğătesc fără grabă și nu duc peste graniță economiile lor. Ei au valorificat câteva produse naționale. [...] Evreii acestei țări au moravuri deosebite, care le deosebesc

sebesc de toți ceilalți evrei din Turcia și restul lumii. Lăcomia lor nu este atât de urâtă, nu sunt atât de pișcheri, atât de necurați și nu sunt atât de injurați ca în altă parte. Se pare că vecinătatea Poloniei le dă această emulație de bună purtare, care contribuie la buna lor stare în amîndouă provinciile” (13).

În 1929, Mihai Ralea încearcă să explică prin “determinism social” apetența evreului pentru activitățile negustorești. El face apel la un set de argumente consecutive din sfera “psihologiei colective”: “Lipsit de instincte și obiceiuri înrădăcinat care constituie datinile – scrie Ralea în articolul «*Israel în România*» –, evreul e mai ales rationalist. Si rationalist în sensul strict și strîmt al cuvîntului înseamnă utilitarist. Biblia și Talmudul indică această trăsătură de psihologie colectivă. El nu se lasă înrîpt de preferințe oarbe, de uriori de sentimente violente. Judecă și cîntărește, e sotru, reținut, circumspect. Pasiunile nu-l mînă. Aptitudini excelente pentru a deveni negustor. Ca negustor, perfectionează meseria sa ori inventează în istoria civilizației omenesti epoca care se cheamă capitalism”. Într-teoria lui Karl Kautsky și cea a lui Werner Sombart, Mihai Ralea este, evident, mai aproape de acesta din urmă, considerind că “rationalismul” evreului a generat “negustoria și capitalismul”, și nu invers. “Pentru unul [Kautsky], rațiunea e efect, pentru celălalt [Sombart], cauză. Amîndoi sunt de acord însă că evreul e rationalist, indiferent dacă a fost de la început ori a devenit astfel” (14, p. 64).

La rîndul ei, mentalitatea folclorică a tînuit în viață acest stereotip (aparent) pozitiv: “Evreul este un bun afacerist”, clișeu care are un subtext negativ, chiar dacă doar implicit. “Nu se poate afacere bună fără de jidan”, este o credință populară uzuială, pe care nu întîmplător a pus-o Liviu Rebreanu în gura unui “băiat de țaran amărît”, Toma Pahonțu, personaj al romanului *Gorila*. Proverbe populare similare în esență sunt atestate în tot spațiul central și est european: “Nici o afacere fără un cap de evreu” (la rușii); “Evreul la tîrg (este indispensabil), ca preotul la bozez” (la ucraineni) (1, p. 73); “Nu există tîrg fără un evreu” sau “Poți să faci o afacere bună fără un evreu, dar nu fără cîțiva” (la maghiari) (18, p. 120); “Neîndupăcat ca un negustor evreu (cînd se tocmește)” (la polonezi) (10, p. 88) etc.

În țările Europei Centrale, în care s-au realizat în ultimele decenii anchete etno-sociologice privind modul de percepere a evreului de către omul de rînd (Polonia în 1975-1978 și 1984, Austria în 1992 etc.), s-a constatat că toate aceste stereotipuri ambigue au supraviețuit pînă în zilele noastre: faptul că evreii ar

fi foarte inteligenți, vicleni, instruiți, buni familiști, solidari între ei, lacomi de bani și însetați de putere, harnici și, mai ales, buni afaceriști (*Geschäftstüchtigkeit*) apare practic în toate răspunsurile date de oamenii simpli (21 și 7). Nu se putea ca reflexul mental, care-i îmbrăcă pe toți evreii în uniforma negustorului, să lipsesc din recuzita antisemitismului politic contemporan. La jumătatea anului 1997, cîrindu-se demisia Ministrului Afacerilor Externe, Adrian Severin – căruia îi se atribuie vina de a fi (ce oroare!) evreu –, într-o publicație a Partidului “România Mare” se scriu următoarele: “Ca evreu – și este un fapt cunoscut că evreii sunt buni negustori – [Adrian Severin] ar fi trebuit să știe că un tîrg se încheie între cel puțin doi” (15). În afară de stereotipul amintit și de practica (introdușă de inchiziție) de a demasca public un pretins cripto-evreu, se mai folosește aici – răsturnat în oglindă – un principiu vechi și simplu: “orice străin/evreu este dușman” (lat. *hospes hostis*), deci “orice dușman este străin/evreu” (pentru “iudaizarea” opoñenților politici, vezi 16, pp. 7-8 și 17, pp. 347-348).

*

Merită să deschid aici o paranteză. Clișeu conform căruia “evreul este un bun negustor” conține, ca orice clișeu, un adevăr parțial. Nu este locul să abordez aici, în toată complexitatea lui, acest important aspect socio-economic (unul dintre aspectele care au făcut din “problema evreiască” o problemă), dar ar trebui să fie schițată justificarea sau lipsa de justificare a clișeului în discuție. În 1820, în timpul domniei lui Mihai Șuțu, a fost realizat un recensămînt al întregii populații care plătea impozite în Moldova. Am ales anume această *catagrafie* pentru că ea a fost realizată după mai multe valuri successive de imigrare a evreilor în Moldova – de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX – datorate împărțirii Poloniei (1772, 1793 și 1795), incorporării Bucovinei în Imperiul Habsburgic (1775) și răpirii Basarabiei de către Imperiul Rus (1812).

La acest recensămînt, în orașul Iași, de exemplu, au fost înregistrați 664 capi de familie de evrei pămînteni, dintre care 63 erau menționați ca negustori. Este vorba deci de un procentaj de 9,5%. Putem verifica această cifră comparînd-o cu procentajul negustorilor ieșieni în cazul evreilor supuși străini (așa-numiți *sudiți* sau *unthertan*): 1.145 capi de familie, dintre care 105 practicau negustoria, adică 9,2%. Poate că această proporție era ceva mai mare, avînd în vedere că este vorba de un recensămînt numai al plă-

titorilor de impozite. Din el lipsesc, evident, atât cei care erau scuți de astfel de taxe, cît și cei care practicau evaziunea fiscală. Dar astfel de oameni erau și în celealte categorii socio-profesionale, așa că marja de eroare nu cred că este prea mare.

După cum se vede, cifrele prezентate nu sunt așa de mari și, în orice caz, ele singure nu justifică apariția stereotipului de care mă ocup. Ceea ce probabil a jucat un rol important în creația imaginii "evreului-negustor" nu a fost atât numărul mare al negustorilor evrei, cît comparația acestuia cu numărul mult mai mic al negustorilor români. În schimb, s-a ignorat mereu faptul că numărul meseriașilor evrei era mult mai mare decât cel al negustorilor evrei. Conform aceleiași *catagrafii* din 1820, în Iași erau înregistrați 268 de meșteri și calfe (adică 40,5%) din numărul evreilor pământeni și, respectiv, 410 meșteri și calfe (adică 36%) din numărul evreilor cu supușenie străină (19, p. 63). Rămîne să ne întrebăm ce reguli complicate s-au suprapus pentru a crea imaginea "evreului negustor tipic" și, respectiv, cea a "evreului meseriaș atipic", în condițiile în care cifrele par să indice o situație diferită.

În orice caz, concluzia mea este mai aproape de cea a istoricului Carol Iancu, formulată pentru situația Tărilor Române din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX: "cu excepția unui mic număr de notabili (bancheri și comercianți bogăți) asimilați, și în afară de o burghezie puțin numeroasă (negustori) mai mult sau mai puțin asimilață, majoritatea evreilor trăiau din munca manuală [...]. Ei erau croitori, cizmari, tinichigii, tîmplari, tăpițeri, strangari, zidari, birjari, fierari, hamali, vidanjori etc., constituind o clasă de meseriași și proletari, având caracteristicile unei populații subdezvoltate." (4, p. 167). Este lumea cartierului evreiesc dintr-un *stetl* bucovenian (Dorohoi) al începutului de secol XX, așa cum a fost ea descrisă de Ion Călugăru în romanul său autobiografic *Copilăria umui netrebnic*: o lume populată de "croitori, ciubotari sau ciurari, sacagii, cotigari sau chiar cațapi" (11, p. 21). Tot la începutul secolului XX, într-un articol intitulat chiar "Evreii ca meseriași" (apărut în "Biruința", în 1909), poetul Alexandru Macedonski se luptă și el cu prejudiciile populare privind *manonismul* evreilor, încercând să demonstreze că aceștia "nu se dedau, după cum zic unele dintre popoarele printre care trăiesc, decât numai la specula banului". "Astăzi, și aceasta în toată lumea, – continuă poetul – ei sunt sticlarii, tinichigii, smâlțuiitori, vopsitori, giuvaergii, tîmplari, olari de lux, constructori de mașini, ipsosari, fabricanți de oglinzi, în

sfîrșit se ocupă cu orice și muncesc din greu și cinstință în toate direcțiunile. Cum rămîne deci cu legenda că evreul nu este decât cămătar, zaraf, bancher, vînzător de măruntișuri și altele? Ca și multe legende, și aceasta trebuie să cadă...".

Cercetătoarea Olga Goldberg-Mulkiewicz a pus în evidență un fenomen similar de apariție a acestui stereotip în coordonatele mentalității populare poloneze. În poftida structurii ocupaționale reale a comunității evreiești din Polonia, "care includea un important grup de meseriași", de regulă, în producțiile folclorice evreul apărea – cu rare excepții – pe post de căciular, prăvăliaș, negustor ambulant sau cămătar. În mod evident, pentru țaranul polonez anume aceste ocupări erau mai "vizibile". "Contactele dintre evrei și polonezi se produceau mai ales în locurile în care cei dintâi vindeau produse celor din urmă și de aceea evreii erau percepți în special ca vînzători în memoria și mentalitatea țăranilor" (10, p. 94).

C. Evreul bun

Expresia "a fi un bun evreu" are cu totul altă semnificație decât aceea de a fi un evreu cumsecade și onest. Înseamnă, de fapt, "a fi un adevărat evreu" (*fr. être bien Juif*), adică, dimpotrivă, a avea toate defectele atribuite evreului (cf. Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, s.v. *Juif*). Este diferența care, în limbaj popular, se măsoară între "ovrei" și "jidan", în expresii de tipul "Tu nu ești ovrei, tu ești un jidan scîrbos" (20). O macabru glumă a șovinilor spune că "un evreu bun, este un evreu mort".

Oricât de irațională, gîndirea care operează cu cliché are logica ei. Dacă – de regulă – "evreul este deștept", dar – tot de regulă – "iși folosește această abilitate intelectuală pentru a-i înșela pe cei din jur", atunci – din nou de regulă – "evreul este un om rău și necinstit". În limbaj popular, concluzia este simplă: "Jidan bun sau cinstință n-am văzut". Există o snoavă populară care relatează, din perspectivă anecdotică, originile zicale. Se zice că mai mulți evrei călătoare au împreună cu Rabinul Gütterjüd (literal, în idiș, Gütter-Jüd = "jidan bun"). Însă evreii s-au rătăcit de Rabinul lor și au început să-l caute și să întrebe oamenii dacă l-au văzut. La întrebarea "Bade, n-ai văzut pe Gütter-Jüd?", țărani români răspundeau: "Jidan-bun ?, N-am văzut !" (1, p. 26). Evreii din România erau conștienți și, evident, nemulțumiți de această percepție negativă. Liderii lor luminați încercau să lupte împotriva prejudiciilor, existente în ambele părți. "Toți aveam să ne învingem prejudiciile", era scris în primul articol, din primul număr, al primei

gazete evreiești de limbă română, întemeiată în 1857 de Dr. Iuliu Barasch și intitulată *Israelitul român*. Tot acolo se publica o "rugă" la Dumnezeu pentru binecuvîntarea României și se cereau "israeliștilor" donații ("avuții să dea galbeni, săracii parale"), pentru ajutorarea fraților români. Ei sperau astfel că "românii [...] vor vedea că și ovrei sunt buni".

Cînd zicala populară amintită ("Jidan bun?, N-am văzut!") era totuși infirmată, se considera că este vorba de o excepție de la regulă. Dacă răutatea evreului este formulată printre propoziție adversativă (de genul, "Evreul este inteligent, dar înșeală"), excepția pe care o reprezintă modelul "bunului evreu" este formulată printre propoziție concessivă: "Era o femeie foarte cumsecade și cinstință, cu toate că era evreică" (expresie din sud-estul Poloniei; cf. 21, p. 62) sau "E om bun, măcar că-i jidan" sau "E evreu, dar om de treabă" sau "Măcar că-i jidan, tot are dreptate". Iată și o altă formulare, prin care este exprimat regretul: "Ce om cumsecade, păcat că-i ovrei" (1, p. 30) sau prin care este mimată surprinderea: "Jidaucă, jidaucă, dar suflet are, ca tot omu!" (41). Ca dovadă că țărani creștini din vestul Ucrainei nu gîndeau și nu vorbeau esențial diferit (poate doar ceva mai expresiv), putem lua ca martori cîteva personaje ale lui Salomon Alehem, din *Tevi Lăptarul* (1895): "Măcar că ești jidan, nu ești om rău. Dar una cu alta n-are a face. De bătut trebuie să te batem" ori "Am auzit că ești om cinstință, cu toate că ești un jidan parșiv!".

Nu sînt, acestea, doar simple ticuri verbale; în spatele lorzac secole de reflexe mentale. Ca simptom că astfel de conserve mentale și verbale au fost uzuale, este faptul că românul era îndemnat să-și reprime acest tip de slăbiciuni și regrete. Într-un text manuscris românesc, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (redactat nu întîmplător ca un "Cuvînt împotriva jidovilor celor orbiți și rătaciți"), se cere în mod transtant: "Să nu mai zicem «O, ce ovrei cumsecade este acesta», căci mare este dușmania lor asupra noastră!" (mss BAR nr. 3171, din 1792). În paranteză fie spus, acest tip de receptare a străinului era destul de uzel în spațiu cultural sud-est european, chiar dacă (sau mai ales dacă) străinul părea a fi un om cumsecade. Iată ce îl sfătuia, pe la 1075, scriitorul bizantin Kekeumenos pe un tîrnă aristocrat al Bizanțului: "Dacă un străin vine în orașul tău, se împrietenește cu tine și se înțelege cu tine, nu te încrede în el; dimpotrivă, tocmai atunci trebuie să fii cu ochii în patru". Dictonul formulat de marele preot troian Laocoön – *Timeo Danaos et dona ferentes* (Vergiliu, *Eneida*, II, 49) – închide în el esența unei întregi mentalități.

Revenind la imaginea evreului în cultura tradițională din estul și centrul Europei, trebuie spus că neîncrederea în bunătatea sau în onestitatea acestuia este întărită și de proverbe, de genul celor poloneze și ucrainene: "Nu te încrede în evreu, chiar de ar fi picat din cer" (1, p. 70). Si totuși, în aceeași zonă culturală, sunt atestate zicale cu semnificație opusă: "Cînd îți merge greu, apeleză la un evreu" (10, p. 89).

Genul acesta de zicală ("E om bun, păcat că-i jidan") este foarte uzual, dar nu este specific doar relației dintre români și evrei. În contexte istorice cunoscute, românii au fost – la rîndul lor – așezăți de maghiari în partea "slabă" a ecuației, în locul cumva predestinat evreilor. De acest tratament a avut parte, de exemplu, românul Ioan Slavici, în copilarie (deci pe la jumătatea secolului al XIX-lea, pe lîngă Arad, în vestul Transilvaniei), din partea vecinilor maghiari: "Bun băiat, păcat că e român". Replica pe care o folosea mama sa în situații similare era mai blândă, dar nu mai puțin șovină și etnocentrică: "Săracii de ei, îmi zicea mama – și aduce aminte Ioan Slavici –, nu sînt vinovați că n-au avut parte să fie români!" (8).

Modelul "bunului evreu" este unul de excepție. De obicei, toți evreii sunt răi, hoți și puși pe înșelat, cu excepția celui căruia i se transmite această concluzie. "Dacă toți evreii ar fi ca tine...", i se comunică acestuia un soi de compliment, jignitor prin antisemitismul prost mascat pe care îl conține. Uzuală fiind pentru mentalitatea curentă, Mihail Sebastian a preluat ideea în cunoscutul său "roman evreiesc", *De două mii de ani...*:

"– Cu evrei ca dumneata – zice Mircea Vieru, un personaj cu puseuri naționale – pacea [dintre români și evrei] va fi oricînd posibilă. Mai mult chiar decât pacea: iubirea";

"– Cu ovrei ca dumneata...". Am mai auzit vorba asta – îi replică protagonistul romanului, un *alter ego* al autorului – "Dacă toți evreii ar fi ca tine...". E o amabilitate așa de veche. Si așa de umilitoare..." (9).

Formulările verbale și, implicit, reflexele mentale de genul "E om bun, chiar dacă e evreu" sau "Dacă toți evreii ar fi ca tine..." definesc o excepție (un evreu e bun) de la regulă (toți evreii sunt răi). Sau, altfel spus, "evreul real" este bun, în timp ce "evreul imaginari" este rău. În termenii cercetătoarei poloneze Alina Cața, acesta reprezintă "un mod de a reconcilia realitatea cotidiană cu stereotipul". "Evreul bun" contrazice stereotipul; deci primul termen al acestei ecuații trebuie să fie o excepție, pentru că cel de-al doilea termen este mult prea puternic ca să dispară sau mă-

car să se modifice. "Această confruntare – remarcă Alina Cață – a fost unidirecțională: realitatea a fost cea care a fost adaptată la imagine" (21, p. 65). La fel se întâmplă lucrurile cînd "evreul real" este, la rîndul lui, un personaj colectiv. Evreii din preajmă, cu care se coabitează efectiv (evreii vecini sau cei de pe ulița noastră sau din cartier sau evreii din micul nostru tîrg etc.) devin "evrei buni", spre deosebire de ceilalți, necunoscuți, "evreii din oraș", care sunt "răi". În oraș [evreii] erau insuportabili – declară un informator popular dintr-un tîrg din sud-estul Poloniei –, dar aici [= în tîrg] erau evrei buni" (21, p. 65). "Această stranie operație de «familiarizare» – comenteață Alina Cață – a servit la reconcilierea opiniilor, de loc favorabile, despre evreu cu practica de zi cu zi, în cadrul căreia continua ostilitate ar fi fost imposibil de menținut" (21, p. 65). În situația răsturnată, în care evreii sunt majoritari, nici ei nu pot să scape de sub tirania acestui mod de a percepe pe "celălalt". Cu cîțiva ani în urmă, în Israel, am întîlnit un fenomen psihosocial asemănător (*mutatis mutandis*), de "familiarizare" cu străinul indigen (*in-group*), care reușește să spargă carapacea de oțel a stereotipului, față de străinul exogen (*out-group*), care continuă să fie perceptuit în limitele stereotipului. Acolo, "arabii noștri" (cetățeni israelieni) erau considerați "arabi buni", iar ceilalți, din afara Israelului, erau "arabi răi".

NOTE:

1. Moses Schwarfeld, *Ebreii în literatura populară română*, 1892.
2. Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, vol. VI, 1901.
3. Moses Schwarfeld, "Literatura populară israelită ca element etnico-psihologic", în *Anuar pentru israeliți*, vol. XII, 1889.
4. Carol Iancu, *Ebreii din România (1866 - 1919)*, Ed. Hasefer, 1996.
5. Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscusat fărăni*, ediție Z. Ornea, Ed. Eminescu, 1987.
6. Dimitrie Dan, *Ebreii din Bucovina*, Cernăuți, 1899.
7. Herta Herzog, *The Jew as "Others": On Communicative Aspects of Antisemitism. A Pilot Study in Austria*, The Hebrew University of Jerusalem, The Vidal Sasoon International Center for the Study of Antisemitism, ACTA, no. 4, 1994.
8. Ioan Slavici, *Lumea prin care am trecut*, București, 1930.

9. Mihail Sebastian, *De două mii de ani ...*, prefață de Nae Ionescu, 1934.
10. Olga Goldberg-Mulkiewicz, "The Stereotype of the Jew in Polish Folklore", în *Studies in Aggadah and Jewish Folklore*, edited by Issachar Ben-Ami & Joseph Dan, The Magnes Press, Jerusalem, 1983.
11. Ion Călugăru, *Copilăria unui netrebnic*, E.P.L., 1962 (prima ediție 1936).
12. Gail Kligman, *Nunta Mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Ed. Polirom, Iași, 1998.
13. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, vol. II/2, Ed. Hasefer, 1990, p. 323.
14. Mihai Ralea, "Israel în România", în *Viața românească*, nr. 7-8, 1929.
15. *Politica*, nr. 277, 1997.
16. Leon Volovici, *Antisemitism in Post-Communist Eastern Europe: A Marginal or Central Issue?*, The Vidal Sasoon International Center for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem, ACTA, no. 5, 1994.
17. Michael Shafir, "Anti-Semitism in the Postcommunist Era", în *The Tragedy of Romanian Jewry*, Edited by Randolph L. Braham, Columbia University Press, New York, 1994.
18. Veronika Görög-Karady, "Ethnic Stereotypes and Folklore. The Jew in Hungarian Oral Literature", în *Festschrift für Lauri Honko, Studia Fennica Folkloristica*, 1992.
19. Dumitru Ivănescu, "Populația evreiască din orașele și tîrgurile Moldovei între 1774-1832", în *Studia et Acta Iudeorum Romaniae*, vol. II, Ed. Hasefer, 1997.
20. Victor Ioan Popa, *Take, Ianke și Cadir*, act I, scena 3.
21. Alina Cață, *The Image of the Jew in Polish Folk Culture*, The Magnes Press, Jerusalem, 1995.

ANDREI OIȘTEANU – is a Researcher in the field of Cultural Anthropology. His major works are *Grădina de dincolo* (1980), *Motive și semnificații mito-simbolice* (1989), *Mythos & Logos* (1997) – second edition 1998. The study published above is part of a research on the image of the Jew in Romanian and Central-European traditional culture. The research is carried out with the support of the Vidal Sasoon International Center for the Study of Antisemitism, the Hebrew University of Jerusalem.

"Problema evreiască" astăzi

ALEX MIHAI STOENESCU

În România actualului deceniu, insecuritatea, ca sentiment disimulat al paraliziei organizatorice, nu are forme. Vine de undeva, se aşeză și persistă printre români, asemeni unei umbre nedefinite. Trăită în secolul XIX, insecuritatea avea avantajul unor inamici vizibili: otomanii, dar mai ales evreii. Apoi, sigur, s-au adăugat imperiile, capitalul agresiv și malnutriția. Ca orice învins, odată scăpat de teroarea învingătorului, românul s-a ridicat pentru a-și recupera naționalitatea, dorind-o cu toate atributele sale, imediat și deplin. Șansa marii resurrecții naționale finalizată cu Unirea din 1918 a fost existența unor inamici marcați, identificați ca atare pînă și de ultimul cioban. Ei au dat prin reflex unitate, coeziune, ideal, proporții. Toate statele naționale au avut parte de acest avantaj. Dar nu toate s-au oprit unde trebuia. România, fundamental definită prin legitimitate istorică, a continuat să investească în ideal, așezată pe principii vechi, importând forme fără fond și improvizând la nesfîrșit cu arta mimării modernității. Românii nu au finalizat nici una din societățile istorice. Sclavagism nu prea a fost, dacă avînd un sistem socio-politic intermedier, medievism foarte puțin (mai mult sinteză și accident), feudalism eșuat într-o dominație fanatică controversată, democrație de paradă, ascunzînd un regim autoritar al unui partid (PNL), al unui rege și, apoi, al unui militar-dictator-salvator, pentru a produce în final un fel de comunism cu accente de demență, ieșit din tiparele comunismului. Ceea ce numim de regulă înțîrziere, în toate aceste etape, este conservatorism național neajuns la rafinamentul britanic. De aceea și permanenta senzație de eșec.

Trecînd peste aceste considerente doar aparent pesimiste, trebuie spus că a aduce în mod nenatural un val impresionant de evrei rătăcitori peste un astfel de popor este o crimă. Și pentru români și pentru evrei. Or, tocmai asta s-a întîmplat în județele răsăritești între anii 1820 și 1920, decizie a Marilor Puteri, ceea ce a creat un conflict ireductibil. Aceasta își are originea în afara etniilor, în ruptura brutală dintre

conceptul-enunț de esență hipocratică: *Toți oamenii sunt egali și în aceeași măsură iubitori de libertate*, și realitatea politică a unei situații de impunere prin presiune externă, ca soluție a coexistenței.

Privită de astăzi, ideea că evreii au ocupat un loc liber – cel al burgheziei mediu-capitaliste – nu și mai susține tăria. Ucrainenii vor deveni în scurt timp extrem de categorici în a enunța public și oficial că "invazia" evreiască din secolele XVIII-XIX a împiedicat apariția și dezvoltarea burgheziei naționale, așa cum au avut Polonia, Ungaria, Cehia. Lucrări pe această temă, publicate la editura Consiliului de Miniștri de la Kiev, anunță deja o teză de forță. Pactul tăcerii între Rusia și istoricii evrei va mai dura o vreme, cît timp nu vor fi atinse puncte sensibile atât ale colaborării, cît și ale genocidului evreiesc din perioada comunistă de pe teritoriul URSS. Între timp, "problema evreiască" a luat o nouă dimensiune internațională prin nefinalizarea idealului național israelian: un stat protejat de amenințarea unei permanente insecurități. Asistăm astăzi la evenimente "ciudate", pe care cu greu le-am putea lega – fără tentația scenaristei – într-o imagine coerentă, dacă nu ar fi atât de evident legate: conturile elvețiene, prima intervenție în Golf, asasinarul lui Yitzhak Rabin, scandalul colonizărilor, a doua intervenție în Golf, cazul "Monicagate". Acestea nu sunt semnale de alarmă, ci istorie pură: evreii luptă din nou pentru existența lor. Și dacă lumea nu va acționa imediat pentru rezolvarea "problemei evreiești" (în sensul actual al formulei), lumea se va zgudui din nou. De data asta, în era nucleară.

Pe acest fond, eu am scris o carte. *Armata, mareșalul și evreii* este gestul meu voit și chinuit lucid pentru ca români să-și învingă prejudecățile. Ion Antonescu a fost simbolul unei tragedii îndelungate, a fost finalul singeros al unei succesiuni de erori politice, a fost epilogul unei piese care se juca deja fără noi. Cartea încearcă să aducă în dimensiuni cît mai apropiate de cele reale un fenomen care supraviețuiește astăzi aproape exclusiv prin efectele pro-

pagandei. România și evreii între 1940 și 1980 reprezintă un caz singular, consumat în clandestinitate, mai prezent în arhivele istorice și în ele ale fostei Securități, decât în cunoașterea publică. Numai din ceea ce am văzut eu pînă acum și nu am publicat, între români și evrei s-a desfășurat o istorie secretă bogată, pe alocuri sinuoasă, dar mereu densă. Ea are drept suport o situație incredibilă: la sfîrșitul mileniului doi, români și evrei sătăcăuți și sătăcăute, care mai conduc state întemeiate pe legitimitate istorică, într-o lumea care tratează istoria dinaintea anului naționalist 1919 drept o *anekdota culturală*.

*

Un alt aspect al "problemei evreiescă" este cel al raportului între vinovăție și sancțiune. Cum se știe, Germania a declanșat la începutul anilor '70 un vast program de despăgubiri, adresat în primul rînd evreilor supraviețuitori, familiilor celor asasinați, organizațiilor memorialistice. Alte state nu și-au putut permite, Statele Unite au hotărît să acorde o atenție de natură istorică Holocaustului, Marea Britanie închide subiectul ori de cîte ori are ocazia.

În ansamblul preocupărilor mondiale pentru comemorarea Holocaustului, România are o poziție particulară. În primul rînd, este situația concretă în care s-a aflat în timpul războiului. Au existat legile segregationiste, atitudinea antisemîtă a presei, grupările politice antiudeice, dar conflictul singeros s-a declanșat doar în momentul intrării României în război. Privit din perspectivă juridică, acesta a început pentru țara noastră în 1940, prin ultimatumul dat de URSS, urmat de o agresiune armată. Cazul retragerii din nordul Bucovinei și din Basarabia este fundamental pentru înțelegerea poziției statului român, înainte de a-l judeca prin regimul său politic de atunci. Cercetarea atentă a prevederilor legilor internaționale semnate de URSS și România arată astăzi că, în iunie 1940, URSS a dezvoltat o agresiune militară precedentă de un ultimatum acceptat. Argumentele sunt clare:

- nu au fost respectate datele ultimatumului; trupele sovietice au depășit imediat termenii acestuia și au atins aliniamente în spatele trupelor române în retragere;
- trupele sovietice au luat prizonieri, deși unitățile românești primiseră ordinul să nu riposteze cu foc;

- pe teritoriul bucovinean și basarabean au fost activate miliții înmormântate, grupuri violente care au avut misiuni de destrucțare rapidă a autorității românești, de înțirziere sau oprire a retragerii, de capturare a materialului militar și civil supus repatrierii;
- propaganda de război a incitat la crimă, inducînd grupurilor aderente ideea unui conflict armat deschis și nu a unei înțelegeri între state;
- au fost ocupate teritorii neprevăzute în ultimatum.

Această situație este consecința slăbiciunilor statului român, neglijențelor privind armata, proastei administrații a provinciilor, intrării diplomației românești în figurație, politicii antisemîtice iraționale. Abia în al doilea rînd se poate vorbi despre o implicare evreiască în această tragedie națională. Antonescu a privit situația din punctul de vedere al legislației internaționale, încercînd o argumentare a strategiei sale politico-militare:

- eliberarea teritoriilor românești ocupate;
- pedepsirea celor vinovați de agresiune;
- îndepărtarea pericolului bolșevic de granițele țării;
- purificarea etnică prin îndepărtarea populației evreiescă, dar și a altor minorități.

Cazul concret al populației evreiescă din Basarabia și Bucovina a fost tratat pe baza unei argumentații juridice relativ corecte, dar a fost pus în aplicare cu excese care au determinat pierderi de vieți omenești, mai ales din partea evreilor. Gîndirea politico-militară a regimului Antonescu se sprijinea pe o *discriminare teritorială*, concretizată într-o disociere a tratamentului evreilor din Vechiul Regat față de cel aplicat evreilor din provinciile răsăritene. Evreii din țară primeau o protecție personală a generalului, cultul mozaic era subvenționat de stat, evreii își puteau continua viața culturală și religioasă în interiorul unor instituții proprii, erau apoi obligați să contribuie financiar, material și prin muncă la efortul de război, dar nu erau deportați, închiși sau asasinați. De fapt, aceasta era doar o primă fază, scopul final fiind cel al emigrării masive în eventualitatea cîstigării războiului. Antonescu a exclus asasinarea evreilor din țară, în primul rînd pentru că ar fi reprezentat "o pată" pe profilul său istoric, de care era conștient și pe care îl cultivă. Să nu uităm că România era o dictatură și

puterea se concentra în mâna unui om care dispunea discrețional.

În același timp, evreii din provinciile răsăritene erau priviți în mod general și excesiv drept inamici. Argumentele lui Antonescu porneau din nou la legislația internațională a ducerii războiului. Ca militar, Antonescu identifica grupările înmormântate de evrei (conțineau și alte naționalități) care acționaseră criminal în 1940 drept *beligerante*, majoritatea populației evreiescă, care se manifestase zgromot și pe alocuri injurios la adresa armatei române, drept participantă cu inamicul pe timp de conflict armat. Teoretic, avea dreptate, dar important este ce s-a întîmplat acolo în momentul eliberării. Pentru teritoriul Basarabiei și Bucovinei se pot identifica mai multe cauze pentru moartea evreilor:

- morți în timpul retragerii trupelor sovietice, luptând în compoziția acestora sau în unități auxiliare;
- omorîți de militari din răzbunare sau discrețional în timpul înaintării frontului;
- omorîți de localnici (tromâni și ucraineni) imediat după eliberare și pînă la instalarea autorității românești, aceste crime reprezentînd majoritatea cazurilor și avînd drept sursă identificarea evreilor drept instrumente ale ocupării sovietice;
- morți în lagăre improvizate sau ghetouri din cauza condițiilor mizerale, a bolilor și lipsei de alimente;
- asasinați de crimanli români sau germani pe timpul desfășurării muncii forțate în spatele frontului, în spatele trupelor germano-române;
- morți în timpul deportării în Transnistria, care a reprezentat o acțiune ilegală, o încălcare a legislației internaționale și a proiectat regimul antonescian în categoria infractorilor la legile războiului.

Problema care dă particularitate României este configurată de evenimentele petrecute în 1940, atunci când URSS a folosit cu bună știință grupuri înmormântate și atitudinea ostilă a populației evreiescă pentru a desfășura o agresiune militară, implicînd un segment al populației localnice în actul de război. Această situație unică pentru conflictul european i-a dat lui Antonescu unele argumente, pe care le-a folosit în exces. Nuanță politică, anticomunistă, pe care a conținut-o eliberarea teritoriilor ocupate ilegal de URSS a potențat forța militară cu care s-a produs revenirea Ba-

sarabiei și nordului Bucovinei la patria mamă. Legile războiului au permis excese, numai că la sfîrșitul războiului s-a aplicat doar dreptul învingătorului de a-l judeca pe învins. Pactul sovieto-german a fost uitat, agresiunile militare împotriva Finlandei, Poloniei și României au fost nerecunoscute, crimele în masă asupra populației ucrainene ignorate.

România este un stat care a luptat contra puterilor aliate și care a pierdut războiul printr-o capitolare fără condiții. Pentru această încrîngere, pentru moartea evreilor și pentru regimul dictatorial nu a plătit doar Antonescu și regimul. România a plătit cu pierderea teritoriilor estice, dar mai ales cu instalarea sistemului comunist impus de Moscova pentru 45 de ani. Pierderile imense – istorice, economice, sociale și în vieți omenești – suferite de România reprezintă cea mai cumplită sancțiune pentru erorile politice care au dus la desființarea democrației cu mult înainte, pentru lovitura de stat din 1930, pentru purtarea războiului dincolo de posibilitățile reale ale țării, pentru slăbiciunile partidelor politice și ale instituțiilor democratice.

ALEX MIHAI STOENESCU – writer; his major works are *Drumul Olandei* (1991), *Cîinii răgușîți* (1993), *Patimile Sfîntului Tommaso D'Aquino* (1995), *Misiunea dominicană* (1997), and *Armata, Mareșalul și evreii* (1998).

Controverse actuale

Avatarurile antisemitismului românesc

În noua sa carte* despre antisemitismul românesc și manifestările lui, Radu Ioanid tratează această problemă din punctul de vedere al istoricului evreu. Cum fiecare individ este pînă la urmă nevoie să-și asume identitatea, mă voi ocupa în aceste rînduri de perspectiva cititorului român. Din această perspectivă, nu mă pot împiedica să nu observ ce alibi comod a oferit de-a lungul timpului antisemitismul pentru lașitatea românească, cît de corectă este, în fond, radiografia psihicului nostru prin prisma antisemitismului societății autohtone. Cînd burghezia românească, întrizu formată și slabă economic, ajunge să dea piept cu concurența, nu primează nici pe de parte – așa cum ar fi fost de așteptat – dorința ei de a se adapta și de a-i face față, ci nevoia de a găsi un vinovat, în persoana negustorului, respectiv a bancherului evreu. Cînd starea mizerabilă a țăraniului român aduce satele în pragul exploziei sociale, moșierii autohtoni recurg degrabă la incriminarea arendașului evreu, care va suporta în cele din urmă consecințele cumplitei indiferențe a elitelor românești față de propriul popor.

Dar domeniul în care evreul este "țap ispășitor" și-a găsit cea mai importantă – și cea mai subtilă – întrebuițare a fost, cu siguranță, cel al politicii. și poate că nu întîmplător spațiul privilegiat al antisemitismului politic și social românesc a fost perioada interbelică. În ciuda imaginii contemporanilor despre România Mare, democrația românească interbelică a constat mai degrabă într-o succesiune de crize politice, sociale, economice – toate pe fondul crizei identitate provocată de primul război mondial. Iar elita românească interbelică nu s-a dovedit cîtuși de puținabilă în a găsi soluții de durată pentru coeziunea unei societăți separate de a fi omogenă. De aceea, "alibiul

evreiesc" – evreul fiind, în fond, un "inamic indispensabil" pentru societățile în criză – nu poate să îl surprindă prea tare pe cunoșătorul istoriei românești. Alta este însă situația inconsistentă etice ce se ascunde în spatele discursului antisemit autohton. Pentru că antisemitismul românesc își are cauza profundă în neputința românească de a se împăca cu sine și în refuzul de a înțelege că explicația pentru propriile eșecuri nu se află în mod necesar în afara noastră.

Există o trăsătură de continuitate între antisemitismul românesc de secol XIX, antisemitismul legionar și politica antisemita a regimului Antonescu. În fiecare dintre aceste cazuri avem de-a face cu o disimulare a pornirilor antisemite în spatele unui discurs umanist, pe care protagoniștii săi se forțează să convingă – și să se autoconvingă – că îl iau în serios, împreună cu valorile ce le exprimă. Putem stabili astfel o legătură între tergiversările guvernelor de după 1878 în legătură cu acordarea de drepturi politice pentru evrei, preocuparea relativ presantă a legionarilor de a se dezice de acuzațiile de antisemitism (dar numai în perioadele de dinainte și de după scurtul interludiu al guvernării național-legionare) și caracterul incoherent al politicii antisemite antonesciene.

Ar fi o greșală să se credă că "legile rasiale" românești nu reprezentă decât expresia unor obligații politice pe care România a fost constrînsă să și le asume față de Germania nazistă. Starea de spirit antisemita a fost o constantă a societății românești interbelice, alimentată de interesele politice și economice ale elitelor românești și care a cunoscut mai multe puncte de maxim în momentele de vîrf ale crizei sociale. Ca și conducătorii mișcării legionare, Ion Antonescu era exponentul acestei stări de spirit ce încerca să explice eșecurile sistemului democratic românesc recurgînd la arsenalul stereotipurilor antisemite, atât de confortabil pentru orgoliile naționale.

În cartea sa, Radu Ioanid stabileste destul de judicios responsabilitățile românești pentru persecuția antisemite, încă dinaintea intrării trupelor germane în România: "În perioada dictaturii regale, cele mai multe crime cărora le-au căzut victime evrei-români au fost înfăptuite de elemente din armată. Mai întrizu, sub guvernarea legionară, răspunderea pentru asasinate a revenit poliției legionare și membrilor

Gărzii de Fier. În sfîrșit, în perioada "trecerii" forțate a frontierelor de la Burdujeni, răspunderea pentru pierderile de vieți aparțină din nou unor militari, și anume unor grăniceri din acea zonă" (p. 83).

Cum o eventuală asumare a răspunderii este de neimaginat pentru naționaliștii români, aceștia nu au întîrziat să-și construiască apărarea plecînd de la existența unui număr mai mare de supraviețuitori din rîndul evreilor români, față de numărul de supraviețuitori evrei ai altor regimuri de extremă dreapta. Explicația acestui fenomen i-a preocupat nu numai pe istoricii naționaliști – care au marșat, firește, pe teoria umanitarismului românesc –, ci și pe unii istorici evrei. Voi cita aici un singur nume, pe cel al lui Leon Poliakov, care consideră că ceea ce i-a salvat pe evreii din România de la o "soluție finală" de tip hitlerist a fost orgoliul proprietății "tradiții" antisemite a naționaliștilor români, ce i-a împiedicat să accepte cu prea mult servilism punctul de vedere al Germaniei naziste (v. Leon Poliakov, *L'Histoire de l'antisémitisme*, vol. II, Paris, Calmann-Levy, 1991, pp. 506-507).

Personal, consider această explicație mai puțin plauzibilă decât pe cea pe care o oferă Radu Ioanid, fundamentată pe o bună intuție a spiritului gregar ce stăpînea elitele românești. "Trei elemente – scrie Ioanid – au cîntărit foarte mult în balanță morții și supraviețuirii evreilor români: violența incontrolabilă, corupția și oportunismul" (p. 405). Dacă violența incontrolabilă a stat la baza celor mai multe crime împotriva evreilor, iar oportunismul românesc și-a găsit o ilustrare pe măsură în adoptarea "legilor rasiale" după model nazist, corupția elitelor politice și a burgheziei românești a fost aceea care le-a dat posibilitatea multor evrei – din păcate, numai dintre cei care aveau anumite disponibilități materiale – să eludeze măcar parțial legile și dispozițiile discriminatorii care îi vizau. Cu un cuvînt care a făcut carieră în publicitatea interbelică, nu umanitarismul, ci lichelismul clasei politice românești a făcut posibilă supraviețuirea unui număr mai mare de evrei români.

Pentru cititorul român, cartea lui Radu Ioanid este o nouă întîlnire – cît se poate de tristă – cu imaginea din oglindă a societății în mijlocul căreia trăiește. și, pentru ca toate să fie la locul lor, nici o asemănare cu prezentul nu este întîmplătoare.

Alina TUDOR

O lucrare clasică despre Holocaust

Interesul unei mari părți a opiniei publice din România pentru Holocaust derivă din dispută, în curs de desfășurare, privind evaluarea regimului Antonescu. O dovedește, printre altele, apariția recentă, la un interval scurt de timp, a două cercetări de mare ampoloare: Radu Ioanid, *Ebreii sub regimul Antonescu* (București, Ed. Hasefer, 1997) și Alex Mihai Stoescu, *Armata, Mareșalul și Ebreii* (București, RAO, 1998). În aceste lucrări, publicul cititor găsește o informație abundantă despre politica regimului Antonescu față de comunitatea evreiască din România, dar, evident, nu dispune de imaginea de ansamblu a Holocaustului, în care se integrează și măsurile antiievreiești luate în România, în anii 1940-1944.

Abia acum apare în traducere românească lucrarea clasică a lui Raul Hilberg, consacrată Holocaustului*. Profesorul american a desfășurat o anchetă de proporții considerabile în biblioteci și arhivele din Statele Unite și dintr-un sir de țări europene. Obiectivul său a fost acela de a reconstituî mecanismul pus în mișcare de Germania nazistă, pentru a realiza *die Endlösung* (soluția finală), adică exterminarea evreilor din "spațiul vital" al celui de-al treilea Reich. Pe măsură ce alte state sau teritorii au fost incluse în sfera de hegemonie germană, politica de prigonire și exterminare a evreilor s-a extins și, în funcție de condițiile locale, a îmbrăcat forme specifice. Raul Hilberg a urmărit funcționarea acestui teribil mecanism al morții atât în Germania și zonele ocupate de Wehrmacht, cât și în țările devenite satelite ale Reich-ului.

Documentația pe care se întemeiază investigația lui Raul Hilberg este, fără exagerare, impresionantă, și conferă o temelie de neclintită interpretării și concluziilor autorului. Obiectivitatea profesorului american nu poate fi pusă la îndoială. Oricîtă repulsie trezesc faptele descrise în paginile acestei cărți, el le examinează cu ochiul rece al cercetătorului, exact așa cum un zoolog studiază o reptilă, oricît de respingătoare ar fi ea.

Investigațiile autorului coboară pînă la originile îndepărtate ale antisemitismului, ale cărui mani-

* Raul Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa* (2 vol.), București, Editura Hasefer, 1997

* Radu Ioanid, *Ebreii sub regimul Antonescu*, București, Editura Hasefer, 1997

festări sînt puse în paralel cu legislația nazistă. Astfel, "Legea pentru ocrotirea singelui german și ancorei germane", din 15 septembrie 1935, cuprinde interdicția căsătoriilor mixte între creștini și evrei, ca și a relațiilor sexuale dintre aceștia, fixată încă la Sinodul de la Elvira, din anul 306.

Autorul consacră captoare speciale măsurilor îndreptate împotriva populației evreiești din Germania și din teritoriile controlate de Reich: definirea legislativă a evreilor, exproprierea, concentrarea în ghetouri, raidurile morții (cele două valuri de execuții și deportări, cărora le-au căzut victime evreii din spațiul sovietic și teritoriile anexate de URSS, zone ocupate în anii 1941-1942, de trupele germane și ale sateliștilor Reich-ului), deportările și centrele de exterminare.

Un amplu capitol este consacrat României (volumul I, pp. 668-702). "În atitudinea lor față de evrei – scrie autorul – românii au dat doavă de aceeași oportunitate ambiguă. În unele perioade, de pildă, germanii se plîngneau de încetineala lor exasperantă. Eichmann a vrut chiar să-și recheme de la București expertul în problemele evreiești, ajungând la concluzia că românii nu fac decât ce vor ei. Dar alteori, tot germanii au trebuit să intervină pentru a modera și frâna acțiunile românești: birocrația germană nu putea ține pasul cu ei. Germania nu cerea măsuri expeditive, ci o acțiune definitivă și în profunzime" (p. 668). Autorul evaluează la 270.000 numărul victimelor Holocaustului din România.

Subliniind dificultatea stabilirii unor cifre precise, ca urmare a caracterului imprecis sau lacunar al datelor furnizate de surse, Raul Hilberg amintește că "Pînă în zilele noastre, cea mai mare parte a estimărilor publicate au oscilat între 5 și 6 milioane (de victime evreiești – n.n.) (...). Totodată, nu trebuie pierdut din vedere faptul că datele brute vorbesc rar de la sine și că interpretarea lor cere adesea folosirea unor materiale voluminoase, care trebuie analizate la rîndul lor. Se adună astfel ipoteză după ipoteză, și marja de eroare riscă să fie mai mare decât pare la prima vedere. În astfel de condiții, este imposibil să pretinzi exactitate" (vol. II, p. 287). Înțînd seamă de aceste inconveniente, autorul evaluează la 5.100.000 numărul total al victimelor evreiești, pe locul întîi situîndu-se spațiul polonez, cu circa 3.000.000 de morți, pe ultimul loc Norvegia, Luxemburg și Danzig (care avea, pînă la izbucnirea războiului, statut de oraș liber) cu sub 1.000 de victime (vol. II, p. 309)..

Apariția cărții lui Raul Hilberg în România coincide cu dezbaterea declanșată de publicarea în Franța a lucrării *Le livre noir du communisme*, dezbatere în cursul căreia genocidul pe criterii de clasă a fost comparat cu genocidul pe criterii de rasă. Ecuația fascism = comunism a provocat o aprinsă controversă și nu au lipsit voci care să susțină că se arată mai multă sensibilitate față de victimele Holocaustului decît față de cele ale gulagurilor comuniste. O astfel de formulare a problemei este, evident, eronată. Ambele totalitarisme – și cel fascist și cel comunist – sunt la fel de reprobabile. Exterminarea pe criterii de rasă sau de clasă este la fel de criminală. Nu poate exista nici un fel de justificare pentru măsurile de discriminare sau exterminare a unor oameni, din cauza rasei, confesiunii sau originilor sociale. Antifascismul mișcării comuniste internaționale nu poate scuza în nici un fel erorile regimurilor comuniste (François Furet a dovedit-o convingător în *Trecutul unei iluzii*).

Asumarea responsabilităților în ceea ce privește măsurile antisemite din România rămîne încă o problemă deschisă. Din nefericire, climatul nu este încă propice unei discuții obiective în această problemă (o dovedește, printre altele, opinia, în ultimul moment, de la difuzare a primului volum, partea întîi, din ceea ce trebuia să fie o serie intitulată *Al doilea război mondial. Situația evreilor din România*). Cercetătorii dispun în schimb de valoroasa colecție *Ebreii din România între anii 1940-1944*, editată de Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România. În stadiul actual al documentației se pot trage, după părerea noastră, două concluzii:

a) regimul Antonescu a desfășurat o politică de purificare etnică care a lovit, cu precădere, populația evreiască din Basarabia și Bucovina, numărul victimelor situîndu-se între 200.000 și 300.000;

b) în spațiul controlat de Germania, comunitatea evreiască din România a avut, proporțional, cel mai mare număr de supraviețuitori.

Ultima constatare nu poate constitui o scuză pentru măsurile antievreiești ale regimului Antonescu, pe care cartea lui Raul Hilberg le dezvăluie în toată crucea lor.

Laurențiu CONSTANTINIU

Document

Stenograma

din 18.VI.1956

**Au fost de față tovarășii:
Gh. Apostol, P. Borilă, Al Moghioros, C. Pîrvulescu,
I. Vințe, precum și Ana Pauker**

(continuare din numărul trecut)

Tov. C. Pîrvulescu:

Noi am venit ca să stăm de vorbă în probleme care au rămas în suspensie. A trecut un timp de când am stat ultima dată de vorbă cu d-ta și au fost unele probleme nelămurite. Dacă în acest timp te-ai mai gîndit și ai putut să-ți fixezi poziția față de o serie de probleme? Atunci când noi le-am discutat, pentru d-ta încă nu erau lămurite. Dacă evenimentele care s-au petrecut ulterior, te-ai ajutat ca să-ți fixezi poziția față de o serie întreagă de probleme care interesează conducerea noastră în legătură cu poziția d-tale.

Tov. Ana Pauker:

Care sunt evenimentele care au survenit?

Tov. Pîrvulescu:

În legătură cu clarificarea situației după moarte lui Stalin și celelalte probleme politice. Dacă ai urmărit desfășurarea evenimentelor și dacă te-ai ajutat ca să-ți fixezi și mai bine poziția?

Tov. Ana Pauker:

Și care probleme?

Tov. Pîrvulescu

De ex. d-ta ne-ai arătat atunci în primul rînd sarcinile cu care ai venit din URSS și cum ai înțeles d-ta să le rezolvi cu colectivul care l-a găsit aici, metodele care le-ai găsit aici, metodele carele-ai folosit, etc. Poziția d-tale de atunci și ulterior.

Tov. Apostol:

În discuțiile care le-am avut noi s-au conturat anumite probleme începînd cu venirea d-tale din URSS și pînă acum. Este vorba de atitudinea față de

conducerea provizorie care a fost găsită aici, apoi este vorba despre principiile leniniste de construcție de partid care au fost neluate în seamă, intrarea în partid în masă, poziția față de legionari, modul în care ai reușit să-ți atragi pe Luca, pe Teohari și poate și pe alții, în activitatea care o desfășurai, căutînd să introduci linia d-tale personală, cum singură ai recunoscut.

Tov. Ana Pauker:

Linia personală nu am recunoscut-o nici odată.

Tov. Apostol:

Este aici în material.

Apoi activitatea la Consiliul de Miniștri, unde ai ajuns la situația de a considera fiecare ramură de activitate ca o chestie care te privește personal și nu conducerea partidului, partidul însăși.

Toate aceste fapte noi n-am reușit să le avem clarificate, n-am reușit cu d-ta împreună să-i dăm calificarea partinică a acestor fapte. Interesează acum și metodele care au fost folosite pentru a atrage pe Luca și Teohari îngă d-ta și împreună a stabili poziția față de problemele care se ridicau în conducerea partidului, în Biroul Politic sau în Secretariat. Vă plîngăti de muncă colectivă și cum recunoșteai d-ta aici, împiedicăți această muncă colectivă în Secretariat și Birou Politic.

Poate n-ar strica să fie reamintite faptele cum au fost recunoscute. Pentru partid interesează și modul cum însăși d-ta califică lucrurile, dacă dai calificarea corespunzătoare faptelor pe care le-ai săvîrșit față de conducerea partidului și față de partid.

Chiar la sfîrșitul discuțiilor care le-am avut, ai recunoscut că nu crezi că ai reușit să aprofundezi gravitatea faptelor care le-ai făcut. Credem că a fost destul timp pentru reflectare asupra acestor fapte și a sta-

bili singură gravitatea acestor fapte și clarificarea cauzelor care au dus la aceste fapte.

Tov. Ana Pauker:

Nu vă supărăți dacă am să vă pun întrebarea de ce? Pentru ce trebuie să spun lucrurile acestea? În ce calitate? Sint eu membră de partid sau nu sunt membră de partid? Oficial n-am fost exclusă și cît mai în minte din statutul partidului, nu se fac excluderii în secret. Deci oficial nu am fost exclusă. Tov. Pîrvulescu m-a anunțat că am fost exclusă din C.C. dar din partid nu m-a anunțat nimănii să fi fost exclusă, iar membră de partid totuși nu sunt. Am fost acuzată că sunt agentă de siguranță cînd am fost arestată.

Tov. Apostol:

Discuția n-a fost pe linia aceasta.

Tov. Ana Pauker:

Și eu am spus că este o aberație, o nebunie, că sunt acuzată ca agentă de siguranță. Tov. Moghioroș n-a răspuns și atunci am cerut: Spuneți-mi mă considerați agentă de siguranță? Să știu și eu cum și ce fel. Nu? Trebuie ridicată această enormă acuzație asupra unui om indiferent ce o fi? Tov. Moghioroș s-a enervat atunci și răspunsul nu a fost dat nicăi să sint, nici că nu sunt. Și au trecut 4 anișori în care nici n-a fost fixat. Alte chestiuni au fost puse. N-am văzut publicat în acest fel nicăieri, însă nici mie nu mi s-a spus că nu sunt agentă.

Tov. Moghioroș:

Dar că ești s-a spus?

Tov. Ana Pauker:

La securitate. Dar răspunsul a lipsit.

Tov. Moghioroș:

Comisia de partid însarcinată de C.C. a spus că această acuzație nu o susține.

Tov. Ana Pauker:

Am răspuns atunci categoric.

Tov. Moghioroș:

În vreun document de partid există această calificare?

Tov. Ana Pauker:

Nu.

Tov. Moghioroș:

Prin urmare nu poate fi vorba de aceasta.

Tov. Ana Pauker:

Am luat la cunoștință.

Sint sau nu sunt membră de partid? Această chestiune nu a fost pusă nici așa, nici așa. Sint aici ca membră de partid în fața unei comisii de partid, sau un particular? Au fost fixate vinele dinainte, din care unele cred că nu sunt drepte – devierea de dreapta, deviere pur și simplu fraționistă, antipartinică, carieristă, politicianistă, aventuristă și alte socoteli de felul acestora. Deci lucrurile acestea au fost fixate. Și atunci care este treaba mea, rolul meu ca om de a spune. Este vorba de un membru de partid care trebuie să-și spună părerea lui, sau este vorba de un particular care mă întreb ce trebuie să facă? Nu înțeleg care este situația mea și este calu că orice om – și am pretenția că sunt un om conștient – vrea să știe care este situația lui, să i se spună ce are de făcut, care este treaba pe care o face sau nu.

Tov. Pîrvulescu:

Îți aduci aminte că eu ti-am adus la cunoștință în numele C.C. că ai fost exclusă din organul de conducere și ai rămas membră de partid.

Tov. Ana Pauker:

Membră de partid fără cotizație de partid, fără activitate de partid? Statutele nu admit așa ceva. Membru de partid pasiv nu există. Și atunci normal este ca omul să aibă îndatoririle și drepturile lui. Dacă n-am fost exclusă din partid, am dreptul să fiu membru de partid ori nu este cazul?

Tov. Pîrvulescu:

Dacă noi am fi avut de-a face cu un particular, atunci nu te-am fi chemat aici. Dar pentru că ești membră de partid și pentru că însăși d-ța recunoști că nu ai reușit să-ți dai seama de faptele pe care le-ai făcut, am vrea acum ca să le caracterizezi, să le dai o interpretare partinică. Pentru aceasta am fost trimiși ca să rezolvăm această problemă. De aceea cred că și noi avem dreptul să-ți cerem să te gîndești la aceste lucruri, să-ți fixezi poziția. Dacă este vorba să-ți reamintim, noi avem cele mai importante materiale, putem să-ți arătăm ce și cum ai recunoscut și pe urmă trebuie să mai reflectezi asupra celorlalte probleme. Probabil te-ai mai gîndit.

Tov. Ana Pauker:

M-am gîndit.

Tov. Pîrvulescu:

Nici nu-ți cerem să te fixezi astă-seară. Am vrut să luăm contact, să-ți aducem la cunoștință ceea ce cerem de la d-ța și să-ți dăm posibilitatea să judeci și să-ți fixezi poziția.

Tov. Ana Pauker:

Un membru de partid carierist, antipartinic, politicianist, aventurist, cum se împacă socotelele acestora?

Tov. Pîrvulescu:

Este declarația unde s-a calificat poziția d-tale, de atitudine fraționistă, antipartinică de deviere de dreapta.

Tov. Ana Pauker:

Și cum poate cineva să fie așa în partid?

Tov. Vințe:

Pentru că atunci nu s-a mers pînă la capăt și se întîmpla cu foarte mulți membri de partid că au o serie de probleme despre care nu au dat socoteală în fața partidului și nu au ajutat nici partidul ca să lămurească problema și partidul nefiind ajutat trebuie să continue lămurirea problemelor cu forțele de care a dispus.

Tov. Ana Pauker:

Aceasta este just. Nu fac nimănu reproșuri.

Tov. Vințe:

Noi la Comisia Controlului de Partid avem cazuri de acestea.

Tov. Pîrvulescu:

Nu este vorba de reproșuri. Este vorba că d-ță îți aduci aminte cît timp a trebuit ca să lămurim problemele și noi n-am reușit atunci să se lămurească. Dacă veneam în fața unei ședințe plenare arătam aceasta și partidul hotără.

Tov. Ana Pauker:

Așa pusă problema este altă chestiune.

Tov. Moghioroș:

Și aceasta este dovada că partidul nu s-a grăbit; s-a dat posibilitate ca problemele să fie examineate și frâmintate din toate punctele de vedere. Înseamnă că d-ța trebuie să faci efort să ajungi la rezolvarea justă a problemei.

Tov. Ana Pauker:

Nu este rezolvată?

Tov. Moghioroș:

O consider nerezolvată.

D-ța după orice statut în mod automat ar trebui să fi exclusă din partid. Înțînd cont de anumite condiții și anumit rol pe care le-ai avut în partid, ar fi fost foarte ușor, mult mai ușor, imediat după ce s-au tras concluziile, să punem problema excluderii. Dar dovedă că partidul nu s-a grăbit, este că nu s-a pus excluderea d-tale din partid.

D-ța ridică problema: ce sunt eu, un cetățean fără partid? Ce vreți de la mine? Ai dreptul să pui în felul acesta problema. Însă este o punere formală. D-ța trebuie să dai ajutor dacă d-ța consideră că trebuie să-l dar, neforțat de nimeni.

Tov. Vințe:

Și mai ales că la încheierea discuțiilor, în declarația care ai dat-o spui: "Se poate că nici acum nu văd întreaga gravitate a faptelor mele, nu văd just..." (citate)

Cu aceste cuvinte s-a încheiat declarația d-tale atunci.

Tov. Ana Pauker:

Atunci eram arestată.

Tov. Vințe:

Nu, declarația în fața partidului, din mai 1953, scrisă de d-ța.

Tov. Ana Pauker:

Eram arestată atunci la şoseaua din Otopeni.

Tov. Moghioroș:

Nu era atunci.

Tov. Vințe:

Aduc miine declarația. E datată din 9 mai 1953.

Tov. Ana Pauker:

Just, nu mai eram acolo atunci.

Tov. Pîrvulescu:

Noi între timp am mai verificat lucrurile și au reeușit lucruri noi. Noi suntem azi în posesia unor lucruri în problema fraționistă, suntem lucruri dovedite și în ce privește relațiile. Poziția d-tale te-a adus în si-

tuația aceasta că nu puteam la timp rezolva lucrurile. Acolo unde nu-ți aduci aminte decât cu mare greutate, trebuie să-ți reamintim prin stenograme.

Tov. Ana Pauker:

Pe care le-am uitat.

Tov. Pîrvulescu:

Și altele unde nu ne-ai ajutat suficient să le lămurim. La Comisia Controlului de Partid am căutat să lămurim aceste lucruri. Azi săntem în posesia unor fapte să putem duce pînă la capăt problema și să aducem în fața plenarei poziția d-tale. De aceea apelăm la d-ta ca singură să contribui și vrem să cunoaștem poziția d-tale actuală. A trecut un timp, ai avut timp să-ți fixezi poziția nesilită de nimeni. Și dacă ai să ne ajuti, o să rezolvăm problema într-un timp scurt. De altfel, de rezolvat o să rezolvăm noi problema. Așa stau lucrurile.

Tov. Ana Pauker:

Tov. Pîrvulescu m-a întrebat cum a fost cînd am venit de la Moscova. Am spus la siguranță. Am fost la Moscova, m-a chemat tov. Dimitrov, mi-a spus: "te duci în țară", mi-a dat și două fete atunci radiografiste și mi-a spus: "iei conducerea în țară și vezi ce este acolo, că noi habar n-avem." Tov. Borilă care a fost acolo și te-a existat nici o legătură cu țara și nu se cunoștea nimic. Și atunci pe loc am spus: "Tovărășe Dimitrov, eu săn femeie, n-am fost în țară în timpul războiului, am fost în închisoare și habar n-am cum stau lucrurile, au trecut 10 ani și este greu de făcut lucru acesta. Sunt femeie, evreică, intelectuală." - "Dar cine să ia conducerea acolo?" Am spus că este un tovarăș popular, muncitor, tov. Gheorghiu. Nu-l cunoșteam prea bine, l-am văzut 2 ceasuri la Caransebeș, dar știam că este un tovarăș foarte popular, ceferist, un om încercat. "Uite, acesta ar putea să fie conducătorul partidului", am spus. Dimitrov a spus "de 4-5 ani de zile n-avem informații din România. Noi nu cunoaștem pe nimeni, pe tine te cunoaștem." Tov. Borilă știe că și grupul i s-a spus Vedeți ce este și luati conducerea, pentru că nu s-a știut ce este în țară. "Mergi cu două radiografiste, mă anunți ce și cum este, poți să comunică de cîteva ori pe zi cum stau lucrurile. O să trimitem și pe Luca să vă fie de ajutor și vedeți ce faceți." Cu asta am plecat. Aici cînd am venit, era o conducere provizorie, mi se pare tov. Pîrvulescu era secretar general, tov. Ranghet, Gheorghiu venise și nu știu încă cine.

Tov. Pîrvulescu:

Și Emil Bodnăraș.

Tov. Ana Pauker:

Există în conducere? Erau 5 tovarăși mi se pare. Eu am comunicat, așa cum era înțelegerea, "iată care este situația, vedeți formați o conducere. Eu am făcut propuneră cine să intre în conducere, ca oricare om. Putea fi primit sau nu. Și am spus că mai vine încă un tovarăș care a fost membru vechi de partid, membru al C.C., muncitor, deputat în Sovietul Suprem, care a luat parte la război. N-aveam nici un motiv să consider că nu este la dispoziția partidului.

Nu era niciun fel de lucru pe care să-l fi făcut pentru ca poate să fiu conducător al partidului, pentru că voiam să fac carieră.

Dovada, ca în ajunul Conferinței de partid din octombrie, cum aveam legătura cu Ambasada Sovietică, era reprezentant Pavlov care se întorcea în URSS, i-am spus lui: "Vă rog să spuneți la Moscova, acum este conferința partidului", eu nicăieri, în niciun fel nu m-am afișat ca secretar general al partidului considerind că nu săn la locul meu, n-am semnat, n-am spus că săn secretar general. Și acum să fie ales tov. Gheorghiu la Conferință. Cînd s-a întors Pavlov înaintea Conferinței de partid, a spus: "am spus tovarășilor și tov. Molotov care mi-a transmis răspunsul mi-a spus "umniță", adică foarte bine, este bine gîndit.

Deci nu este niciun fel de plan de a ajunge, de a-mi face o poziție, sau nu știu ce.

Aceasta este chestiunea care am făcut-o cînd am venit în țară. Tovărășii și amintesc de felul de a lucra în partid care nu era bine, nu era just, era greșit.

Se putea pune chestiunea că eu l-am propus pe Luca. Pe Teohari nu l-am propus, nu știu cine era, nici nu-l cunoșteam. Nu era propunerea mea. Nici pe Bodnăraș nu-l cunoșteam ca să spun să fie înlăturat și nici pe Ranghet. N-aveam nimic cu ei. Uitașem că Bodnăraș era în conducere și avea motivele să-mi poarte simțebete.

Aici consider că chestiunea că am venit în țară și am dat jos conducerea și am făcut și am dres, nu corespunde realității și nici carieristă n-am fost. Dovadă că am făcut ceva care nu ar face un carierist. Nici n-am cerut vreodată, n-am plîns, n-am cerut să fiu ministru. Dimpotrivă, cînd a pus Kaftarovadze chestiunea să fiu ministru, am fost nemulțumită, am spus că este o chestiune cu care nu mă împac, și cu primiri, și altele, nu este ceva să intru în pielea acestor chestiuni. N-am avut nici un fel de ambii să ajung dracu și ce. Era în contrazicere cu tot ce 30 ani de zile pînă atunci făcusem.

Chestiunea cu frațiunea. Ce am făcut să atrag pe Luca? N-am făcut nimic. Tovărăși care nu săn aici

și care poate săn mai bine atitudinea pe care o aveam față de Luca. Personal ca om niciodată nu-mi era simpatic și nici la Moscova ca om nu-mi inspirase o simpatie deosebită și nici cînd am fost la Bălți sau Botoșani. Fapt este că am venit împreună de la Moscova, era un argument care conta ca apropiere și ceea ce a jucat un rol mare a fost faptul că încă în 1946, cred, am mai spus-o, atunci cînd am fost la Stalin, am aflat că s-a pus chestiunea ca Luca și cu mine să fim scoși din țară pentru că deranjam și s-a pus chestiunea că săntem partid de clasă și nu de rasă, pentru că unul este ungur și altul evreu. Totuși este un lucru care omenește mi-a rămas.

Eu consideram pe Luca la fel cu mine, cinstit, pînă la proba contrarie. N-aveam motive atunci să consider altfel.

De ce să se pună chestiunea așa că oamenii care n-au trăit decât pentru ceasul acesta mare, care n-au trăit în permanență decât pentru aceasta să se întoarcă în țara lor în orice condiții de ilegalitate, dar mi-te condiții de legalitate și eliberare a țării, ca apoi să se pună scoaterea lor din țară. De ce să fie pusă chestiunea? Nu că a pus-o Bodnăraș sau altul. De la început a fost chestiunea și trebuie să spun că eu personal mai repede am trecut peste aceasta, cu un caracter care trece mai ușor peste anumite lucruri.

Și mai era un lucru: cu Luca erau cele mai multe conflicte și greutăți de muncă și eu nu puteam să fiu complet obiectivă întotdeauna, pentru că îmi rămăsesem că nu este o atitudine obiectivă față de Luca. Față de mine nu, că nu există o anumită atitudine, dimpotrivă, există o atitudine de prietenie, relații tovărășești.

Probabil că aceasta a fost un motiv care mă făcea să mă gîndesc ce este cu Luca.

Sînt tot felul de lucruri și dacă mai trăiesc Kaftarovadze și prezintă garanție cuvîntul lui și dacă nu s-ar fi întîmplat, cînd s-a întors, cu atmosfera aceasta, că s-a sfîrșit cu el, ar putea să confirme acest lucru.

Luca are o mie de păcate, felul cum jignește oamenii, sare cu gura, tot felul de lucruri extrem de rele. Nu se poate sta de vorbă cu el omenește? Și i-am spus direct: "uite, săntri vecini, chemăți-l, spuneți-i să-si bage mințile în cap, de ce face lucrurile pe dos?" Și spuneam și eu, dar fără rezultat. În 1947, începutul lui 1948, nu, în noiembrie 1947, pînă atunci Luca lucra la munca de partid, eu la fel.

Tovărășii și amintesc care era situația că era o muncă că fiecare și vedea de treaba lui. Erau doi miniștri la început, care se ocupau de treburile guvernului, de relațiile cu țările din guvern, de oamenii apropiati cum era Groza. Și aici am lucrat cu o mie de greșeli, nenumărate lucruri proaste, desorganizate, vai

de viață cum era munca făcută, cu un aparat care nu era aparat. S-a făcut muncă de partid și vrînd-nevrînd, zi de zi ne ciocneam de greutăți, cu tov. Ioșca, tov. Pîrvulescu, mi se pare că și dînsul lucra acolo, nu știu unde.

Tov. Pîrvulescu:

Am lucrat la cadre.

Tov. Ana Pauker:

Erau lucruri de care te ciocneai în fiecare zi, era o apropiere de fracție sau cine știe ce, sau de încercare de atragere. N-am avut niciun interes și niciun motiv să atrag sau să resping pe cineva.

Dacă era o chestiune care mă preocupa, era în ce mă privește pe mine, de ce nu săn în stare să creez o situație, mai ales mai tîrziu în 1949 cînd Chișinevski devenise vicepreședinte de consiliu, nu știu în ce an, în 1949 sau 1950.

Tov. Borilă:

În 1951.

Tov. Ana Pauker:

Cînd eram la spital la Moscova, nu era la partid, ci la guvern. Operația am făcut-o în 1950 și 6 luni am fost la Moscova. Poate cînd m-am întors în 1950-1951. De atunci lucrurile erau așa că munca și-o făcea fiecare pe domeniul lui și eu îmi făceam mereu reproșuri de ce nu săn în stare ca munca să fie altfel, ca să fie o muncă colegială, nu să se ocupe ăia de la interne numai de interne, cei de la armată cu armata, de la propagandă și agitație numai cu propaganda și agitația.

Chestiunea cu Casa Scînteii de exemplu am aflat-o nu chiar întîmplător, dar s-a pus problema că trebuie fonduri. De Casa radiofoniei am aflat cînd se făcea finisajul și s-a pus chestiunea că trebuie fonduri speciale pentru finisajul acestei clădiri.

A spus, că la Moscova, în față lui Stalin, s-a pus chestiunea unei secții, așa cum este Sovietul Naționalităților, un fel de sfat al naționalităților în Adunarea Națională. Chestiunea aceasta am aflat-o acolo. Nici n-am știut dacă s-a discutat undeva și am rămas trăznită.

Sau chestiunea întovărășirilor tot acolo am aflat-o. Și nici n-am înțeles problema. Am înțeles că în locul colhozurilor să se facă întovărășiri și am spus nu. Și atunci s-a spus că nu, ci să facem întovărășiri.

(continuare în numărul viitor)

Fransa, Mai '68

— criza gîndirii politice clasice —

MIRCEA BOARI

Tinerii francezi sunt plătiști de Mai '68, ne asigură un comentator avizat și, oarecum, de la fața locului acum, la aniversarea a 30 de ani de la revoluție.¹ Dar, *helas*, posedăm la ora actuală o experiență istorică ce ne dovedește cu prisosință că mesajele esențiale lansate cîndva pe parcursul istoriei respectă ciclul de viață al sporilor: ele pot rămîne, pentru decenii de-a rîndul, în stare vegetativă, urmînd ca la un moment dat, de departe de locul și de timpul inițial, să intre în mod neașteptat în ecloziune.

Astfel par a fi mesajele revoluției din mai '68; ele călătoresc încă prin timp și, la fel ca tot ceea ce ține de acel "ceva" inefabil, autentic și genial în istorie, desfășând prediciile și pronozele. Căci putem prognoza lucruri pe care, într-un fel sau altul, le cunoaștem, care adastă undeva la periferia cîmpului cognitiv; lucruri care acceptă închiderea în categoriile curente ale gîndirii. Or, elementul de disconfort pe care Mai '68 îl aduce pînă și azi gîndirii politice este legat tocmai de dificultatea încadrării în aceste categorii. Azi, ne mai informează comentatorul citat, Mai '68 face obiectul unor comemorări oficiale: transformată în statuie oficială, zidită în amintirea propriei sale glorie, mișcarea din mai '68, care a inflamat întreaga lume vestică și nu numai în rîndul tinerilor, pare astăzi un dosar închis. Dar această stare actuală pare a fi mai degrabă expresia unui armistițiu provizoriu, chiar dacă de durată, rezultat în urma renunțării la încercările alternative de apropriere sau de marginalizare a mișcării.

Încă din timpul evenimentelor, interpretările revoltei din mai 1968 au cunoscut în Franța două variante. Prima dintre ele corespunde unei tendințe de assimilare a mișcării cu tradiția insurecțională 1789-1848-1871-1914-1936-1958 "înscrisă în psyché-ul francez" (Pierre Vidal-Naquet, p. 1075).² Prin aceasta, după cum remarcă J.M. Domenach, societatea tradițională a utilizat paradigmă conflictelor istorice pentru a neutraliza noul conflict ce deconcerta analizele politice convenționale și aparatul puterii (p. 1028). Ca urmare, mobilurile mișcării, programul ei implicit (căci unul explicit nu a existat) devinea controlabil prin re-formularea în limbajul liniștitor al tradiției.

Cea de-a doua interpretare răspunde unei tactică a excluderii, marginalizării și represiunii. Ea condamnă mișcarea, identificînd-o cu unul sau altul din proiectele comuniste radicale (trotskist, marxist, castrist, ortodox-stalinist), anarhistă sau nihiliste. Aceasta a fost varianta interpretativă adoptată în cele din urmă de puterea autoritară gaullistă; după o lună de ezitări, pe un ton promițător de război civil și încărcat de dispreț, de Gaulle face un apel la națiunea franceză – într-un mesaj radiodifuzat – pentru a apăra Republica împotriva "dictaturii" și a "comunismului totalitar". Apel care scoate de îndată în stradă 500.000 de patrioți care cer expedierea lui Cohn-Bendit (liderul evreu-german al mișcării) "la Dachau" și ca "Franța să revină francezilor". Această manifestare a reprezentat începutul sfîrșitului.

Comentariile ulterioare s-au înscris, implacabil și disciplinat, pe urmele uneia sau alteia din etichetele lansate încă din vremea aceea și care, astfel, rămîn paradigmatic. Ceea ce mișcarea posedă însă ca inedit rămîne, la fel de sistematic, în afara acestor shabloni.

Dificultățile întîmpinate la clasificarea (și, astfel, la clasarea definitivă) a mișcării din mai '68 provin din *limitele interne* ale limbajului social-politic pe care îl avem la dispoziție. După cum, reciproc, specificul mișcării nu s-a concretizat în programe (care nu au existat), strategii de acțiune politică (care, din nou, nu au existat) –, ci în *limbajul* în care ea se exprimă. Aici, pe interfața dintre un limbaj venerabil și stăpîn pe sine, cel al tradiției social-politice, și cel trepidant și vital al protagonistilor de atunci, se va înscrie probabil eventualul destin viitor al aceluia episod istoric.

Mai '68 a fost prima revoluție din istorie care nu a avut drept obiect de dispută instituții politice, revendicări economice sau sociale – ci obiectul ei a fost invizibil corp al limbii.³ Ea a fost expresia conștiinței teoretice că nu noi vorbim o limbă, ci suntem vorbiți de ea (Roland Barthes); expresia conștiinței că există o formă de prizonierat fără gratii, în care închisoarea este tocmai limba pe care o vorbim. "Simbolistica roșie" și "mistică baricadei" au fost

doar elementele de recuzită ale acestei puneri în scenă a războiului pentru limbă, ale dramatizării sub formă materială a bătăliei dintre nevăzutele categorii ale gîndirii și vorbirii. "Limba salvată" – aceasta ar putea fi expresia sintetică a "programului" Mai '68; căci ea era captivă "discursului terorist la doctrinarilor", a celui "seducător al publicității" sau a celui "liniștitor al tehnocraților". Noul limbaj "a apărut la jocăjunea dintre vis și realitate; el a înflorit pe ziduri" (J.M. Domenach, p. 1030). După cum se exprima un comentator-participant, "alfabetul ritual explodează... și fraze... se nasc și mor într-un dezmat de cuvinte"; frazele care acoperă perejii "sînt poate primele elemente ale unui dicționar al libertății" (Claude Audejan, p. 1098).

Din punctul de vedere al bătăliei pentru limbă, putem afirma că Mai '68 a fost un succes. Cînd dur, cînd plin de farmec, limbajul inventat de Mai '68, *poetica* lui Mai '68, salvată din efemerul tencuielii de pe zidurile pe care a fost însemnată, de scribi cu conștiință istorică, stă și azi mărturie pentru aceasta. Prin limba sa, mișcarea se situează în interstițiile lumii moderne, într-un limbaj al realului vecin cu inexistentul – și, consecutiv, în afara categoriilor clasice prin care acest real este gîndit. De acolo, ea îl/le pune în discuție. În raport cu respectivele categorii, mișcarea nu poate fi descrisă decît negativ; prin prisma lor, identitatea afirmativă a lui Mai '68 rămîne pată oarbă a privirii analitice. Această limitare, sesizabilă prin analiza formelor specifice de expresie, semnalează ruptura profundă pe care mișcarea din Mai '68 o introduce în conținutul politic realitate-limbaj.

În cele ce urmează, ne-am propus să lăsăm limba lui Mai '68 să vorbească din nou, limitînd comentariile la un strict necesar menit să sublinieze această ruptură.

Revoluție, program, organizare: în afara istoriei sociale

Camarazi, singurul remeđiu este de a ne avena în vid, fără program, fără obiectiv, pentru că dacă avem un program suntem posesăți (tag, Mai '68). Mai mult decît lipsa programului, refuzul lui a derutat analiștii binevoitori și a alimentat critica denigratorilor. Însă, această lipsă provine din conștiința faptului că sistemul capitalist este un sistem "moale", cu o mare capacitate asimilatorie. Neputînd fi formulate altfel decît în limbajul revendicărilor consacrate, pe care aparatul politic știa să le manipuleze, "contraproponerile revoluționare" nu sună articulate; ele se prezintă într-o formă *implicită*, prin refuzul unui în-

treg sistem civilizațional, și sub forma *explicită* a ofertei unui nou stil de viață. "Programul" obligă formularea punctelor sale în temni curenți, pe înțelesul tuturor – dar aceștia sunt tocmai termenii pe care puterea îi controlează și singurii în care ea acceptă să fie interpelată. În plus, programul presupune organizare – adică înregistare și intrarea într-o ierarhie: deci refacerea unui dispozitiv de tipul "democrației guverne" și nu al unei "democrații guvernante" (G. Burdeau). Drept urmare, protagoniștii lui Mai '68 acordă importanță unui singur lucru: revolta însăși, ei nefiind preoccupați de transformarea ei într-o revoluție instituțională (Jacques Julliard, p. 1043). Ceea ce înlocuiește revoluția clasică este ideea unei *permanetizări* a contestației; scopul ei nu este distrugerea unor structuri și înlocuirea lor cu altele, care inevitabil vor genera la condiția celor dinaintă; ci tocmai crearea unor structuri care să dea drept de rezidență contestației (Marie-Claire Bopars, pp. 1064-1065), de fapt a unor "elemente" (după cum remarcă François Vergne, p. 1066, pînă și cuvîntul inventat) de contestație permanentă în cadrul structurilor existente. Cel mai adesea, principali conduceatori ai mișcării au refuzat să definească în mod clar obiectivele acțiunii lor – acest lucru ar fi echivalat cu transformarea lor în "birocați ai revoluției" (J. Julliard, p. 1043). Ceea ce conta era *refuzul formal* și refuzul de a traduce acest refuz în reforme concrete.

Statul, partidele, Puterea și Opoziția, parlamentarismul, democrația: în afara politicului

Jos statul polițist. Alegeri = trădare. Puterea se află în stradă. Creștinismul parlamentar (tag-uri, Mai '68).

În egală măsură, mișcarea contestă puterea oficială gaullistă, dar refuză și identificarea cu opoziția. De aceea, partidele de opoziție s-au simțit la fel de amenințate. Drept urmare, atât dreapta, cât și (mai ales) stînga (întrucît mișcarea purta urmele simbolice ale unui socialism uman pe care stînga instituțională nu se simțea în stare să îl ofere) s-au raliat în jurul puterii gaulliste în excluderea tinerilor revoltăti. Astfel, *L'Humanité* și califică drept "grupuscule de anarhiști, marxiști, trotskisti, compuse din fi de mari burghezi și conduse de anarhistul german Cohn-Bendit", iar *Le Figaro* se întreba retoric: "studenți, acești tineri? ei țin mai degrabă de corecțională decît de universitate". De fapt, în această respingere a Franței oficiale este

ascuns refuzul ideii de putere în forma ei *instituționalizată* în democrația capitalistă. Mișcarea nu a făcut apel la organizațiile politice tradiționale și nu și-a formulat exigențele în termeni asimilabili unor dezbateri parlamentare. Dar “punerea în discuție a regimului parlamentar nu e decât una dintre formele unei contestații radicale a Statului considerat ca principiu de autoritate” (J. Julliard, p. 1011). Dar ceea ce este contestat în Statul “polișist” este de fapt expresia unui autoritarism specific societății (post)industriale, bazat pe compulzia consumului și care înstrâinează ființa umană de esență ei mai bună: “revoluția care va începe va pune în discuție nu doar societatea capitalistă, ci societatea industrială. Societatea de consum trebuie să piară de moarte violentă. Societatea alienării trebuie să dispară din istorie” (tag.). La rîndul ei, democrația liberală este văzută ca o sumă de mici despoteisme mînate de egoismul mercantil.

Raționalitatea, scientistul, tehnocrația, educația: în afara gîndirii pozitive

Dedesubtul pavajului este plaja. Imaginea ia puterea. Cultura va însemna descoperirea de către fiecare a puterii de a-și impune lumii propria subiectivitate, de a da corp propriilor vise (tag-uri, Mai '68).

Aceste lozinci, dînd glas unei voîntă pentru o “existență estetică”, vin să contrazică raționalitatea intrinsecă a unei civilizații subordonate economicului și acumulării maniacale de bunuri. Avantajele acestei civilizații sînt depășite, devin respingătoare pentru că ele “izolează viața, sărăcesc sufletul” (J.M. Domenach, p. 1025). Acesta este complet pierdut în mulțimea de obiecte industriale care populează universul unei “existențe mecanizate” (*id.*, p. 1026). Astfel, “de acum înainte, cultura nu va mai fi un conținut transmisibil și degradabil sub formă de valoare-marfă” (tag, Sorbona). Astfel de mini-texte afirmă un mod de existență care îl opune pe “a fi”, umilit de lumea contemporană, lui “a avea”, divinizat de ea; ele propun un ideal etic-estetic de construcție a persoanei imposibil de articulat în jargonul politic existent.⁴ În această dimensiune etic-estetică rezidă șiumanismul funicular al mișcării, opus pretinsului “umanism” reificant și alienat al societății de consum: “umanistii = cîinii de pază ai burgheziei” (tag.). La rîndul său, sistemul educativ este văzut ca o mașină de producție industrială a “competențelor” cerute de sistem.

Expresia matură a acestei raționalități calculeatoare este tehnocratismul ca formă de putere poli-

tică instrumentată științific. Științele sociale au constituit punctul de pornire al mișcării, declanșat în departamentul de sociologie al Universității din Nanterre. Instrumente ale puterii politice, economice, administrative, științele zise “socio-politice” servesc la manipularea nevoilor și dorințelor cetățeanului, ele fiind utilizate de oamenii de aparat și de birocrati împotriva acestuia și în afara oricărui control din partea lui (Paul Thibaud, p. 1036). Astfel, ni se spune că *Po-poarele nu sunt sedimentul sistemelor politice, șeptul sociologic al puterii; și că, atunci cînd ultimul sociolog va fi sugrumat cu mașele ultimului bîocrat, studenții vor fi liberi* (tag-uri). Doar e Revoluție!

Productivismul, munca, sindicalismul: în afara capitalismului

Nu mai lucreți niciodată.

De-acum înainte trebuie scris pe ziduri: spontaneitate: creativitate (tag, Sorbona, Mai '68)

Mișcarea, inițiată în sînul universității, s-a extins în rîndul clasei muncitoare, atingând rapid un nivel pan-național și luînd forma unei greve cvasigenerale. Asocierea muncitorilor cu studenții a asigurat creșterea forței de impact a mișcării. Dar, în același timp, a reprezentat și punctul ei nevrălgic. Erodată, pe de o parte, de capitalism, și de cealaltă parte, de societatea de consum, clasa muncitoare nu mai era, după cum notează J.M. Domenach (p. 1026), forța motrice a conștiinței revoluționare. Sub presiunea conducerilor sindicale, răspunzînd astfel dorinței majorității muncitorilor, contestația a fost adusă pe terenul revendicărilor salariale și orare – teren pe care forțele politice contestate și-au regăsit echilibrul pierdut în vertijul iscat de poetica antimuncă și unde puterea legală știa cum să opereze (*id.*, p. 1027). În felul acesta, contestația de ansamblu a societății capitaliste a fost redusă la tema “ameliorării” sistemului, temă prin care social-democrația occidentală a rodat de mai bine de un secol capitalismul european, făcîndu-l suportabil și închizîndu-l în ciclul producție-consum. Acel “Nu mai lucreți niciodată!” se împotrivează tot mai multii înțeleasă ca sursă de întreținere a acestui ciclu. “Spontaneitatea” și “creativitatea” sînt menite a restituî muncii acele dimensiuni estetice și profund umane care au fost eliminate din ciclul de fier al “creșterii economice”.

*

Antiliberalism, antidemocratism, antiparlementarism, anticonsumerism, refuzul muncii “pro-

ductive”, antumanism, antiraționalism: decontextualizate, scoase din cadrele democrației occidentale de la sfîrșitul secolului XX și recontextualizate în condițiile Europei de Est, astfel de poziții riscă să fie impropriu înțelese și să fie condamnate în virtutea unei sfinte indignări de “tranzitie” (o bună ilustrare reprezentînd-o Adam Michnik într-un dialog cu Dany Cohn-Bendit, în carteau *Que nous avons aimé la révolution*). De asemenea, asocierea cu Mai '68 a numelor lui Lenin, Mao, Trotski, Che Guevara, Castro, referințele la revoluția culturală chineză, susținerea Vietcong-ului pot fi dificil de acceptat într-o Europă de Est abia scăpată de astfel de obsesiî. Dar un ochi analitic precaut va ști să facă distincție între substanța lui Mai '68 și aceste semene, care nu sînt altceva decît un patrimoniu, o rezervă de-acum clasîcă de simboluri revoluționare. “Programul” lui Mai '68 este prins în tag-urile sale. Revoluțile, la fel cum a fost și cazul celei române din Decembrie '89, comunică telegrafic. Mult mai impalpabil decît împrumuturile din ideologia stîngii radicale (care sînt reale), sensul profund al lui Mai '68 se lasă greu prins în concepte. Rarefiat, subtil, volatil și fugace, el distilează o realitate de un ordin secund, o realitate temporizată, mai mult o promisiune decît o stare de fapt consegnabilă sub formă de proces verbal. De aceea s-a vorbit, în legătură cu Mai '68, de prima revoluție postmarxistă din Europa Occidentală, de tranzitie de la capitalism la un socialism al oamenilor liberi, de o formă incipientă a revoluțiilor secolului XXI în țările postindustriale. Dacă lucrurile se vor petrece astfel sau nu, doar Timpul, care poartă de-acum sporii lui Mai '68, o va putea dovezi. Dar ce se poate afirma cu certitudine, este că Mai '68 semnalizează prin mesajul să clivaje adînci în sînul realității, de data aceasta, curente. Și, în primul rînd, a scăderii capacitatii gîndirii politice clasice de a da seamă de fluxurile subterane ale lumii (post)moderne. Subordonate gestiunii și controlului corpului social în vederea purei productivități, științele sociale și politice neglijăază viața socială care se desfășoară în afara muncii și consumului. Concepția doar prin prisma acestui economism rudimentar, viața socială, existențele individuale, nu pot fi decît *constrînse* de gîndirea și practica politică. Mai '68 nu este decît un simptom al acestei relații tensionate, a faptului că dinamica socială și destinele individuale, pe de o parte, și administrarea politică, pe de cealaltă parte, există o ruptură.

Mișcarea din Mai '68 se înscrise într-un cadru teoretic dominant în deceniul săpte, de critică a societății de consum și a instituțiilor clasice. Scrisori ca cele ale lui Jean Baudrillard, Michel Foucault, Gilles

Deleuze, Pierre Clastres, Marcel Gauchet reprezintă o punere radicală în discuție a structurilor societății occidentale, pregătind conceptual terenul pentru o reconstrucție a ontologiei social-politice.

Dar aceste demersuri țin de viitorul Europei de Est care, azi, adoptă în formă comprimată tocmai rețeta pusă în discuție de Mai '68. După cum în Europa de Vest, agenda Construcției Europene, accelerată la finele anilor optzeci de colapsul comunismului, a plasat, pare-se, pentru o lungă vreme, pe linie moartă adeverirea acelei realități alternative, a aceluia posibil prins în limba lui Mai '68. Un posibil care va continua să reprezinte o provocare adresată, prin Timp, Istoriei.

NOTE:

1. Dan Alexe, Radio Europa Liberă, 4 mai 1998, pe baza unui material din *The Guardian*, comentariu transmis de la Bruxelles.
2. În alcătuirea acestei prezentări sintetice am folosit ca referință de bază *Dosarul Mai '68*, alcătuit de revista *Esprit*, nr. 372, mai-iulie 1968. În absența unor mențiuni distincte, citatele inserate în text și referințele trimis la pagini din acest volum.
3. Din acest punct de vedere, ea poate fi considerată drept echivalentul politico-istoric al acelei “răsturnări lingvistic” petrecute în științele sociale și umanistice odată cu ascensiunea, începută tot în anii șaizeci, a structuralismului și deconstrucției.
4. Probabil că este cazul să semnalăm o posibilă paralelă între Mai '68 și revoluțiile din Europa de Est din 1989. Cel puțin pînă la o anumită fază a derulărilor lor, aceste revoluții au fost de asemenea construite în jurul unui corp doctrinar care propune o formă de umanism centrat pe valori etic-estetice, pe individ și avînd un parfum net existentialist. Sînt de menționat în special chartiștii cei; luîndu-și inspirația din lucrările filosofului Jan Patocka, aceste valori sînt aduse de ei în imediatul politiciei, realizînd o interfață de limbaj identică celei semnalate în secțiunea introductivă a eseului de față. Dacă paralela rezistă, am avea deja de-a face cu o *clasă* de fenomene de tip revoluționar care nu respectă modelul clasic.

MIRCEA BOARI – MA in Philosophy, University of Bucharest; MA in political theory of Manchester (UK), and Ph.D. candidate in political sciences at University of Hawaii (USA).

Germania

– o lungă vară fierbinte electorală –

ADRIAN CIOROIANU

Vineri 17 aprilie a.c., Congresul Partidului Social Democrat (SPD), întrunit la Leipzig, și-a desemnat în mod oficial (cu cinci luni înaintea scrutinului...) candidatul pentru funcția de cancelar al Germaniei, în vederea alegerilor legislative din 27 septembrie: speranțele social-democraților, destul de întemeiate după ultimele sondaje, săt puse în avocatul Gerhard Schroeder (în vîrstă de 53 de ani), actual prim-ministru al landului Saxonia Inferioară, puternic sprijinit de șeful "roșilor", Oscar Lafontaine. Puțini săt cei care se mai îndoiesc de faptul că, în lipsa unor surpirse de proporții în campania ce va colora vara berlineză, social-democrații germani ar mai putea fi oprită în drumul lor spre putere.

Venit la putere în octombrie 1982, pe fondul unei reale crize a coaliției dintre social-democrați (SPD) și liberali (FDP) ce susținuseră guvernul cancelarului Helmut Schmidt, Helmut Kohl pare să se apropie azi de sfîrșitul unei excepționale cariere politice. Mai "longeviv" decât legendarul Konrad Adenauer (cancelar între 1949 și 1963) și legatar exemplar al moștenirii acestuia, Kohl a realizat în timpul mandatului său mai mult decât speră oricare dintre suporterii săi: reunificarea Germaniei și implicarea deplină a acesteia în bătălia pentru Europa unită – de unde și remarcile condescendente de *nec plus ultra* pe care Schroeder îl le adresează adesea, ca și acuzele că actualul cancelar preferă să fie, în ultimii ani, mai mult european decât german. Mai important decât atacurile acide ale candidatului social-democrat este faptul că o mare parte a electoratului german pare a fi de acord cu acest lucru: imediat după congresul de la Leipzig, sondajele îl creditau pe Schroeder cu 66 de procente, în timp ce doar 26 săt mai rămăseseră fidèle veteranului Kohl. Părerea unanimă a observatorilor este că, dintr-un motiv sau altul, Germania este la o răspîntie a istoriei sale recente. În aceste condiții, întocmai ca în povestea cu jumătatea paharului, plină sau goală, alegătorul german va fi chemat în septembrie pentru a pune în cumpănă cîteva date foarte concrete.

Bilanțul erei Kohl: reușite economice...

i) potrivit evaluărilor locale, creșterea economică a Germaniei își va păstra *trend-ul* ascendent și în următorii ani, în ciuda crizei din sud-estul Asiei (în principal Indonezia, Coreea de Sud și Tailandă) ce a tulburat sensibil mediul de afaceri internațional. Produsul Intern Brut al Germaniei are estimată o creștere de 2,8% pentru 1998 și de 2,7% pentru 1999, avind ca element-cheie tocmai exporturile, adică același domeniu prin care, în anii '50, s-a clădit "miracolul economic german".

ii) marca germană, moneda-simbol a Renașterii țării din coșmarul războiului și, din 1979, cea de-a doua monedă "de rezervă" a mediilor financiare mondiale, este la ora actuală cea mai stabilă monedă europeană: în luna martie a.c. rata inflației era de 0,6 procente, cea mai mică din zona Europei comunitare; marca germană pare a fi și veritabilul pilon de rezistență al viitoarei monede europene unice, dar se va vedea dacă această ipostază va fi sau nu în favoarea lui Kohl (dincolo de aspectele în sine măgulitoare, nu se stie cît va fi de apreciată de către electoratul german, care pare mai curînd dormic să păstreze marca decât să parieze pe noul EURO).

iii) situația capitalului german, aflat într-o pronunțată ofensivă mondială, pare mai bună ca niciodată, prilej pentru diversi observatori de a vorbi, mai mult sau mai puțin în glumă, despre un nou "imperialism economic german", specific *epocii* Kohl. Pe de o parte, rînd pe rînd, marile firme germane vin să-și prezinte bilanțul ultimului an, în culori care de care mai optimiste: Robert Bosch GmbH a realizat în primele patru luni ale lui 1998 o cifră de afaceri de 16,2 miliarde DM, adică o creștere de 9,8% față de aceeași perioadă a lui 1997, și estimează pentru întregul an 1998 o cifră de afaceri de 49,2 miliarde DM (în condițiile în care 53% din investițiile anului trecut au fost făcute în străinătate și această tendință pare că va continua); la fel, compania Henkel Cosmetics din Dusseldorf (producătorul gamei Fa, simbol al opulenței occidentale în România anilor '80,

pentru cine mai este dispus să-și reamintească...) anunță că a cunoscut o creștere cu 12 procente a cifrei de afaceri, adică 5,3 miliarde DM, în comparație cu primul trimestru din 1997 (iar '97, față de '96, cunoște o creștere a profitului net cu 13%, adică 626 milioane DM). La același capitol amintim și datele oferite de către Jürgen Weber, președintele companiei Lufthansa, "aripile Germaniei" (ca importanță, cea de-a doua companie aeriană a Europei, după British Airways): o creștere estimată a cifrei de afaceri de 5 procente în 1998 (în raport cu cele 23,1 miliarde DM din 1997), anunțată prin cei 8,8 milioane de pasageri ai companiei din primul trimestru '98 (adică un plus de 10,5% față de perioada similară a anului trecut).

iv) mediul bancar al Germaniei reunificate este un model, de multe ori intangibil, pentru toate economiile europene. Datorită puterii și circulației mărcii, băncile germane (în principal trio-ul Deutsche Bank, Dresdner Bank și Bundesbank) dirigează, se spune, politica financiară a Europei de cîțiva ani buni. Deutsche Bank, cea mai mare bancă germană (și prima bancă europeană a sfîrșitului de secol), este puternic implicată, după cum vom vedea, în gigantul *monopoly* transpus în realitate prin politica de achiziții financiare; Deutsche Bank se află, actualmente, în fața unui risc major, deoarece ea pare a miza serios pe viitoarea monedă comună europeană EURO și rămîne de văzut cum va absorbi socul celor un miliard de mărci angajați în Indonezia, țara cea mai afectată de recenta criză asiatică; Dresdner Bank, a doua bancă germană, se prezintă ceva mai relaxată, datorită în principal modestei sale implicării în Asia de Sud-Est – cu un beneficiu net de 1,69 miliarde mărci în 1997 (adică o creștere de 6,8% față de 1996), Dresdner a reușit o altă lovitură de grătie prin fuziunea filialelor sale din Japonia cu reprezentanțele grupului japonez de investiții și *life insurance* Mediji Mutual Company, ceea ce echivalează cu o întărire a poziției Dresdner Bank pe piața japoneză a activelor, una dintre cele mai puternice din lume. În fine, Bundesbank, banca-fanion a Germaniei unite (cea care contribuie masiv la lichidarea datorilor fostei Germanii Democrate), a semnalat pentru 1997 un profit de 23,5 miliarde DM (față de 9,4 miliarde DM în 1996), un record în raport cu previziunile cele mai optimiste, dar care se datorează în mare parte faptului că Bdb a fost obligată să-și revalueze depozitele în dolari, la o cotă favorabilă mărcii.

v) în fine, să reținem la activul guvernării Kohl nemascata campanie extensivă a capitalului german, în măsură, cu siguranță, să dea dureri de cap

partenerilor europeni, cel puțin atîta vreme cît nu lipsesc cei ce vorbesc despre conturarea unor domenii de monopol german asupra pieței continentale: în primul rînd, fuziunea despre care s-a vorbit cel mai mult, cea dintre compania germană Daimler-Benz (în '97, beneficii de 4,3 miliarde DM și o creștere cu 15% a vînzărilor la principala marcă, Mercedes, iar pentru '98 prognoza de 850.000 automobile vîndute) și compania americană Chrysler (fuziune asistată, bineînțeles, de către Deutsche Bank, cea care va fi cel mai mare acționar al noului concern, cu 12 procente din acțiunile totale), rezultînd astfel un al treilea gigant mondial în construcția de automobile. Siderurgia europeană va avea propriul ei gigant, prin fuzionarea apropiată a firmelor germane Thyssen și Krupp, fiecare dintre ele nume de rezonanță în domeniul de mai bine de un secol. În domeniul media, se vorbește despre intenția trustului german Bertersmann de a cumpăra editurile americane Random House și Banham Books, una dintre cele mai surprinzătoare preluări ale ultimilor ani; în fine, de reținut și duelul intergerman între companiile BMW (care a anunțat un an '97 cel mai bun din istoria sa) și Volkswagen pentru cumpărarea mărcii-simbol a Marii Britanii, Rolls-Royce Motor Cars; sumele vehiculate au fost de domeniul fabulosului (s-a vorbit de 1,5 miliarde DM) și devine tot mai probabil că viitoarele automobile ale casei regale britanice să fie germane.

...și incertitudini sociale

Puși în față acestor reușite indubitate, adversarii lui Kohl au propriile lor interpretări, deloc rupte de realitate:

i) pe drept sau pe nedrept, lui Kohl i se reproșează că a fost prea optimist în privința costurilor reunificării – chiar dacă nimici nu contestă că aceasta a fost istorica victorie a mandatului său, dincolo de extazul inițial și de bucuria netrucătă a reunirii germanilor, anual au fost "pompați" în cele cinci landuri estice între 150 și 200 miliarde de mărci, dar problemele fostei RDG nu sunt nici pe departe rezolvate, mai fiind necesari – spun realiști – încă 10-15 ani.

ii) este unanim recunoscut că Germania trebuie să se instaleze definitiv ca principal partener comercial al Europei de Est (schimburi comerciale în creștere cu 25% în '97 față de '96 și exporturi germane în valoare de aproape 54 miliarde mărci, principalul partener din zonă fiind Polonia), dar la fel de adevarat este – și se amintește tot mai des – că Germania rămîne și principala țintă a emigrării legale (vezi

exemplul refugiaților de război din fostă Iugoslavie) sau ilegale din Europa, ceea ce conduce la o perturbare accentuată a pieței muncii și la alterarea securității sociale, tot atât de preteze – vom vedea – pentru grăpările de extremă dreaptă.

iii) șomajul rămîne problema endemică a Germaniei, dar acesta este deja un capitol de istorie, pentru că mereu, de la cel de-al doilea război mondial încoace, Germania (fostă Federală) a avut o forță de muncă excedentară. Judecat pragmatic, acest surplus a fost unul dintre pilonii reușitei economice și al păcii sociale care – cu puține excepții – a caracterizat ultimele decenii. Tradițional, sindicalele germane, grupate în puternica *Deutsche Gewerkschaftsbund* (DGB, Confederația Muncitorilor Germani, înființată în 1949, numără acum aproape 9 milioane de membri) s-au integrat cu revendicări rezonabile în strategia de *Soziale Markwirtschaft* (economia socială de piață) pe care CDU a propus-o germanilor încă de la finele anilor '40. Numai că, între timp, lucrurile par a se mai fi schimbat: în toamna anului 1982, la venirea sa la putere, Kohl a găsit o Germanie cu 2 milioane de șomeri, ceea ce însemna atunci 8% din populația activă; astăzi, DGB și diverse institute specializate cad de acord asupra unui număr de peste 4,5 milioane șomeri, adică în jur de 12 procente din populația activă. Și mai agasant – din perspectiva viitoarelor alegeri – este faptul că în landurile estice rata șomajului (peste 19%) este dublă față de zona vestică.

iv) în fine, printre germanii de rînd mai există senzația – difuză, dar reală – că fundamentele modului lor de viață par a se clătina, că Germania, în ciuda reușitei sale economice incontestabile, va fi marele perdant al unei Europe Unite, ea trebuind să suporte ineficiența altor parteneri (precum Italia). Anumite opinii de extremă fac mare cauză pe seama faptului că Bernd Pischetsrieder (președinte la BMW), Jurgen Schrempp (Daimler-Benz), Ferdinand Piech (Volkswagen), Rolf Breuer (Deutsche Bank) sau Hans-Dietrich Winkhaus (Henkel Cosmetics) nu mai reprezintă tipul de industriaș german care a clădit bunăstarea germană, ci o specie nouă de "rechinii" europeni, mult mai atenți la piața comună, decât la piața internă. Nici măcar Dieter Schulte (liderul centralei sindicale DGB) nu scapă de această acuză...

Surpriza saxonă...

Cele spuse mai sus ar putea fi o explicație pentru vestea îngrijorătoare venită în primăvară din landul Sachsen-Anhalt (fostă regiune ređegistă!): pe

26 aprilie, în alegerile regionale, formațiunea de extremă dreaptă *Deutsche Volksunion* (DVU, Uniunea Poporului German) a obținut 12,9 procente, adică cel mai bun rezultat obținut de vreo formățiune de extremă dreaptă în toată perioada postbelică. Chiar dacă social-democrații (SPD) au cîștigat scrutinul local cu 35,9%, urmați de creștin-democrații (UCD) cu 22%, scorul surprinzător de bun al partizanilor DVU, ca și cele 19 procente obținute de fostul partid comunista, actualmente Partidul Socialismului Democratic, au fost de natură să pună Germania pe gînduri – cu alte cuvinte, aproape o treime din voturi și le-au împărțit extrema dreaptă și fosta extrema stîngă rebotezată, ceea ce nu este deloc măgulitor pentru programul ambicios al partidului lui Kohl. Există, desigur, explicații: pe de o parte, surprinde faptul că un electorat estic a preferat să voteze cu formațiunea unui bavarez pur sănge cum este multimiliardarul Gerhard Frey, președintele DVU, care și-a condus campania, netulburat, de la München, împreșind peisajul media cu spoturi televizate și cu articole vitriolate în ziarul său, *Nationalzeitung*; pe de altă parte, este normală inerția unui electorat estic confruntat cu o serie de probleme la care nu se aștepta, ca și "cedarea" în fața milioanelor de mărci aruncate de Frey pentru o campanie electorală ce a specula neîmplinirile promisiunilor lui Kohl. Chiar dacă, la nivel federal, extrema dreaptă sau cea stîngă nu se anunță a fi un pericol electoral, rămîn de reținut aceste semnale ce arată, printre altele, că profunda unificare rămîne, încă, un pariu al viitorului.

... va fi singura?

Nu numai Gerhard Frey speculează promisiunile neonorate ale lui Kohl, ci și adversarul său direct, socialistul Schroeder. Este adevarat că Helmut Kohl se implică foarte mult – poate prea mult, spun criticii – în problema unificării monetare europene, neglijînd problemele de acasă; între timp, Schroeder a făcut, atunci cînd a trebuit, figura unui eurosceptic cu măsură, speculîndabil faptul că el este din 1990 prim-ministrul unui land puternic industrializat, cu o rată a șomajului (12,6%) peste media națională. Schroeder a îmbinat pînă acum destul de bine realitatea și apărantele: campania sa, aparent pragmatică, atâtă vreme cît vorbește foarte mult despre șomaj, a debutat în manieră agresiv-americană (imnul electoral este un hit de tip din anii '80 al grupului american Starship, *Nothind gonna stop us now* (Nimic nu ne mai poate opri...), prilejuind sarcasme din partea lui Kohl. Un Kohl în care deja prea mulți văd ex-

cancelarul – și aici nu este vorba numai despre presa germană, ci și despre colegii europeni ai cancelarului – precum Tony Blair, premierul din 10 Downing Street, cel care s-a grăbit să fie primul care să ureze succes lui Schroeder și care nu obosește vorbind despre o "modă socialistă europeană" – cu trimiteri la Anglia, Franța și, în perspectivă, la Germania. Deși a fost prima țară europeană care a ratificat Tratatul de la Amsterdam (pe 27 martie a.c.), Germania – prin Kohl – a avut dificultăți în a-și impune vizionul asupra viitoarei Bănci Centrale Europene, organismul care va administra, după 1 ianuarie 1999, moneda EURO. Simbolul acestor disensiuni a fost numele viitorului președinte pe 8 ani al BCE: în timp ce Franța își susținea propriul candidat (Jean-Claude Trichet, 55 ani), Germania și restul celor 11 au optat pentru olandezul Wim Duisenberg (62 de ani). Numai că totul s-a transformat pînă la urmă într-o înfîringere indirectă a lui Kohl: Duisenberg a anunțat că își va îndeplini numai o jumătate din mandat, după care funcția va reveni lui Trichet. Chiar dacă sediul viitoarei BCE va fi la Frankfurt și în ciuda vizitei protocolare a lui Bill Clinton din 13 mai a.c., presa germană a interpretat *summit-ul* din 2 mai de la Bruxelles drept o înfîringere a lui Kohl, impresie accentuată de zvonurile referitoare la o răcire a relațiilor Kohl-Chirac, prilejuite de întîlnirea bilaterală de la Avignon (cea de-a 71-a întîlnire bilaterală la vîrf), la cîteva zile după Bruxelles și înainte de *summit-ul* G-8 de la Birmingham (unde Kohl și Chirac s-au plimbat amîndoi, ostentativ, într-un automobil, tocmai pentru a neutraliza rumorile).

Ipoteze electorale

Cu cîteva luni înainte de alegeri, toate sondajele dău ca sigur faptul că nici unul dintre partide nu va putea alcătui un guvern monocolor. În aceste condiții, printre multele ipoteze electorale se vorbește inclusiv despre o posibilă "mare coaliție" între creștin-democrați (CDU și aripa lor bavareză, Uniunea Creștin-Socială, CSU) și social-democrați (SPD); un precedent istoric există, chiar dacă nu unul foarte durabil la vremea lui: coaliția de trei ani CDU-SPD, condusă pe atunci de Kurt Kiesinger (1966-1969). Situația este paradoxală, deoarece toate declarațiile converg în ideea că, deși în principiu *toate* alianțele sunt posibile, în schimb nu *orice* alianță este credibilă; acest lucru pare că va afecta mai mult Partidul Social-Democrat, obligat să fie foarte prudent în politica sa de alianțe, măcar și pentru faptul că nici un lanț nu este mai puternic decât cea mai slabă verigă a sa.

Această deoarece celelalte partide trec prin crize de diverse facturi: liberalii, în măsura în care ar fi disponibili pentru o colaborare cu SPD (și ea ar avea un precedent istoric), sănătoșează în pericol, la nivel federal, de a nu trece pragul de 5 procente; la fel, ecologii lui Joschka Fischer, "verzii" care după votul din Bundestag "contra" extinderii NATO spre Est (26 martie a.c.) și mai ales după ce au propus triplarea prețului la benzina, nu mai reprezintă pentru socialisti chiar partenerul ideal; la rîndul său, Gerhard Schroeder s-a grăbit să respingă acuzații din ce în ce mai directe venite din partea creștin-democraților referitoare la ideea unei alianțe între social-democrați și Partidul Socialismului Democratic (ex-comuniști), spunând că nu agreează ideea de a fi cancelar cu prețul unui posibil sănătaj electoral al acestoră din urmă.

Așadar, păreri împărțite în privința verii electorale berlineze: unii o prevăd fierbinți la propriu și la figurat, alții spun că nici un german respectabil nu-și va neglija odihna estivală pentru un duel electoral constrîns să ajungă, oricum, la un compromis. 27 septembrie va da dreptate cui trebuie.

ADRIAN CIOROIANU – He graduated from the Department of History, University of Bucharest, where he currently works as a Teaching-Assistant. DEA in History at the Laval University, Quebec, Canada and candidate for Doctor's Degree at the same University. Articles and essays published in *LA&I*, *Dilema*, 22, *Dosarele Istoriei* etc.

Geopolitica spiritului

Frontiera religioasă și culturală între ortodoxie, catolicism și protestantism, melanj inedit de Europa Occidentală și Europa Orientală, utopie politică sau dat geopolitic încărcat de istorie, Mitteleuropa este văzută mai mult ca un simbol decât ca o realitate. Cărțile* de față își propun să dea răspunsuri la întrebările legate de identitatea istorică și culturală a acestei regiuni, încercând să releveze specificul și diferitul acestui spațiu încărcat de simboluri și semnificația variabilității "geometriei" sale, constituindu-se astfel într-o lectură obligatorie pentru cetățeanul Europei Centrale.

Termenul de *Mitteleuropa* apare pentru prima dată în vocabularul uzuial german spre 1914, odată cu *Zwischeuropa* – Europa intermediară –, găsindu-se apoi în discuțiile europenilor de fiecare dată cînd configurația frontierelor din centrul Europei era pusă sub semnul întrebării sau cînd țările de limbă germană treceau prin crize acute de identitate.

Identitatea central-europeană apare pentru mulți ca imposibil de revendicat în afara componentei sale germane (J. Rupnik), din punct de vedere istoric, *Mitteleuropa* avînd două accepțiuni care provineau din credința într-un mesianism al poporului german, singurul capabil să aducă ordinea în haosul naționalităților: pangermanismul și ideea Sfintului Imperiu germanic.

* Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii, antologie coordonată de Adriana Babeti și Cornel Ungureanu, colecția "A Treia Europă", Iași, Editura Polirom, 1997.

* Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, traducere Anca Opric, Iași, Editura Polirom, 1997.

ciocnirea cu alte state – un soi de "darwinism geopolitic" (Rider). Constantin Frantz se întrebă dacă austro-Ungaria reprezintă o idee de viitor sau este doar un model perimat, iar Eugen Ionescu pledează în anii '80 pentru crearea unei federării central-europene care să țină seamă de un "echilibru just".

Claudio Magris consideră că diferențele proiecte politice *mitteleuropene* oscilau între planuri de confederație danubiană și hegemonie germană. Rider amintește, la rîndul său, de dihotomia dintre concepția prusacă și cea austriacă asupra statului, respectiv *Mitteleuropa* – model german care concepe națiunea ca *völk* și limbă, și *Zentral-europa* – model habsburgic care privea Europa Centrală ca și totalitate pluriculturală și multinațională.

Conflictul între aceste vizionuri, rezumat în conflictul dintre primordialitatea națiunii sau a culturii, a condus la distrugerea Europei Centrale (J. Rupnik). Milan Kundera amintește și faptul că austriecii erau, la rîndul lor, divizați între un naționalism pangerman și propria vizionare central-europeană. Friedrich Naumann, citat de Rider, autorul cărții *Mitteleuropa*, vedea în aceasta o idee de război prin care regiunea Europei Centrale ar putea deveni o putere împotriva SUA, URSS, imperiilor britanic și francez, Germania trebuind să devină motorul politic, economic și cultural în noua "federatie de state" concepută după modelul *reich*-ului bismarckian. Rider îl mai amintește și pe primii geografi ai zonei, care vedea în *Mitteleuropa* un ansamblu "natural", coerent, în care este inserat neapărat *Reich*-ul german și unde fiecare stat trebuia să și găsească spațiu natural, vital prin

tea germanilor. Deși suprarealismul, expresionismul, postmodernismul și dodecafonia și-au găsit originea în Europa Centrală, tradițiile statale ale acestei zone află pe rînd sub presiunile germană și rusă și au spus cuvîntul, determinîndu-i pe unii autori ca Daniel Beauvois să considere că realitatea acestei regiuni înseamnă mai mult ghetourile, animozitățile religioase și rasiale, decât etosul cultural și artistic. Virgil Nemoianu vorbește totuși despre "etosul central-european ca etos protestant al muncii și al instruirii", născut dintr-o combinație de elemente romantice și illuministe care au facilitat și o "efervescentă asociativă", iar Czeslaw Milosz conțurează specificul atitudinilor central-europene: conștiința istoriei atât ca trecut, cât și ca prezent, mișindria națională lezată care generează autocompătimire și mitologii (vezi cazul soldatului Svejk), spaimea de panopticon, nihilismul, într-un cuvînt o combinație de trăiri care creează un ansamblu apocalitic. Milan Kundera vorbește despre neîncrederea în istorie ca și caracteristică a acestor "națiuni mici", dind ca exemplu imnul Poloniei, care începe prin cuvintele "Polonia nu a pierit încă", despre tragicul revoltelor din această zonă, 1956, 1968 – cu autoimolare lui Jan Palach, 1970 și despre fobia față de Fratele cel Mare. Despre această din urmă spaimă vorbește și Rider, dind drept exemplu atitudinea istoricului F. Palacky, care adreseză, în 1848, parlamentului revoluționar de la Frankfurt o scrisoare în care justifică existența Imperiului habsburgic ca stăvilă în fața Rusiei. Rider mai amintește și de un anume pesimism geopolitic născut din conștiința de a se situa "între spații" sau pur și simplu în afara Europei.

"Europa Centrală este o himeră intelectuală condamnată la

eșec", va spune Palinka mai tîrziu, susținut în constatarea sa tristă atât de Milan Kundera, care consideră că existența statelor din centrul Europei "este pusă mereu sub semnul întrebării", cît și de T.G. Ash, după care "Europa Centrală este în fața pericolului de a fi considerată mereu un produs al imaginației". G. Konrád constată și el că, din punct de vedere militar și politic, Europa Centrală nu există: "există doar Europa de Vest și de Est".

În 1986, Karl Schogel aduce din nou în discuție ideea de *Mitteleuropa*, de data aceasta ca anti-politică, ca *motto* pentru mișcările disidente anticomuniste, termen care ar servi politica definită ca moralitate. Dacă Yalta a produs dihotomia între Europa Occidentală/Europa de Est, anii '80 aduc cu sine o alta – între Europa Centrală și Europa de Est, prima fiind o chintesență de rationalism, umanism, democrație, scepticism și toleranță, iar cea de-a doua asimilabilă unei mentalități de tip rusesc. Disidenții central-europeni știau însă că Europa Centrală nu reprezintă o realitate palpabilă, ci doar un mit pe care îl foloseau pentru a-și legitima opoziția față de sistem, o "antiopozită cultural-politică" (G. Konrád), "un regat al spiritualului" (Kundera) sau "o idee a cetățeniei" (T.G. Ash). Însă, la fel ca în 1848, modelul germanic de *Mitteleuropa* a fost "reabilitat de intelectualii disidenți" (Rider), apărînd din nou ideea unui mijloc al europei prins între două blocuri – Europa Centrală, ca spațiu de "reafirmare a autonomiei culturale și politice" (Tismăneanu).

Ca și altădată, și în anii '80 s-a încercat identificarea unor elemente comune central-europene: antipolitică, ideea etosului societății civile, irelevanța categoriilor stînga/dreapta, nonviolență, apelul la drepturile omului, toate opuse

statului leviathan. Danilo Kis a spulberat însă toate iluziile existente de două secole cu privire la un spirit comun *mitteleuropean*, considerînd că este dificil să vorbim despre cultura Europei Centrale ca despre o entitate supranatională, diferențele fiind mai importante decât similitudinile.

În finalul superbei sale cărți, Rider consideră că anii '90 au adus din nou în discuție ipotetica federație central-europeană, întrebîndu-se dacă nu cumva "Triunghiul de la Vișegrad" din 1991 nu ar prefigura o unitate regională. Ca întotdeauna de-a lungul istoriei lor, statele Europei Centrale se află din nou în față unei dileme: integrare europeană, cooperare regională sau îmbinarea acestora? Danilo Kis este mai pesimist (ca să nu spunem, dintr-un punct de vedere, mai realist), identificînd astăzi o averișuire față de *Mitteleuropa*, o concepție asupra Austro-Ungariei ca și "închisoare a popoarelor" și nu în ultimul rînd o mentalitate profund antivieneză.

Am încercat în aceste rînduri să surprind chintesența ideilor exprimate în aceste două lucrări, bogăția informațiilor, subtilitatea și rigurozitatea analizei conjugate cu un stil inconfundabil în cazul fiecarui autor în parte determinîndu-mă să rînenț la maniera clasică de prezentare a unei recenzii. Personal, consider aceste cărți obligatorii pentru orice bibliografie pe tema Europei Centrale, fiind unele dintre cele mai complete și complexe lucrări asupra acestui subiect. Cititorul român este pus înaintea unei realități descrisă fără prejudecăți și va afla cu siguranță lucruri inedite asupra atmosferei culturale mitteleuropene de secol XIX și XX.

Andra LĂZĂROIU

Cultivarea artelor păcii în lumea modernă

La Oxford University Press apărea pentru prima oară, în 1976, cartea lui Michael Howard, *Războiul în istoria Europei*. Cu sprijinul lui Central University Press și al Fundației Soros pentru o societate deschisă, această carte este prezentă, din 1997, și în România, la editura Sedona.

Initial, cartea a fost gîndită ca o continuare la lucrarea profesorului Cyril Falls: *The art of war from the age of Napoleon to the present day*, dar a ajuns să trateze nu numai arta războiului, ci și războiul ca instituție dezvoltată în cadrul societății europene în decurs de un mileniu, deschizînd o nouă perspectivă, didactică și normativă, față de cercetarea războiului. Pentru a-l explica, Michael Howard consideră că războiul trebuie studiat contextual: "a izola războiul de mediul în care se situează și a-i studia tehnica aşa cum se studiază regulile unui simplu joc înseamnă a ignora o dimensiune esențială pentru înțelegerea nu numai a războaielor, ci și a societăților care participă la ele".

În mai puțin de 170 de pagini, autorul acoperă războaielor din o mie de ani și reușește acest lucru îmbinînd informația erudită cu surîsul amar. Pentru a contura peisajul intelectual al lucrării sînt suficiente cîteva nume: de la Tacitus la Hans Delbruch, de la Amadis de Gaula și Ariosto la Grimmelshausen, de la Hugo Grotius la Machiavelli, Michael Howard oferă cititorului posibilitatea unei lecturi nu doar agreabile, ci și instructive.

* Michael Howard, *Războiul în istoria Europei*, traducere de A. Genescu și V. Mitu, Timișoara, Editura Sedona, 1997.

respectă "standardul vremii lor și nu a noastre".

După ce o sută de ani în Europa războiul a fost tărgănat, "a ars mocoș ca lemnul ud sau asemenea unei boli cronice", războiul de 30 de ani fiind apogeul brutalității și inutilității, sub lozinca "pecunia nervus belli" apărea un alt tip de război – cele ale negustorilor. Europa, la rîndul ei, devenise tot mai dependentă de accesul la bogății în secolul 17.

Conquistadores, numiți de el "cei din urmă nomazi", încrucișînd un amestec ciudat de entuziasm, religios și avarișie în descoperirea Lumii Noi, și corsarii, care se organizează în Franța ca un concern de stat pe schema unei mari companii comerciale, sînt figurile cheie ale acestor război.

Dacă în secolul 15 lupta părea că a scăpat de sub modelul rațiunii, degenerînd într-o "violență universală și anarhică", soldatul fiind "omul care trebuia să moară pentru ca să aibă din ce trăi", în secolele următoare războiul care e definit de Ludovic al 14-lea drept "cea mai demnă și plăcută preocupație a suveranilor" devine o continuare a negoțului cu alte mijloace.

Cu războalele profesioniștilor, rationalizarea și instituționalizarea – procedee prin care guvernele europene supraveghează averile comunităților – se accentuează.

Ofițerii, slujitorii ai statului, cu angajamente ferme și salarii asigurate, cu posibilități de carieră, încep să se diferențieze ca grup social printr-o subcultură aparte – uniforme, obiceiuri, concepții, relații interpersonale, privilegi și responsabilități. Michael Howard arată dificultățile impunerii "disciplinei" în armată – caracteristică pe care concepția modernă o găsește firească pentru această instituție. Analiza socială se îmbină cu istoria ideilor

în discursul acestui istoric. "Filosofia stoică a sacrificiului de sine și a supunerii se armonizează perfect cu stilul de viață protestant" și ea a fost esențială în disciplinarea unor armate, ca aceea a lui Gustavus Adolphus.

Prin schimbarea tipului de legitimitate politică pe care o produce Revoluția Franceză, războiul încețează să fie "arcana regni", statul devine întruchiparea Binelui absolut, instrumentul unor forțe puternice, dedicate unor concepte abstracte.

Profesionalismul Vechiului Regim se îmbină cu entuziasmul Națiunii sub arme. Nu rațiunea, ci gloria – în spiritul eroismului romantic – devine conceptual-cheie. Războiul, încurajat și de progresele tehnice, devine total – aşa cum spunea și Furet. Revoluția în sistemul de transport, în comunicații, creșterea gradului de urbanizare fac ca războalele națiunilor să se desfășoare conform ecuației eroism-inginerie-arta conducerii. "Armatele devin instrumentele prin care părțile beligerante se storceau reciproc de resurse și oameni."

Observațiile sale asupra izbucnirii celui de-al doilea război mondial ne amintesc de remarcile lui H. Arendt referitoare la psihologia mulțimilor – "au fost mulți aceia care s-au simțit trădați, cei veniți dintr-o lume aparat stabilă a credințelor naționale și valorilor tradiționale și care intrau într-o lume de haos, înfringere, revoluție" – teren prielnic pentru ideologii.

Dincolo de profunzimea gîndirii sale, Howard reușește să realizeze prin această carte un muzeu ce prinde viață. Cunoșător în detaliu a mijloacelor tehnice ale tacticilor militare, tablourile bătălliilor pe care le descrie în culori calde sînt ale unui sitoric înzestrat cu virtuți estetice: "Lăncieri erau

gurat de capitalism, iar faptul că liberalizarea economică este compatibilă pînă la un punct cu funcționarea netulburată a unor regiuni autoritare nu înseamnă că aceste regiuni își vor putea păstra stabilitatea.

Următorul subiect al dezbatării l-a constituit "Capitalismul global și liberalismul", susținut de economistul Costea Munteanu și moderat de sociologul Călin Anastasiu. Au fost analizate efectele pozitive și negative ale globalizării, șansele economiei românești în contextul globalizării, activitatea corporațiilor internaționale și influența lor asupra politicului. Manifestarea s-a încheiat cu concluziile adunate sub titlu "Capitalismul autohton și macrostabilizarea", subiect expus de Ilie Șerbănescu și moderat de Dan Pavel. S-au făcut aprecieri cu privire la stadiul reformei economice din România, la șansele întreprinzătorilor autohtoni și la posibilele măsuri de înlesnire a activității întreprinderilor mici și mijlocii în contextul concurenței internaționale.

Fiind o dezbatere în adevăratul sens al cuvîntului și într-o atmosferă destinsă, ca și alte confrontări de idei prilejuite de lansarea unor numere ale Sferei Politicii ("Serviciile secrete", "În căutarea identității"), nu au lipsit nici întrebările, comentariile și intervențiile din partea publicului. Dintre acestea, s-a remarcat cea a domnului Adrian Marino, care ținut să sublinieze rolul reprezentanților pașoptiști în crearea instituțiilor liberalisului și capitalismului în România.

Discuțiile au continuat după terminarea colocviului la cocktailul oferit de Sfera Politicii participanților.

Istvan ARANYOSI

POPO Otilia Clara

EVENIMENT Sfera Politicii

Pe data de 15 mai 1998 a avut loc lansarea numărului 59 al revistei *Sfera Politicii*, număr dedicat capitalismului românesc. Lansarea a prilejuit o dezbatere cu titlu "Capitalismul românesc de azi", care a reunit în plăcuta ambianță a Palatului Elisabeta politologi, economisti, sociologi, politicieni, oameni de afaceri și studenți.

Colocviul a debutat cu speech-ul lui Stelian Tănase, urmat de prima temă de discuție – "Capitalism fără democrație sau democrație fără capitalism?" – expusă de Dan Pavel și moderată de Dan Oprescu. S-a subliniat ideea că democrația nu poate funcționa fără fundamentalul economic solid asi-

GAIL KLIGMAN
Nunta mortului.
Ritual, poetică și
cultură populară în
Transilvania

Traducere de Mircea Boari,
Runa Petringenaru,
Georgiana Faroaga,
West Paul Barbu
Colecția "Plural M",
Iași, Editura Polirom,
1998
pag. 296, preț neprecizat

În sfîrșit, cititorii români au ocazia de a căsi traducerea în română a uneia dintre cele mai interesante abordări ale fenomenului culturii populare românești din bibliografia internațională. Gail Kligman este profesor în cadrul departamentului de sociologie la University of California, Los Angeles, din Statele Unite ale Americii, fiind o reputată cercetătoare a sociologiei politicii, antropologiei culturale, naționalismului și etnicității, cu precădere în spațiul central și est-european. Pentru cunoșători, ea este o prezentă familiară în România, unde a efectuat stagii repetitive de documentare și cercetare în anii '70-80, mai ales în zona Maramureșului. Autoarea este membră a bordului revistei *Sfera Politicii*, precum și a unor reviste de prestigiu, precum *Slavic Review*, *Theory and Society* etc., iar din opera sa pot fi remarcate numeroase studii, cărți și articole. Publicată acum zece ani, cartea lui Gail Kligman reprezintă o lucrare de referință în abordarea ritualurilor specifice legate de ciclul vieții, în analiza semnificației a-

cestora în cadrul ordinii sociale tradiționale. Abordarea categoriilor ordonatoare de credințe, valori și coduri de acțiune din cadrul vieții rurale românești ne convinge de faptul că, în mare parte, aceasta rămăsește imună la influențele sistemului reprezis-totalitar comunist. Cititorii români vor avea surpriza să se documenteze și să se informeze din carteia unei cercetătoare din SUA cu privire la modul în care oameni din Ieud, Maramureș, se raportează la evenimentele și ritualurile nunții, înmormântării și nunții mortului.

GABRIEL ANDREESCU
Solidaritatea
alergatorilor
de cursă lungă.
Jurnal tematic

Iași, Editura Polirom,
1998
pag. 188, preț neprecizat

Jurnalul tematic al lui Gabriel Andreescu este o lectură obligatorie pentru oricine vrea să înțeleagă complexitatea situației geopolitice a României contemporane și importanța contracărrii zgromotelor perturbante generate de forțele conservatoare ultra-naționaliste prezente în presă, SRI, SIE, MAE și alte structuri, în vederea aşezării liniei de strategie politică pe drumul democratizării, adică al integrării în lumea civilizață. Volumul redă impresiile autorului legate de activitatea sa în cadrul Centrului de Studii Internaționale, singurul think tank cu

adevărat independent din domeniul analizei relațiilor internaționale și al drepturilor omului, înființat în 1994 de Gabriel Andreescu, Renate Weber și Valentin Stan. Cititorul își va putea reaminti modul în care se făcea politica externă și internă de către alianța racist-comunistă de dinainte de schimbarea de regim din 1996 și va putea în același timp să mediteze la modul deformat în care înțeleg unii intelectuali, ziariști sau actuali reprezentanți ai puterii democrația, relațiile cu vecinii și politica legată de drepturile minorităților.

Doctrine politice.

Concepțe universale

și realități

românești,

volum coordonat de Alina Mungiu-Pippidi Iași, Editura Polirom, Societatea Academică din România, Colecția Collegium, Seria Sociologie, Științe Politice, 1998
pagini 274, preț neprecizat

Volumul reproduce seria de conferințe inițiate de Societatea Academică din România în 1997, care a fost o replică la seria de conferințe din 1924, inițiată de Institutul Social Român, coordonată de Dimitrie Gusti. Volumul de față este împărțit pe opt secțiuni, care cuprind 16 studii sau comunicări: liberalismul (cuprinzând Aurelian Crăiuțu, "A fi sau a nu fi liberal"; Alexandru George, "Liberalismul românesc în specificitatea lui istorică"; Dragoș Paul Aligica, "Libe-

ralismul economic"); conservatorismul (Adrian-Paul Iliescu, "Conservatorismul"; Ion Bulei, "Conservatorismul românesc"; Andrei Pippidi, "Monarhismul"); naționalismul (Alina Mungiu-Pippidi, "Naționalismul, politica etnică și național-comunismul"); Bela Marko, "Aspirațiile național-politice ale minorității maghiare din România"; Alexandru Zub, "Istoricism și naționalism în România modernă"; creștin-democrația (Enyedi Zsolt, "Creștin-democrația"; Teodor Baconsky, "Ortodoxismul politic": pericol sau fantasmă"); social-democrația (Anton Carpinshi, "Doctrina social-democrată"); "populismul (Sorin Ionita, "În numele poporului. Scurtă analiză a populismului, ieri și azi"; legionarismul (Dan Pavel, "Legionarismul"); doctrine postmaterialiste (Marcian Bleahu, "Ecologia politică – doctrina secolului XXI"; Mihaela Miroiu, "Feminismul ca politică a modernizării").

Așa cum observă Alina Mungiu-Pippidi în prefată, referindu-se la analogia dintre momentul 1924 și momentul 1998,

"și atunci, ca și astăzi, România încearcă să-și contureze o identitate și un sistem politic între mase de noi votanți neinițiați în exercițiul democratic, de partide și aspiranți la clasa politică în căutarea unui loc în spectrul politic sau în Parlament. Dar și atunci, ca și astăzi, există un public interesat mai profund de viața și de teoria politică, și acestuia îi este dedicat volumul de față".